

Joso Šokčić

Život i rad Ambrozija Boze Šarčevića

/neobjavljeni rukopis knjige/¹

Uvod

Povijest je ustvrdila da su Mađari prilikom osvajanja Karpatskog bazena u 9. stoljeću našli u ovim krajevima Slavene i slavenske državnice, koje su pokorili. Osvajači su pozajmljivali i mnoge riječi za nove pojmove koje su upoznawali tek u našem svijetu. Tako su u prvo vrijeme, nekoliko stoljeća po dolasku, upravo za vrijeme Arpadovića, Mađari živjeli u prisnom prijateljstvu sa Slavenima koji su nekoliko stoljeća prije Mađara nastanili ove teritorije, služeći se ne samo njihovim izrazima, već kao na primjer i političkim i državnim uređenjem, raznim državnim iskustvima, pa su ih rado viđali i na visokim državnopravnim položajima. Zna se pouzdano da su u prvim stoljećima mađarskog državnog života u Podunavlju odnosno Karpatskom bazenu tri Slavena bili palatini Mađarske, zamjenici kralja, takoreći predsjednici vlade. (Vid, Rada, Uroš.) (1)²

Poslije, na samom mađarskom prijestolju, viđamo ljude slavenske krvi. U prvim stoljećima po dolasku u Karpatski bazen, razumije se, nisu činili razliku po narodnostima. Za napredovanje i uvažavanje ljudi postojala su druga mjerila, u prvom redu bogatstvo i viteštvo. Ipak, od samog početka mađarskog državnog života, postojalo je asimiliranje raznih narodnosti. Ova asimilacija omogućila je Matiji od Hunyada, potomku srpskog izbjeglice Bogdana i Miloša iz Srbije, kao i Ivanu Zapolji, potomku slavonske obitelji da se popnu na mađarski prijestol. (2)

U Bačkoj i još desetak nekadašnjih županija u Mađarskoj živio je od starih vremena narod koji je sebe nazivao Bunjevcem, Šokcem, Dalmatincem, Ilirom... Od pamtivijeka živjeli su na prostranim bačkim, baranjskim, panonskim ravnica ne znajući objasniti svoje podrijetlo, svoje ime. Povijest ih poznaje od 17. stoljeća, kada je velika grupa „Bunjevaca“ došla u Suboticu, Segedin, Baju i Sombor itd. iz jugozapadnih krajeva – ne zna se točno odakle – jamačno iz Hercegovine i Dalmacije. Dolazeći u ove krajeve oni su nalazili u ovim mjestima svoje „rođake“, ljude istog

¹ Monografija *Život i djelo Ambrozija Boze Šarčevića* neobjavljeni je rukopis Jose Šokčića, a ovdje je priređen prema rukopisu poslanom Matici hrvatskoj u Zagrebu, o čemu autor u pismu (9. studenog 1951.) piše: „Nastojao sam da ga preradim u naš, hrvatski jezik, ali, mada su ga pozvaniji od mene već pregledali, ne bi bilo loše da se rukopis preda jednom lektoru koji ima strpljenja...“. Više o tome na str. 71-101

² Pod brojevima su napomene koje ukazuju na razlike u tekstu priređenom prema inačicama, koje su pronađene u Subotici i predstavljaju privatno vlasništvo.

prezimana, istog stasa, iste krvi i istog jezika... Ovi ljudi, starosjedioci, imali su već od prije dva stoljeća i jednog plemića, po prezimenu Prčića. (3) „Kolonisti“ su se smjestili po nepreglednim bačkim močvarama među svoju subraću, koja su živjela u ovim krajevima od pamtivijeka. Jesu li oni bili potomci onih slavenskih plemena, koja su prolazila tu u 6. stoljeću i kasnije iz Bijele Hrvatske zajedno s Avarima k Jadranu rušeći Rimsku imperiju i preživjela sve vihore povijesti od 6. stoljeća naovamo? Ili su to možda potomci onih Dalmatinaca iz Trogira i okolice, koji su poslije tatarske najezde, koja je uništila Mađarsku, u 13. stoljeću došli u pratnji mađarskog kralja Bele IV. koji je bio ispred Tatara izbjegao u Trogir da na ruševinama njegove opljačkane i potpuno uništene zemlje stvore nov život? Povijesna znanost još nije odgovorila na ovo pitanje. Zna se pouzdano samo to da su „Bunjevci“, „Šokci“, „Krašovani“, „Kalotnjaci“, „Bošnjaci“ ustvari Hrvati. Njihov jezik, koji je u svojoj ikavici i štokavici tako lijepo sačuvan, i njihova prezimana jasno govore o pripadnosti velikoj obitelji hrvatskog naroda. (4)

Bunjevci i Šokci živjeli su u 18. i 19. stoljeću u ovim krajevima takoreći sami. Početkom 18. stoljeća živjeli su u Subotici isključivo Slaveni. Većina stanovništva u ovim krajevima – osobito u Subotici – bila je slavenska i u 19. stoljeću. (5) Oni su u prošlosti branili ne samo ove krajeve, već uopće Mađarsku od neprijatelja. U svojim mjestima bili su nosioci vlasti. Sva građanska i vojna vlast bila je u rukama njihovih starješina: Sučića, Kajića, Markovića, Vidakovića i drugih obitelji. Bunjevci su se istakli kao odvažni vojnici na raznim ratištima pod neposrednim zapovjedništvom svojih starješina. Njihova viteštva bila su legendarna: opjevana i nagrađena zemaljskim dobrima i plemstvom. Pradjedovi današnjih Bunjevaca i Šokaca znali su kasnije, kada su im prilike omogućile, zamijeniti mač plugom i na tom polju postignuti ne manji uspjeh. Na močvarnim zemljištima pokrivenim trskom, vrbom i šumom, Bunjevci i Šokci stvorili su u toku stoljeća svojim upornim i požrtvovnim radom naprednu poljoprivrednu kulturu. Nekadašnja Šumadija (Baranja) zajedno s Bačkom postala je žitnicom Evrope. (6)

Bunjevci i Šokci čuvali su uvijek svoju nacionalnu posebnost, svoj jezik i vjeru. Prost narod govorio je samo svojim narodnim jezikom i sačuvao ga je za nas. Inteligencija naroda naučila je u školama latinski, njemački i mađarski. Dok je u Mađarskoj službeni jezik bio latinski, dotle su se razne narodnosti koje su živjele u Mađarskoj, osjećale kao u svom domu. Nitko nije stavio prigovor zbog toga što su narodnosti upotrebljavale svoj materinski jezik. Školovani ljudi također su u svojim domovima, pa i na javnom mjestu govorili svojim materinskim jezikom. Latinski se upotrebljavao samo u službi. No, buđenjem mađarske nacionalne svijesti, uvođenjem mađarskog jezika u javni život u prvoj polovini prošloga stoljeća, nastalo je novo doba. Latinski i njemački jezik potisnuti su u pozadinu. Mlada mađarska nacionalnost počela je s nestrpljenjem zahtijevati ne ravnopravnost, već hegemoniju svoga jezika, svoje kulture u svim krajevima nekadašnje velike Mađarske, stvarajući pritom „mađarsku političku naciju“ bez obzira na vjeru i nacionalno podrijetlo državljana.

U svom prvom buđenju mađarski narod došao je u sukob s Austrijom. Val europske revolucije zahvatio je i Mađarsku. Sudar je bio žestok. Mađarska revolucija 1848./1849. godine htjela je osamostaliti Mađarsku, stvoriti republiku umjesto Kraljevstva, demokraciju umjesto feudokapitalizma, ali Kossuth, Tančić, Vuković, Klapka, Damjanić i drugi nositelji mađarske revolucije nisu organizirali svoj pokret u sporazumu s raznim narodnostima. Zbog toga i zbog snažnog vanjskog pritiska ova revolucija nije ni mogla imati drugi svršetak.

Poslije neuspjele revolucije austrijski teror je pojačan u Mađarskoj. Jaz je postao sve dublji i širi. Zavedena je diktatura: Bachovo doba. Na jugu Mađarske stvorena je Srpska Vojvodina, koja je bila srpska samo po svojim stanovnicima i imenu, a njemačka po svojoj upravi i duhu koji je prožimao tu upravu. Austrijska soldateska stezala je sve narodnosti, koje nisu osjetile nikakvo oslobođenje.

Obično, kada oluja bjesni i kida stogodišnja drveća, narod se skupi: povuče se u se i čeka svoj dan, čeka sunčani dan. Poslije oluje ponovno se razmili po svoj zemlji i radosnim usklikima produžuje svoj rad, svoj život. Tako je bilo i u tom povijesnom periodu žalosnom i tegobnom.

Nagodbom između Austrije i Mađarske, 1867. godine, uspostavljena je teritorijalna cjelovitost Mađarske. Bachovo doba je prošlo ostavivši samo sumorne dojmove i gorka sjećanja. Ono nije moglo podjarmiti mađarski narod ni ruskom intervencijom u Mađarskoj revoluciji, ni justifikacijama u Aradu, koje su docnije postale izvor mađarskog ponosa i svijesti, ni osamnaestogodišnjim austro-njemačkim terorom. Austrija nije mogla zagospodariti, kako je htjela, ni dušom, ni duhom mađarskog naroda, ni narodnosti.

Crno Bachovo doba naslijedio je na jugu Mađarske intranzigentni mađarski šovinizam. On je bio još okrutniji u odnosu na narodnosti koje su živjele u Mađarskoj. Riječ Istvána Széchenyija, Ferenc Deáka, baruna Józsefa Eötvösa, a kasnije Lajosa Mocsáryja, Oszkára Jásziya izgubila se u umjetnoj hungarističkoj grmljavini. Mađarski narod srljao je u nezaustavnu propast zbog pogrešno instalirane politike prema svojim narodnostima, koje su, međutim, u prošlosti stekle najveće zasluge u obrani i izgradnji velike Mađarske. Službena Mađarska htjela je uništiti sve narodnosti nasilnom asimilacijom, pretapanjem svakoga u „mađarski politički narod“.

Asimilacija je sasvim prirodna pojava društvenog života, gdje se to vrši ostavljajući društvenom razvitku, volji pojedinaca, neminovnim okolnostima života koje skoro neprimjetno vrše proces pretapanja izoliranih pojedinaca iz jedne u drugu narodnost.

Narodi i pripadnici naroda, koji nedovoljno poznaju ili uopće ne poznaju svoju prošlost, svoje istaknute ljude, svoje velikane, mogu lakše izgubiti svoj nacionalni ponos. Oni se lakše asimiliraju, pretapaju iz jedne u drugu narodnost. Izolirani potpuno pojedinci nemaju mogućnosti da se sami održe – osobito kada na njih ne misli ni matični narod – i, volens-nolens, postupno, duhom i svijješću, postaju članovi druge nacije. Na ovaj način vršila se prirodna asimilacija pripadnika raznih narodnosti iz jedne u drugu nacionalnost, pa tako i Slavena u mađarsku naciju. Ova asimilacija opažala se naročito po gradovima.

No, Mađari su u 18. i 19. stoljeću imali već tendenciju za svjesnom mađarizacijom. Mađarski vlastodršci stvorili su po svim županijama kadrove za mađarizaciju. Pripadnici tih kadrova bili su više manje, odrođeni od svoje nacije, plemići, kojima su dane razne privilegije, bogatstva. Iz zahvalnosti za odlikovanje i imanje, oni postadoše gorljivi Mađari. Njihova okolina i obitelj također. Međutim, sam narod, seljaci, radnici, obični građani, posebice po selima i zaseocima, ostadoše nepromijenjeno ono što su i bili. Njih nije mogao prevrtati vihor života.

Slavenski otoci u Mađarskoj čuvali su stoljećima svoju nacionalnu posebnost, dok ih sudbina na razne načine nije pretopila u Mađare. Ali ne sve. Ima i danas desetine tisuća seljaka, radnika, obrtnika, intelektualaca – Bunjevaca i Šokaca u Mađarskoj, koji su stoljećima odbijali snažan pritisak i ostali su vjerni svome narodu. Segedin, Baja, Pečuh, Kalača, Subotište,³ Budim i mnoga druga mjesta u Mađarskoj, bila su prije nekoliko stoljeća pretežno naseljena Slavenima. Mađarizacija Slavena u Kalači u sjedištu nadbiskupije, na primjer, vođena je najdrastičnije. Nadbiskup Patačić,⁴ po rođenju Hrvat, a po osjećanju Mađar, kažnjavao je svakoga tko bi samo smio progovoriti hrvatski. (7) I tako, u toku stoljeća, nestadoše u tim mjestima Slaveni. Neki su iselili, da za jednu slavensku riječ ne dobiju 12 udaraca batinom na javnom mjestu, drugi su se pokorili, treći su prirodno putem škole, vojske, društva, ženidbom i udajom izgubili svoje hrvatsko obilježje i primili drugo. Ova sudbina očekivala je i Suboticu, koja je uvijek smatrana za „glavni grad Bunjevaca“. Sredinom prošloga stoljeća, Subotica je postala sjeverna etnografska granica južnog slavenstva u Mađarskoj. Subotica, Sombor i druga mjesta u Bačkoj bila su izložena najvećem pritisku asimilacije s očitom tendencijom da se na jugu Mađarske stvori „čisto stanje“. Bunjevački plemići i njihova djeca već nisu bili „Dalmati“ i „Iliri“, što se najbolje vidi po starim protokolima upisa djece u subotičkoj gimnaziji – već Mađari. (8) Ovakovi „mađarski Bunjevci“ stajali su na čelu političkog, samoupravnog, društvenog života prije i poslije Mađarske revolucije iskorišćujući bunjevačke mase u svoje političke odnosno sebične ciljeve. Oni su birali Mađare za učitelje svoje djece i u javne škole, vodili vojnu protiv srpskih ustanika i obučeni u mađarsku nošnju propagirali su i širili tuđinski duh i kulturu. Oni su, jednom riječju, postali rasadnici tuđe kulture među svojim sunarodnjacima.

Građanska inteligencija se otuđila od naroda. Ona se stidjela svog seljačkog podrijetla, jer je u Mađarskoj stvoren „duh gospodstva“, zarazna megalomanija u kojoj su se sitni ljudi izgubili... I takvi ljudi stvarno nisu imali mjesta među narodom. Tako je naš narod, bunjevački i šokački u Mađarskoj, ostao bez svoje vjerne školovane djece, bez svojih odanih i svjesnih nacionalnih prvaka, bez svojih zaštitnika.

Specijalno za naše prilike, doba od 1867. do 1918., bilo je ispunjeno snažnim borbama za nacionalni opstanak Bunjevaca i Šokaca u Mađarskoj. Budimpešta ih je osudila na smrt pretapanjem u „mađarsku političku naciju“. U mnogobrojnim

³ Subotište je hrvatski naziv za Szombathely, grad u sjeverozapadnoj Mađarskoj (op. V. N.).

⁴ Gabrijel Patačić od Zajezde (1698. – 1745.). nadbiskup Kalačko-bačke nadbiskuje i župan Bačke županije (1733. – 1745.) (op. V. N.).

bunjevačkim selima i općinama u peštanskoj, fejerskoj, čongradskoj, bačkoj i baranjskoj županiji, vršila se asimilacija sa stanovitim uspjehom. Što milom, što silom. Narod nije imao prvake. Inteligencija, građanska i crkvena, dobila je školski i društveni odgoj u mađarskom duhu i nije se vratila svom narodu da ga zaštiti od nasrtaja tuđe kulture i, ostavljeni sami sebi, izgubila su se i sela i gradovi s etnografske karte slavenstva u Mađarskoj. Budim, Kalača, Halaš, Segedin, Pečuh, Đur, (9) i mnoga sela u raznim županijama Mađarske prestala su slavenski disati. Ostala je kao gusto naseljena slavenska etnografska tvrđa „bunjevačka metropola“, Subotica. Cilj mađarske nacionalne politike bio je da se uništi ova tvrđa, da se neutralizira slavenski duh Subotice, Baje, Sombora i manjih mjesta u Bačkoj i Baranji u kojima obitavaju Bunjevci i Šokci. Njihovom asimilacijom bila bi mnogo pouzdanija mađarska sigurnost na jugu države i ne bi nikada u budućnosti mogla prijetiti pogibelj da ovi slavenski stanovnici, na jugu Mađarske mogu jednoga dana, u kasnijoj povijesti, zatražiti ujedinjenje sa svojom jednokrvnom braćom Srbima i Hrvatima, sa Srbijom i Hrvatskom, pa da ostvare san naših najboljih sinova. Gajeva Ilirija u kojoj je Vojvodina predviđena kao njen sastavni dio bila je vječiti bauk za mađarske političare. Oni su vidjeli samo jednu mogućnost da spriječe „to zlo“: nasilnom asimilacijom srpske i hrvatske nacionalnosti na jugu Mađarske učiniti indiferentnim stanovnike ovih krajeva za ta ilirska, jugoslavenska odnosno hrvatska i srpska stremljenja.

Ilirizam je imao svoje pristaše među subotičkim i bačkim Bunjevcima, (10) ali, s vremenom, uslijed utjecaja mađaronske politike ova ideja izgubila je svoje malobrojne pristaše. Bunjevačka inteligencija, koja je već u prvoj polovini prošlog stoljeća izgubila svoj nacionalni ponos i svoju hrvatsku narodnu svijest (osim možda jednog ili dvojice) nije se ni jednom prilikom protivila ovom uškopljeništvu. Ona je duhom pripadala mađarskoj nacionalnoj ideji, velikomađarskoj fantaziji, ali narod, dobar seljački i trezven hrvatski (bunjevački i šokački) narod, ogradio se od svoje zalutale inteligencije. Narod je i bez svojih vođa osjetio da ono što njegova inteligencija radi nije pošteno i ne vodi dobru, te se je ućahurio na svojim salašima u svoj jezik, u svoju narodnu nošnju, u svoje narodne običaje, čekajući svoj dan. Narod je uočio da „sva dica koja se školuju otpadnu od naroda“, da se stide svog bunjevačkog i seljačkog podrijetla. Zbog toga Bunjevci i Šokci nerado davahu svoju djecu u više škole. Zadovoljiše se time da im djeca završe samo osnovne škole, da se ne izgube u mraku, da nauče osnovna znanja. Kulturno zaostala, ali čvrsta i nepokolebljiva u svom nacionalnom osjećaju i pripadnosti, Bunjevština se zatvorila u se na prostranim plodnim bačkim i baranjskim ravninama i u okolici Subotice, Baje, Sombora, pa dolje u Podunavlju, čuvala i sačuvala je kroz sve tegobe života svoje slavensko obilježje.

Prije nego što je Mađarskoj povraćena teritorijalna cjelovitost države, u Bachovo doba, pojavio se u Subotici školovani sin siromašnih bunjevačkih roditelja odvjetnik Ambrozije-Boza Šarčević, koji je prvi u povijesti Bunjevaca i Šokaca u Mađarskoj podigao barjak otpora! On je prvi u životu Bunjevaca i Šokaca uočio neminovnu nacionalnu smrt ovog ogranka hrvatskog naroda ako bude produžio dotadašnjim svojim životom. Šarčević bijaše „prvi kaputaš“, prvi bunjevački intelektualac uopće, koji je stao na branik svog naroda, koji ga je organizirao, zapalio pred njim luču

prosvjete, probudio u njemu nacionalni ponos, težnju za svojim pravima i konačno izveo ga na put svjesnog slavenstva.

Šarčević je bio revolucionar kojemu nije nedostajala odvažnost, borbenost, dinamika. On je potpuno sam, takoreći usamljen, stupio na arenu protiv čitave i moćne države. On je prvi među Bunjevcima i Šokcima u ondašnjoj velikoj Mađarskoj udario temelje onom veličanstvenom hramu koji se, na krajnjoj liniji, zove Jugoslavija!

On je prvi naš trubač i budilac. Šarčević je prvi Subotičanin-Bunjevac koji je narodu dao bunjevačku knjigu, prve rječnike, prve kalendare, prve društvene organizacije, prvu političku organizaciju. On je svojim požrtvovnim i nesebičnim radom uspio povratiti Bunjevcima i Šokcima nacionalni ponos, zagolicati njihovo nacionalno častoljublje izgubljeno negdje poslije viteških vojevanja na raznim bojnim poljima Europe, na pionirskom radu pretvaranja bačkih i baranjskih močvara i šuma u plodne žitnice Europe; njegova je nesumnjiva zasluga i demokratiziranje političkih i društvenih prilika u prvim desetljećima druge polovice prošloga stoljeća u ovom kraju, a konačno i to da je njegov pokret ustvari spriječio masovnu mađarizaciju Bunjevaca i Šokaca.

Sve to skupa podiže ovog skromnog i zapostavljenog narodnog preporoditelja na najviši pijedestal narodnog priznanja. Naši suvremenici i budući naraštaji trebaju poznavati lik ovog čestitog i nesebičnog čovjeka, koji je sav svoj život posvetio svome narodu i njegovu uzdizanju kako na nacionalnom, tako i na kulturnom, društvenom, socijalnom polju.

I.

Život i rad Ambrozije Boze Šarčevića

Ambrozije Šarčević rođen je u Subotici u zemljoradničkoj obitelji. Siromašnog je podrijetla. (11) U djetinjstvu je živio u gradu sa svojim roditeljima i bratom Martinom. Bio je nestašan dječak ali dobra srca. Već u ranoj mladosti, u osnovnoj školi, istakao se bistrinom uma. Spadao je među najbolje đake. Osnovnu školu svršio je u Subotici. Šarčevićevu djecu, Martina i Bozu, upisali su roditelji u „latinsku školu“ u gimnaziju u Subotici, koju je Ambrozije pohađao od 1830. do 1836. U 11. godini ostao je bez oca (umro 27. kolovoza 1831.). Stekavši dobre ocjene, upisan je na filozofiju u Budimpešti, koju je također s odličnim uspjehom svršio i pošao dalje na školovanje na sveučilištu.

Za vrijeme studija, željan novih spoznaja Šarčević je naučio stenografiju, koja je u to vrijeme bila velika novost za omladinu u Mađarskoj. Prvi mađarski parlamentarni stenograf Károly Hajnik, sin profesora sveučilišta, koji je podigao prvu parlamentarnu stenografsku generaciju u Mađarskoj, obratio je naročitu pažnju na mladog Šarčevića, koji mu bijaše prvi đak, a poslije prvi suradnik. On je visoko cijenio njegove kvalitete i inteligenciju. (12)

Seljačka obitelj Tome Šarčevića htjela je da joj sinovi budu školovani ljudi i zrtvovala je mnogo da im sinovi svrše i sveučilišne znanosti. Posebice je mati insistirala

na tome da im djeca „budu prvi ljudi u gradu“ i tako su obojica pošli na pravne znanosti. I Martin i Ambrozije svršili su pravo. Boza je bio student prava u Velikom Varadinu,⁵ u Transilvaniji 1839. godine, zatim u Pečuhu, a 1842. godine je diplomirao na Pravnom fakultetu u Budimpešti. Mladom subotičkom Bunjevcu mnogo je pomoglo što je naučio stenografiju i mogao je za sebe zabilježiti stenografijom sva predavanja svojih profesora. Marljivo se spremao za ispite koje je položio u školskoj 1841./42. godini. Odmah nakon toga položio je i pravničku zakletvu kod Apelacije gdje su ga zadržali kao pravnika u službi.

Vrativši se 1842. godine u Suboticu, gdje je godinu dana ranije postao „građanin“ zajedno sa svojim bratom Martinom, (13-14) koji je također svršio pravo i postao odvjetnikom u Subotici, Boza je imao namjeru da i sam otvori odvjetničku pisarnu ili da sa svojim bratom ima jedan ured. Umjesto toga morao se odlučiti na nešto drugo.

Predsjedništvo sabora u Klužu⁶ (Mađari su tada imali zaseban parlament u Klužu za Transilvaniju i zasebno u Bratislavi za Mađarsku i Hrvatsku – op. J. Š.) htjelo je da se rad Sabora ovjekovječi u zapisnicima, koji će se sastaviti na temelju stenografskih bilježaka. Hajnik je već imao nekoliko stenografa koji su od njega naučili stenografiju, a među njima bio je prvi i najbolji Šarčević. On je osim svog materinskog jezika i mađarskog govorio još i latinski, francuski i njemački. Bio je načitan čovjek, klasično obrazovan i u svakom pogledu bio je najpodesniji da dođe u Kluž na zasjedanje sabora. Stenografi su u to vrijeme smatrani „malim zastupnicima“, uvažanim ličnostima i njegovo pozivanje na „Dijetu“ (sabor, op. V. N.) u Kluž značilo je izvjesno odlikovanje za mladog subotičkog odvjetnika. Šarčević je bio prvi visokoobrazovani čovjek u Mađarskoj, koji je naučio stenografiju i mogao je s lakoćom svršiti namijenjeni mu posao u Klužu. On je u Klužu boravio skoro godinu dana, 1842.-43. godine i tu se upoznao sa svojim budućim tastom Đurom Vojnić Tunićem, Bunjevцем iz Subotice, koji se oženio u Transilvaniji s Márijom Erdélyi, Mađaricom, pa se i sam, potpuno izoliran u tuđoj sredini, pomađario. Šarčević se upoznao s njegovom kćeri, Anom, pa se između mladih razvila žarka ljubav.

Šarčević je rado boravio u Klužu i u rodnom mjestu svoje ljubavi Györgyváradu, ali na poziv požunske Dijete mladi stenograf – odvjetnik je morao otići u Bratislavu. Godine 1843. i 1844. boravio je u Bratislavi gdje je mogao još više proširiti krug svojih novih poznanika. U tim godinama odlazili su na sabor u Bratislavu i hrvatski zastupnici, prvaci ilirskog pokreta Kukuljević⁷ i drugi, koji su vodili veliku bitku u mađarskom parlamentu za ravnopravnost hrvatskog jezika. Ilirizam je zapalio sveti plamen i u duši mladog subotičkog Bunjevca, ali velika ljubav prema Ani Vojnić Tunić, koja je završavala svoje školovanje, stavila je u pozadinu sve druge osjećaje.

⁵ Veliki Varadin (rum. Oradea, mađ. Nagyvárad), zapravo nalazi se u povijesnoj oblasti Crišana, a danas predstavlja središte županije Bihor u Rumunjskoj (op. V. N.).

⁶ Kluž (rum. Cluj-Napoca, mađ. Kolozsvár), grad u Transilvaniji (danas Rumunjska) (op. V. N.).

⁷ Ivan Kukuljević Sakcinski (1816. – 1889.), hrvatski povjesničar, književnik i političar plemenitog podrijetla. Osnivač je arheološke znanosti u Hrvatskoj. Opće je poznat po svom govoru održanom u Hrvatskom saboru u Zagrebu 2. svibnja 1843. godine (op. V. N.).

U Bratislavi i Budimpešti Šarčević se upoznao s mnogim uvažanim ličnostima, narodnim zastupnicima Hrvatima, Srbima, Rumunjima, Slovacima i Mađarima te je sklopio poznanstva koje bi za jednog karijerista značilo veliko bogatstvo. Šarčević nije ni htio, ni znao iskoristiti ove svoje veze ni tada, ni kasnije.

Povratkom u Suboticu postao je u neku ruku centralna ličnost kojoj su se obraćali ljudi za protekciju, da se koriste njegovim poznanstvom i vezama. Smatrali su ga u neku ruku narodnim zastupnikom. On, međutim, nije nikada izgubio svoju ravnotežu. Bio je prijazan prema svakom, demokrat u plemenitom smislu i nije nikada zaboravio svoje podrijetlo, ni nacionalno, ni socijalno. Ali sada imao je pred svojim očima plan i prijatnu čežnju: da se oženi s ljubljenom Anom.

Stekavši ne samo ugled među svojim sugrađanima, već i nešto novca od rada u Klužu i Bratislavi, Šarčević se oženio 29. rujna 1845. godine u Subotici.

U matičnoj knjizi pod red. brojem 18 rk. župe sv. Jurja i gornjim datumom nalazimo na mađarskom jeziku upisano sljedeće: Ambrozije Šarčević sin. pok. Tome i Agate N. st. u župi Terezije star 26 godina, odvjetnik, i Ana Vojnić Tunić kći Đure i Márije Erdélyi, stara 20 godina iz Györgyvárada, vjenčani. Svjedoci: „Blagorodni gospodin Barna Vojnić i blagorodni gospodin Josip Sarić“. Vjenčanje je izvršio župnik Đuro Dubičanac.

Čitalac će se s čudom pitati: zar župnik nije znao kako se zove mati mladoženje? Zar se nije podnio dokument, krštenica ili tome slično na osnovu čega se vrši ovaj vjerski obred? Na ovo pitanje, odista ne znamo odgovoriti. U vjenčanici Boze Šarčevića nema prezimena njegove majke, već samo slovo N.... Ostaje nam vječita tajna kako se to moglo dogoditi.

Vjenčanje Ane i Boze možemo sebi pretpostaviti kada znamo, da su njihovi svjedoci bili najugledniji građani tadašnje Subotice. Stari svat bio je veliki župan Josip Sarić, doskorašnji gradski načelnik, bivši narodni zastupnik, a kum Barnaba Vojnić, narodni zastupnik.

Pod ovakvim okolnostima otpočeo je svoj samostalni život Boza Šarčević.

Da bi zadovoljstvo mladenaca bilo još veće, skupština Bačkobodroške županije 1845. godine nešto poslije vjenčanja, izabrala je Ambrozija Šarčevića za počasnog županijskog pododvjetnika. Na ovaj način u ovo tijelo bačkih plemića ušao je prvi neplemić, seljački sin, tek nedavno proizveden za „civis“-a, Boza Šarčević. Za 25 godišnjeg mladog čovjeka ovaj izbor – protivan dosadašnjoj tradiciji ove hijerarhije – značio je vrlo mnogo i on je uskoro zatim postavljen za okružnog podnačelnika u Bačkom Aljmašu na kom položaju proveo je 3 godine i 5 mjeseci. Za vrijeme tog službovanja umrla mu je mati 23. veljače 1848. god.

Mađarska je tada preživljavala burna vremena. Duh revolucije koji je po Evropi kidao tradicije i teške lance s ruku robova, pojavio se i u mađarskoj prijestolnici, te je Mađarska revolucija izbila elementarnom snagom 15. ožujka 1848. godine. Mađarska revolucija zatiče Bozu na visokom položaju načelnika u Bačkom Aljmašu. Svi znaci i svi dokumenti koji su ostali iz tih burnih vremena svjedoče da Šarčević nije izgubio prisutnost duha. On je ostao – čovjek. Vršio je svoju dužnost objektivno,

časno i pošteno mrzeći iz dna duše one koji svoj položaj upotrebljavaju i koriste za svoje osobno bogaćenje.

U Bačkom Aljmašu slabo je Šarčević odlazio u društva. Tek toliko, koliko je morao činiti po svom položaju iz kurtoazije prema tamošnjim vlastelinima. U to vrijeme službovao je u istom mjestu i Ivan Antunović, župnik tamošnje rk. crkve. Njihovo poznanstvo bijaše konvencionalno, moglo bi se reći hladno i beznačajno. Nisu mnogi marili jedan za drugog. Mada su obojica slavenskog podrijetla, oni su razgovarali mađarski, ni ne sluteći, da će se za izvjesno vrijeme naći na velikom putu slavenstva i da ih je upravo nepoznata sudbina odredila da povedu svoj narod na taj značajan put u kolo ostalih slavenskih naroda. Razgovarajući međusobno mađarski rimokatolički župnik Antunović i kotarski načelnik Šarčević tada još nisu znali da će nakon dvadeset i nekoliko godina baš njih dvojica zakrčiti mađarizaciju Bunjevaca i Šokaca. (15)

Mađarska revolucija je već jenjavala kada je Šarčević postavljen za administrativnog, a zatim za pravosudnog kotarskog načelnika. Ovo postavljenje izvršili su već poslije sloma Mađarske revolucije carski komesari pošto su prethodno ustvrdili da se je Šarčević za vrijeme revolucije „lojalno držao“. Tako je u najtežem vremenu sudjelovao u rukovođenju javnim poslovima. U vremenu, kada u Mađarskoj još nije bilo željeznica, a poštanska kola (diližansi) su često napadali drumski razbojnici, koje je odlično štitila šuma i trska, znanje je bilo samo jedan od uvjeta za rukovođenje javnim poslovima. Trebalo je zato i mnogo osobne odvažnosti u kojoj Šarčević nije oskudijevao.

Na položaju suca nalazio se više od dvije godine, tako da je u Bačkom Aljmašu služio svega šest godina, jedan mjesec i pet dana. Poslije toga godine 1855., vratio se u Suboticu. Živio je povučeno samo za svoju obitelj.

U biografiji ostaje jedna praznina od 1855. do 1859. godine. Ne znamo čime se za to vrijeme bavio mladi Šarčević. Vjerojatno je da se „učaurio“ u svoju obiteljsku sreću, te je uživao kako mu lijepo rastu četiri kćeri, sve nalik na njihovu lijepu majku, koju je Boza neizmjereno volio, pa su ga u njegovoj povučeniosti malo interesirali i javni poslovi. Vjerojatno je da je radio sa svojim bratom Martinom odvjetnikom i vodio usmenu propagandu za slavensku stvar među Bunjevcima.

Izdržavanje velike obitelji zahtijevalo je prilična materijalna sredstva. Šarčević je konačno morao tražiti službu. On je 1859. godine podnio molbu Gradskom načelstvu u Subotici, koje ga je postavilo za običnog *dijurnistu* (dnevničara) u računovodstvo. Imao je dnevnicu 75 krajcara. Poslije načelničke plaće ovo je bila smiješno malena svota. No nakon šest mjeseci, 13. siječnja 1860. godine Šarčević je izabran po natječaju za računovođu pri siročadskom stolu grada Subotice s godišnjom plaćom od 500 forinti.

Godine 1859. Šarčević je sve više osjećao da ga sputavaju dvije opasne bolesti: bolest očiju i ušiju. Izdavalu su ga vid i sluh. Subotički liječnici koji su ga već od ranije liječili, nalazili su se pred neriješenim problemom i zato je odlučio da ponovno potraži savjet i liječenje u Budimpešti kod prvih peštanskih profesora. Otputovao

je poštanskim kolima u mađarsku prijestolnicu najboljim specijalistima. Posjetio je čuvenog liječnika za očne bolesti dr. Hirschlera,⁸ kao i specijalista za uho, grlo i nos dr. Andrea Flatta, koji su ga pažljivo pregledali i počeli liječiti. Flatt nije zatajio pred njim da mu je sluh u ozbiljnoj opasnosti i liječenje će trajati vrlo dugo bez sigurnosti u uspjeh.

Subotica se tada nalazila u okviru Srpske Vojvodine, no s mađarskom upravom. U gradskoj administraciji rađeno je sve na mađarskom ili njemačkom jeziku. Slavenski kao službeni jezik, koji je vladao prvih godina „Srpskog vojvodstva“ istisnut je, te se takoreći, svakog dana očekivalo da će Vojvodina biti vraćena pod vlast Budimpešte.

Ilirski pokret koji je u Hrvatskoj bio zabranjen, izgubio je većinu pristaša u ovim krajevima, jer o njima nitko nije vodio računa. Bilo je nekoliko učenih sinova, među njima gradski veliki bilježnik dr. Vranje Somborčević i brat mu dr. Vinko Somborčević liječnik, koji su se u svoje vrijeme bili priključili Gajevu ilirskom pokretu koji je importiran preko Osijeka, ali taj pokret nije pustio dubljeg korijena u odnarođenoj i na tuđem jeziku odgojenoj bunjevačkoj inteligenciji. Šarčević, koji je imao neposrednih dojmova ilirizma iz ljute parlamentarne borbe za ravnopravnost hrvatskog jezika u mađarskom parlamentu, bavio se više-manje svojom bolešću, svojom obitelji, učeći svoje kćeri francuskom jeziku već od rane mladosti u želji da budu lijepo i „gospodski“ odgojene. I tako iz godine u godinu promatrao je svijet kroz svoju obiteljsku sreću, ne vodeći računa o općim poslovima i nalazeći se i sam na ugaženoj stazi hungarizma kao pasivni čimbenik.

Međutim, njegovi posjeti liječnicima u Budimpešti bili su od sudbonosnog značenja za njegov daljnji život i rad. U Budimpešti se tada nalazio Ilija Garašanin, bivši srbijanski ministar i predsjednik državnog savjeta Srbije, koji se također liječio kod jednog od imenovanih liječnika. Garašanin je bio u intimnim odnosima s Aleksandrom Karađorđevićem, koji je 1858. godine morao emigrirati iz svoje zemlje i nalazio se u Tamiškoj županiji, gdje ga je Garašanin posjećivao. Srbijanski državnik se u Budimpešti upoznao sa Šarčevićem već 1853. godine. Autor znamenitog *Načertanija*, budući predsjednik srbijanske vlade, Garašanin, imao je snažnog utjecaja na Šarčevića. Njihovo poznanstvo pretvorilo se u intimno prijateljstvo.

Ilija Garašanin i Šarčević

Razgovori Ilije Garašanina i Boze Šarčevića bili su od velikog značenja za daljnji život Bunjevaca i Šokaca u Mađarskoj. Garašanin je opširno izložio mladom subotičkom odvjetniku smisao svoje slavenske ideologije, dajući u isto vrijeme savjete i uputstva bistrom mladom čovjeku za praktičan rad u narodu. Stoji izvan svake sumnje da je Šarčević svoje djelovanje na probuđivanju nacionalne svijesti i ponosa „kod svojih rođaka“, kako je on Bunjevštinu i Šokadiju zvao, otpočeo nakon razgovora i savjetovanja s Ilijom Garašaninom, pošto je prelomio u sebi malodušnost.

⁸ Ignác Hirschler (1823. – 1891.), liječnik, prvi značajni predstavnik mađarske oftamologije, dopisni član Mađarske akademije znanosti (op. V. N.).

Šarčević je kao parlamentarni stenograf u Bratislavi imao prilike u svojoj mladosti prisustvovati mnogim povijesnim zasjedanjima parlamenta na kojima su sudjelovali ilirski prvaci. Šarčević se tu upoznao s mnogim hrvatskim političarima i preko njih je nabavljao mnoge hrvatske knjige za svoju knjižnicu, koja je bila u svoje vrijeme glasovita. Bio je obaviješten o političkim koncepcijama ilirskih prvaka i baš radi toga ostaje nam zauvijek upitnik zašto se Šarčević nije priključio ilirskom pokretu, zašto nije ranije otpočeo svoj narodni rad pod svježim dojmovima ilirske propagande, već se učahurio u svoj nerad? Primio se mađarske administrativne i sudačke službe, oženio se Mađaricom, svoju djecu odgajao je mađarski. On se latio narodnog posla, upravo spašavanja naroda tek 1860. godine, poslije razgovora s ovim značajnim i znamenitim mužem Srbije, koji je, nema sumnje, dao ideju i poticaj Ambroziju Šarčeviću za uzvišenu narodnu djelatnost.

U svojoj političkoj koncepciji Šarčević je poput Garašanina postavio Srbiju u centar buduće velike slavenske države i suradnja Bunjevaca i Srba u Vojvodini bila je za njega vrlo važan program.

Poslije, kada se Garašanin izmirio s Obrenovićima i vratio u Srbiju gdje je postao predsjednik srbijanske vlade, nije zaboravio svog bunjevačkog prvoborca. On je spomenuo svoje poznanstvo i prijateljstvo sa Šarčevićem i svome sinu Milutinu, kasnijem predsjedniku srbijanske vlade, koji je jednom, kada je boravio u Mađarskoj, izjavio da mu je otac odao veliko priznanje radu Boze Šarčevića i zna da su oni tijesno surađivali. (16)

Koliko su Šarčevićeve veze s Garašanim bile prisne i tople potvrđuje i notica u *Subotičkim novinama*, u kojoj se piše:

„Pokojni Garašanin vrlo se interesovao za našu narodnu bunjevačku stvar i našu sudbinu skopčavao je sa sudbom Srba uopće i sa sudbom Srbije i balkanskih naroda napose. Njegov sin Milutin interesovao se za Bozu Šarčevića sa kojim je njegov otac Ilija stojao 1860. godine i posle toga u tesnoj vezi, dopisivao se s njim i važne stvari utvrđivali.“ (16)

Nije još izgubljena svaka nada da će se naći koji zapis ili pismo koje će nam još više osvijetliti odnos velikog autora *Načertanija* i prvoborca na bunjevačkoj njivi.

U doba polaganja temelja za neravnu borbu s Mađarima i odnarođenim Bunjevcima koji su dominirali svojom vlašću u Subotici i za vrijeme Bachova apsolutizma, Subotica se nalazila u okviru Srpske Vojvodine. Šarčević je često odlazio u Beograd gdje je stekao razna poznanstva s ljudima iz javnog života. Među prvima upoznao se s Milošem Popovićem i njegovim bratom Đurom Daničićem. Miloš je bio novinar, a od 1861. godine urednik „Vidovdana“ i bio je važna ličnost na dvoru Obrenovića. Popović, i sam rodom iz Mađarske, bio je dobro upoznat sa životom Srba u Mađarskoj, pa je napisao u svoj list seriju studija o tome. Razgovori sa Šarčevićem donijeli su mu nove trenutke u osvjetljavanju položaja Srba u Mađarskoj.

Ovi razgovori i nova poznanstva u Beogradu dali su njegovim snažnim krilima još veći zamah. Ne gledajući na svoju vlastitu tragediju, da će, izgleda, potpuno oglušnuti i da će, možda, izgubiti i vid, on je skovao plan za borbu u korist Bunjev-

štine i Šokadije. Pisao je upozoravajući nadležne na problem ove isturene hrvatske narodnosti u srcu ondašnje mađarske države, ali sve je to ostao glas vapijućeg... Konačno je odlučio da sam stane na čelo narodnog pokreta, koji treba revolucionirati masu, fanatizirati omladinu, probuditi ponos i svijest nacije kod Bunjevaca i Šokaca, probuditi ovu masu, koja je spavala mrtvim snom, i na taj način ukočiti dalju mađarizaciju Bunjevaca i Šokaca kojoj je on lako mogao postati žrtvom... S vremena na vrijeme bolest je potpuno potisnula njegovu aktivnost i prošlo je mnogo mjeseci dok se nije mogao ponovo latiti posla. Nije se osjećao sposobnim za ovaj „generalski poziv“, ali nije nikoga našao kojega bi podigao na čelo pokreta. Koristio je svaku priliku da radi u narodu. Taj je rad mogao ponekad biti neposredan, usmen i diskretan. On je posjećivao poznate bunjevačke kuće, ugledne starješine velikih obiteljskih zadruga i prenio je na njih uvjerljive riječi glede naše budućnosti. Nastojao je zapaliti u svim tim velikim bunjevačkim kućama ne samo luču nacionalne svijesti, već svetu vatru u srcima svih tih ljudi, s kojima je dolazio u dodir.

Bio je to vrlo težak i trnovit put. Bunjevci i Šokci su se većinom nalazili na salašima, gdje su živjeli s malo riječi u skućenim okvirima, ljubomorno čuvajući „svoje ja“. Oni nisu odmah ni shvatili o čemu se zapravo radi. Šarčević, međutim, nije ni trenutak klonuo duhom. Izvanredno lijep čovjek, elegantne vanjštine, on je imponirao u svakom kraju, u svakoj kući koju bi posjetio. U svojoj mladosti smatran je za najljepšeg, najprivlačnijeg čovjeka u Bačkoj što je također igralo ulogu pri njegovu izboru za počasnog županijskog pododvjetnika. Seljacima je imponiralo što im se približio „visoki gospodin“, koji sjeda s njima uz isti stol, razgovara s njima o njihovim problemima, o budućnosti Bunjevaca i ne želi politizirati, ne traži „vokšove“, već samo to da Bunjevac ostane Bunjevac... Treba naime znati da se u šezdesetim godinama prošloga stoljeća već ustalila „mondenska psiha“, koja je omalovažavala seljake. Ljudi su sakrivali svoje seljačko podrijetlo i stidjeli se čak i poznanstva sa seljacima i radnicima. Ova glupa megalomanija se održala i poslije nekoliko desetljeća, odvajala je školovane ljude od samih roditelja... Zato Šarčević nije uopće mogao računati na školovanu bunjevačku omladinu, jer je ona pošla stranputicom i bez iznimke bili su već svi pomadžareni.

Dr. Vranje Somborčević, glavni bilježnik Subotice, koji se u jedno vrijeme još približavao narodu, koji je „mnogo htio, mnogo započeo“, bacivši se na mađarsku publicistiku u budimpeštanskom tisku, on se također potpuno otkinuo od svoje grane, dobivši za svoj publicistički rad čak i pohvalu od mađarskog tribuna Lajosa Kossutha. (17)

Plemičke porodice Mukića, Rudića, Sarića, Vojnića od Bajše mijenjale su se na položajima lokalnih vlasti i društvenog života. One su bile upravo inicijatori asimilatorske politike, koja je stavljala branu pred kulturno podizanje naroda, kako bi ga što dalje držale u neznanju i mogle lakše upotrebljavati za svoje ciljeve.

Bolest je Šarčevića ponovno pritisnula. Morao je opet konzultirati iste liječnike u Budimpešti. S ovim liječničkim savjetima vratio se kući, a 1863. godine podnio je molbu gradskom načelstvu. Izložio je svoje zdravstveno stanje i molio zajam od stotinu forinti za liječenje pošto je morao i te godine otputovati istim liječnicima.

Bio je toliko siromašan da je ovaj zajam mogao vratiti u obrocima od po dvadeset forinti mjesečno.

Nastojanje očnog liječnika urodilo je dobrim rezultatom te je Šarčević prebolio očnu bolest tako da nikad više u životu nije trebao liječničku pomoć za oči. Utoliko gore bilo je s bolešću ušiju. Postupno je gubio sluh. Po uputama budimpeštanskog liječnika liječili su ga subotički liječnici, ali bez uspjeha. Šarčević je 1870. godine potpuno izgubio sluh. Liječili su ga i u subotičkoj bolnici. Zbog siromaštva nije mogao ni ove bolničke troškove platiti odjednom, već u obrocima. (18)

Zbog svoje bolesti morao je promijeniti i svoju službu, te je uskoro postao glavnim gradskim arhivarom. Kasnije, kada mu je prijatelj iz požunskog sabora Pauler postao ministar,⁹ podnio mu je molbu da ga postavi za pisara u zemljoknjižni sud u Subotici. Pauler ga je međutim, postavio na vodeći položaj, za drugog knjigovođu grunтовnice. Poslije Paulerove smrti 1886., Šarčević je morao zatražiti mirovinu, jer je mađarska javnost bila protiv njegove ličnosti. Listovi su ga stalno napadali nazivajući ga panslavom čudeći se kako ministarstvo može trpjeti u državnoj službi čovjeka koji organizira Bunjevštinu u borbi protiv mađarske države. (19)

U međuvremenu, Šarčević je stalno radio za Bunjevštinu nalazeći suradnike, stvarajući organizacije, dajući ideje za osnivanje lista, za vođenje borbe za osnovna ljudska prava.

Pošto je potpuno izgubio sluh, umirovljen, Šarčević se morao ponovno zaposliti, jer su mu materijalna sredstva bila premalena za potrebe njegove mnogobrojne obitelji. Bio je već sijed starac kada je zatražio službu od svojih mlađih suradnika, koji su ga smjestili za dnevničara u nadleštvo gdje je ranije bio upravitelj. Tako je dospio u gradski arhiv gdje je primao nadnicu od 2 forinte. Mađarski šovinisti nisu dali mira ni ovdje 72-godišnjem bunjevačkom javnom radniku. Gradski arhivar, pomadžareni Slovak Mátyás Jandek podnosio je protiv njega prijave gradskom načelniku, pisao u mjesne mađarske novine protiv njega, tražeći da se ukloni, jer „da se bavi samo svojim privatnim poslovima“. Jandek ga je pismeno prijavio 18. kolovoza 1892. godine, a na aktu je gradski načelnik 2. prosinca 1892. napisao: „Pošto je u međuvremenu obustavljeno zaposlenje Ambrozija Šarčevića akt se stavlja u arhivu.“ (20) Ni svemogućí diktator Subotice, „car“ Lazar Mamužić, načelnik grada, nije mogao zaštititi sijedog nacionalnog prvoborca, već ga je otpustio iz službe, ostavljajući ga da živi od malene mirovine. Mađarski šovinizam je trijumfirao. Šarčević je međutim, radio dalje... I stvorio je uskoro svoje veliko djelo: „Kolo mladeži“ to jest prvo jugoslavensko društvo u Subotici, grupu Bunjevaca – omladinaca koja je tijesno surađivala sa Srbima.

Šarčević je živio vrlo skromno. U svojoj kući bio je u tuđoj sredini. Njegovi najrođeniji bili su – Mađari. I kćeri i zetovi i unučad i prauučad mada su se zvali Vojnić, Haverda, Frankl... On je uspio u svom narodnom radu: probudio je bunjevačke i šokačke mase, probudio je u njima slavenski nacionalni osjećaj, ponos, stvorio je osnove za ispravan rad na podizanju kulture i nacionalnosti svoga rada, ali nije mo-

⁹ Tivadar Pauler (1816. – 1886.), mađarski pravnik, sveučilišni profesor, ministar, članak Mađarske akademije znanosti, prvi predsjednik Mađarske odvjetničke komore (op. V. N.).

gao nacionalizirati svoje najrođenije, svoju obitelj. Možda je to razlog što je sve svoje slobodno vrijeme provodio izvan kuće, u Pučkoj Kasini, a ponekad i u Građanskoj Kasini kamo je odlazila „mađarska gospoda“.

Razgovor s njim tekao je teško. Pošto nije ništa čuo, ljudi bi mu napisali što bi htjeli kazati, a on bi im usmeno odgovarao. Često je znao biti impulzivan i spreman uvijek na debatu. Volio je omladinu. Znao im je iz bogate riznice svoga znanja objašnjavati pojedine vanjskopolitičke i ekonomske događaje i omladina je od njega vrlo mnogo učila. Kasno se omladina sjetila da ga zamoli da napiše svoje memoare... Bio je zato već prestar. Ali je bio neiscrpiv u davanju savjeta i ideja kako za privatni život pojedinaca, tako i za javni život našeg naroda. Bio je nepresušni izvor ideja. *Spiritus rector* svih bunjevačkih nacionalnih i kulturnih akcija od 1860. do svoje smrti.

Starost ga nije sputavala u radu. Naprotiv. On je sa svojih 70 i više godina još živo radio na rječnicima, vjerujući da narod treba razvijati svoj jezik, da bogati svoje jezično znanje, jer se samo tako može održati u tuđem moru. Bunjevci su već počeli, još za njegova života, upotrebljavati razne stručne i službene izraze na mađarskom jeziku. Zato je on izdavao rječnike da bunjevački narod ne kaže: „tervenjsek“ (*törvényszék*), već sudbeni stol ili „vegzeš“ (*végzés*) već rješenje...

Strastveno je volio „svoje rođake“, svoj narod i borio se za njega do posljednjeg daha.

Šarčević je inače bio mirne čudi i dobra srca. Našao je načina da od svoje malene mirovine izdaje i razne brošure i knjige, koje mu inače nisu donosile prihoda. Samoprijegor nije samo propovijedao, već ga je ostvarivao.

Jedina mu je strast bila: lula. Imao je veliku običnu „šelmecu“¹⁰ lulu, koja je preko cijelog dana bila „zaposlena“.

„Podaj mi samo moju ‘blagorodnu’ lulu“, reče poslužitelju u svojoj pisarni, pa je objasnio:

„Lula je ‘tekintetes’ tj. blagorodna, jer je bila sa mnom još u županiji, kada sam i ja bio ‘tekintetes’ tj. blagorodni gospodin... Lula je ostala ono što je bila, samo ja nisam...“

Bio je živahan i relativno zdrav sve do kasne starosti. Jedne večeri studenoga 1899. godine, kada je već navršio 79 godina života, polazio je kući iz „Pučke kasine“. Išao je u blizini gradske kuće gdje ga je pregazio fijaker, koji je kasao ludom brzinom. Možda je fijakerist dao neki znak, ali ga Šarčević nije mogao čuti... Konji su ga oborili na zemlju i zadobio je teže unutarnje povrede. Prenijeli su ga kući, stanovao je u svojoj kući (sada ulica Ivana Gorana Kovačića), koja je kasnije pretvorena u zabavište, ali ni najbolja njega nije mogla spasiti život čestitog starine. Prvi među prvima, najveći među najvećima, najodvažniji među najodvažnijima u ovoj sjevernoj skupini hrvatskog naroda umro je 29. studenoga 1899. godine u devet sati navečer.

Ironija sudbine htjela je da njegovu posmrtnica bude napisana samo na mađarskom jeziku. Nju je izdala njegova obitelj, njegove kćeri.

¹⁰ Selmeč, grad u Gornjoj Ugarskoj (danas Banská Štiavnica u Slovačkoj) (op. V. N.).

Jedan mađarski list je i napisao u svom nekrologu:

„Njegove kćeri nisu znale bunjevački, a on je bio najveći Bunjevac ovog stoljeća. Najidealniji.“ (21)

II.

Šarčević kao nacionalni preporoditelj, politički i znanstveni radnik

Poslije sastanka s autorom *Načertanija* – Ilijom Garašaninom, Šarčević je uvidio da je u svom životu sve do tada išao pogrešnim putem. Morao je uočiti da su svoj narod napustili svi školovani Bunjevci i da će ovaj narod, prije ili poslije, biti sigurna žrtva mađarske asimilacije, izgubljen za slavenstvo ako se u tome pravcu ništa ne poduzme. Garašanin je mnogo govorio o sveslavenstvu i jugoslavenstvu, o fantaziji ruskih sveslavena, izražavajući svoju sumnju da će se panslavenstvo ikada moći održati i pobijediti. Govorio je o svojim nazorima da se sveslavenstvo – jedna slavenska država za sve Slavene – neće moći ostvariti zbog razvijenog nacionalnog individualizma raznih slavenskih naroda. Šarčević je potpuno usvojio ovo gledište, ali ga nije propagirao u svome narodu, smatrajući ga još nedovoljno iskusnim i zrelim da se bavi „visokom politikom“. Neprijatelji slavenstva, renegati i drugi, koji su bili protivni svemu što bi Bunjevci za sebe tražili, smatrali su Šarčevića apostolom slavenstva, zvali su ga panslavom, mada on rusofil ustvari nije bio. Svim njegovim idejama, akcijama, člancima i knjigama, koje je objavljivao, podmetnuli su panslavenstvo kao motornu snagu njegove djelatnosti. Šarčević nije to bio. On je u prvom redu bio Bunjevac. Težio je za nacionalnim buđenjem svoga naroda, zatim je imao želju da svoj narod vidi zadovoljnim kako na nacionalnom, tako i na prosvjetnom, kulturnom, ekonomskom polju. Htio je osigurati svome narodu ono što je na papiru pružalo i mađarsko zakonodavstvo: nastavu na materinskom jeziku odnosno – kako bi on rekao: abecedu u školama. Mada je pred mađarskim novinarima govorio o nemogućnosti stvaranja Jugoslavije koja bi se zbog snažno razvijenog posebnog narodnog nacionalizma rasprsla kao mjehur, Šarčević je bio velik pobornik jugoslavenstva. To se vidi također iz njegova *Tolmača* i drugih dokumenata i izjava u intimnom krugu. Smatrao je da tu ljubav za južno slavenstvo treba kriti, jer bi inače svaka bunjevačka akcija propala. No, ona je propala i tako, jer su mađarski vlastodršci od prvog trena nazreli i instinktivno osjetili pozadinu nacionalnog preporoda Bunjevštine i Šokadije. Bunjevci i Šokci su bili jedini narod u ondašnjoj velikoj Mađarskoj, u najvećem nacionalnom konglomeratu, koji je bio potpuno lišen osnovnih ljudskih prava. Šarčević i njegova probuđena bunjevačka omladina, srednjoškolska i sveučilišna, spriječili su u posljednjem trenutku da ovaj narod bude izgubljen za slavenstvo. Seljaci i njihovi visokoobrazovani sinovi zajednički su izvršili ovo veliko narodno djelo. Šarčević i svi njegovi suradnici: biskup Ivan Antunović, Kalor Milodanović, Ago i Lazo Mamužić, Mijo Mandić i Paja Kujundžić te mnogi drugi, koji su ga obiljem svoga rada kasnije i premašili, vratili su se nepresušnom narodnom izvoru: seljaštvu koje ih je pomagalo, razumjelo i zajednički su pobijedili. Šarčević se prvi puta 1860.

godine javlja na nacionalno-političkoj pozornici. Tada je pismeno „pokrenuo stvar bunjevine“, ali, nažalost, o tome što je tada pisao, gdje je pisao, na kom jeziku je „pokrenuo stvar bunjevine“, nije nam ostalo ništa. On je, nema dvojbe i iznio svoje smjernice, pozivajući svoj rod da ostane vjeran pradjedovskom jeziku, što je i kasnije toliko ponavljao. O početku svog javnog rada Šarčević nam sam kazuje kasnije u jednom otvorenom pismu koje je uputio mađarskom državniku Lajosu Mocsáryju.

Možda je Šarčević u svom prvom tiskanom djelu obrazložio svoj stav i svoj pokret. To će se znati tek onda ako se kojim slučajem pronađe ovaj njegov prvi rad, koji ni poslije vrlo pažljivog istraživanja u domovini i inozemstvu nisam mogao do sada pronaći.

Ostavimo, za trenutak, samom Ambroziju Šarčeviću da nam govori o počecima svoga rada. Sijedi starac je suradniku *Subotičkih novina* govorio skromno o velikim prvim danima... Pisac članka „Zimovanje kod Nane“ veli o Bozi Šarčeviću, koji je tada navršio 74. godinu života, ali još uvijek aktivnom javnom radniku Bunjevaca:

„Po naraštaju i uzor tilu mislio bih da je upravo ispod Velebita došao, u pravilno, rumeno sidom bradom obraslo lice, kano da je u krilu gorskih vila njegovano, a u riči mu baš bunjevačka vila progovara sa žarkim rodoljubljem koje samo jedno žudi, da što lipog i dobrog čuje, vidi u rodu svome. A da pod starost svoju ne ostane dužan potomstvu, rado nabraja događaje života svoga. Ne pripovida on o junacima starih vremena, niti piva groktenja bunjevačka, on izliva osećaje srca svoga. Sića se onih vrmena kad je svaki narod imao svojih zagovornika samo se je za Bunjevce zaboravilo, kad se još i on više vozio općim maštavilom, a zanemaren rod mu je ritko padao na pamet.

‘... Bilo je vrmena – veli naš ujak – kad su bunjevačka gospoda ispovidala svoju narodnost. Prvi prokatori su se pisali Ilirima, Dalmatincima. Ali se to sasvim nesvisno bez svakog cilja činilo. I kad je duh slobodoumlja i mađarenja zavladao, svi su postali Mađarima te nisu ni mislili na drugo, već da Bunjevci za kratko vrime moraju svi listom Mađarima postati.’

Istina, mnogo se općilo sa Beogradom. Otud se primali politični glasovi, pošto je tamo bio konzulat, tamo se raspravljalo o svjetskoj politici. I sam naš ujak se dopisivao sa ‘Vidovdanom’, ali opet je teško znao i sam prionuti uz narodnu stvar, jer mađarski prenegli duh je i njega o tom uvirio, da je spasenje u isključivom mađarstvu putem uskomišanog liberalizma.

Istom kad se bavio u Budimpešti radi ličenja svoga, te se upoznao sa starim Ilijom Garašanimom, ovaj ga je neposrednim govorom znao osvidočiti o tom da rusku vladavinu Srbi tako isto ne žele, kao ni Mađari, već da samo svoje vlastito narodno biće podignuti i osigurati žele što bi uz Ruse kudgod teže išlo, nego Mađarima pošto bi se slavenski živalj lakše pritopio uz Ruse po međusobnom srodstvu.

‘Onda sam se uvirio da je panslavizam – reče Ujak – nesmisao, da to Slaveni najmanje mogu želiti u tom smislu, kako se od njega boje niki Mađari bez svakog uzroka.’

‘Osim toga Srbi se u Hrvatskoj pričinise i meni kao domoljubi, jer se opirahu nastojanju da Hrvati idu u Reichsrat, a kod kuće se za tim išlo da se narodnostima učini za pravo. Deakove misli, Türova izjava, da protiv narodnostima samo oni govore koji se za ministarske stolice otimaju, ričom sve ono što se oko 60-te godine događalo sve je u meni pobuđivalo ljubavi prema rodu svome.’

‘Ali sve uzalud. Sam sam stojao. Niko me, dico, nije razumio. Mislilo se kod nas da je to najnevinija želja naše gospode da Bunjevca nestane, da se sve pomadari.’

‘U tima okolnostima odvažim se da izdam zbirku mudrih rečenica narodnih i međunarodnih na bunjevačkom jeziku.’

‘Ova Zbirka pravog odziva jedino kod Ive Antunovića nađe. On se zabavljao istim idejama, kao ja, u njemu se budile pravo mojima slične želje. I od tog časa upoznamo mi jedan drugog pravo i istinito, jer obični znanci smo već od davnih vremena bili, ali nigda na ovako šta pomislili nismo, a tim manje govorili o tom. Mi smo vazda mađarski razgovarali. Šta više kad smo počeli naše dopisivanje, mađarski smo pisali, jer sam se ja bojao da me neće Ive razumit, a Ive se bojao da ga neću ja razumiti...’

‘Od toga časa smo ti i mi Bunjevci počeli se o svom narodu mislit, a po tome i za njega nešto i raditi...’ (22)

Eto, ovako skromno opisuje prve početke spašavanja svoga naroda ovaj značajan narodni trudbenik. Malo je govorio o sebi, o početnim teškoćama, svojoj upornoj i neravnoj borbi. Stajao je potpuno sam – reče – ali ne dodade: Protiv jedne čitave države i njenog aparata koji je pretvarao iz dana u dan desetljećima tisuće i tisuće pripadnika raznih narodnosti u Mađare. Sve se to odigravalo pred njegovim očima. No, Šarčević nije ni trenutak dvoumio, niti je klonuo kada je opazio pred sobom golemi zid neshvaćanja, nerazumijevanja. Gradio je iz temelja – dok je mogao – poput zidara, stavljajući „kamen do kamena“, a kada je izgubio sluh i postao nemoćan da osobno nastavi borbu za svoj narod na svim frontama, već je imao dobre suradnike, koje je on izgrađivao... Njegovi prvi suradnici bijahu Ivan Antunović, Ago Mamužić, Laza Mamužić, Kalor Milodanović, Antun Budanović, učitelj i narodni pjesnik Šime Ivić. Njihov broj se sve više povećavao i za desetljeće-dva nacionalna ideja kod Bunjevštine i Šokadije neopozivo je pobijedila. Šarčević je prvi signalizirao pogibelj koja je prijetila smrću jednom narodnom ogranku i on je poput trubača probudio iz učmalosti sav svoj rod. I staro i mlado, i školovane i nepismene! Kao dobar otac

dao je svojoj djeci dobre savjete, ideje, bodrio ih u borbu, pokazivao im je put kojim trebaju ići, te je prema svojoj snazi i sam stvarao:

Približava se stota godišnjica od početka Bunjevačkog preporoda. Vrijeme je da se konačno sazna tko je bio Ambrozije Boza Šarčević i koje su njegove zasluge. Skromnoga preporoditelja stavili su u pozadinu svi dosadašnji povjesničari i drugi javni radnici. Na njega je pala sjena drugih naših velikih trudbenika, koji su za njim dolazili... Vrijeme je da se osvijetli cijeli lik ovog prvoborca, skromnog i nesebičnog muža Bunjevštine, odanog i upornog zidara Jugoslavije.

„Svi za jednoga, jedan za sve“

Između 1860. i 1865. godine Subotica se nalazila još uvijek u okviru Srpske Vojvodine, s njemačkom i mađarskom administracijom.¹¹ Pomađarena slavenska gospoda s nekoliko mađarskih obitelji držala su u svojim rukama sve položaje, svu vlast, cijeli društveni i privredni život. Židovski trgovci bavili su se tada sitnom trgovinom, obilazili su salaše, kao sakupljači perja, sirove stočne kože, vune, živine i jaja, a kasnije su otvarali i svoje trgovine po gradu. Njihov broj i njihovo bogatstvo stalno su rasli.

Pri rađanju građanskog staleža i buđenja nacionalne svijesti trgovina u gradu bila je skoro isključivo u srpskim rukama. Velike srpske obitelji Manojlovića, Ostojića, Radića, Stojkovića, Aradskog bavile su se od koljena na koljeno trgovinom tekstila, željeza, stakla i druge robe i stekle su velika bogatstva. Polako i neki Bunjevci također su se ohrabрили za trgovinu te su eksportirali stoku i žito iz Subotice u razne krajeve, najviše u Austriju, ali ogromna većina Bunjevaca bavila se stočarstvom, vinogradarstvom i uzgojem konja, ratarstvom. Mađari su bili zemljoradnici, nešto obrtnika, a najviše doseljenih činovnika i službenika. Obrtnički stalež regrutirao se od Nijemaca. Stolari, krojači, bravari, svjećari, kolačari, užari, češljari i mnogi drugi zanati bili su u njemačkim rukama. Oni su bili dobri majstori i postali su imućni ljudi. Činovnika za vrijeme Bachova apsolutizma je bilo dosta od Nijemaca. Njemačko kazalište je često navraćalo u Suboticu. Nijemci su imali i svoju kasinu, čitali su njemačke novine i u tim godinama bilo je „otmjeno govoriti njemački“...

Za vrijeme Srpske Vojvodine podignuta je i zgrada Narodnog kazališta u Subotici, koja je otvorena mađarskom predstavom...

Međutim, 1861. je osnovano u Novom Sadu Srpsko narodno pozorište. Šarčević je stao na čelo Akcijskog odbora u Subotici, čija je zadaća bila da pozove Srpsko narodno pozorište 1862. godine u Suboticu i da u međuvremenu provede potrebnu organizaciju i propagandu. (*Jugoslovenski dnevnik*, 22. IV. 1930.).

Srpsko narodno pozorište gostovalo je u Subotici u proljeće 1862. godine. Svako gostovanje Srpskog narodnog pozorišta u „bunjevačkoj metropoli“ ostavilo je na Bunjevce dubok dojam i ono je imalo naročito značenje za ovaj narod.

¹¹ Politički entitet Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat postojao je od 1849. do 1860. kao krunovina Habsburške monarhije (op. V. N.).

„Narodno pozorište je bilo jedina narodna ustanova naše katoličke braće. Kad se u Subotici davao Kraljević Marko i Arapin ili Boj na Kosovu, pod dodirom čarobne palice Talijine srušili su se u prah za čas sve kule nasilničke tuđe vlasti, i duša zarobljenog čoveka, slobodna od zemaljskih okova prhnula je u vedre visine, visine ideje i umetnosti. To je bila jedina prilika da se Bunjevac osetio da je živio kao narod. Ovu uslugu Srpskog narodnog pozorišta treba krupnim slovima zabeležiti u kulturnoj istoriji Srba i Bunjevaca.“ (*Spomenica na 50 god. S. N. P. od 1861. do 1921.*)

Šarčević je vrlo dobro znao da će Srpsko narodno pozorište moći stvoriti mnogo bolje uvjete za nacionalni rad među Bunjencima, nego tisak, jer je Subotica bila mnogo zaostala varoš. Više od polovice stanovnika bili su nepismeni. (23) Masa naroda nije uopće sudjelovala u političkom životu i postojale su u socijalnom i društvenom životu ogromne razlike između stanovnika. Te razlike mogla je bar na trenutke paralizirati, potpuno brisati zajednička radost izazvana uživanjem svoje vlastite riječi s pozornice, svoje vlastite umjetnosti...

U realnom životu, u psihi, stvoreno je desetljećima i stoljećima u javnosti, u privatnom životu da su uvažavani samo oni ljudi koji su bili materijalno osigurani odnosno koji su bili bogati posjednici. Naročito to važi za naš narod, za koji se govorilo do posljednjih naših vremena: „Lancima mjeri čovjeka!“

Zemlja je u ovim krajevima mjerena ne po jutru, već po „lancu“ (24) i tko je imao mnogo lanaca, taj je bio uvažavan u društvu i u javnosti... Otud je i ova bunjevačka izreka: „Debelo lipo, bogato mudro...“ Čovjek koji je bio debeo, snažan, bio je smatran za lijepog, a bogataši mudrim, pametnim ljudima.

U takvoj sredini, koja je obožavala bogatstvo, hranu i piće, vladalo je od pamti-vijeka sve do osamdesetih godina nekoliko: „ićvić džentrija, mađarskih plemića“ i u takvoj sredini je odrastao i živio i Boza Šarčević.

On se, međutim, otisnuo u svijet i upoznao se između ostalog i s Ilijom Garašaninom, Milošem Popovićem, urednikom beogradskog *Vidovdana* i njegovim bratom Đurom Daničićem, kasnijim učenjakom i članom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu i s mnogim drugima.

Prijateljstvo s ovom trojicom istaknutih srpskih javnih radnika utjecalo je na formiranje novog lika našeg prvoborca. Nesumnjivi utjecaj koji su oni imali na rad Boze Šarčevića, bio je blagotvoran za opće prilike. Šarčević je dobivao *Vidovdan* i vidio je kako se ovaj beogradski list bavi problemom narodnosti koje žive u Mađarskoj. On je i sam pisao u njemu članke. Jednom prilikom, kada je boravio u Beogradu, odlučio je prevesti knjigu Miloša Popovića koji je ovaj napisao o položaju Srba u Mađarskoj. Šarčević je ostvario svoj plan i knjigu je izdao na mađarskom jeziku u cilju da popularizira srpsko pitanje među mađarskim državicima i političarima. On je svoju knjigu razaslao mnogim svojim negdašnjim prijateljima i poznanicima iz mlađih dana, kada je radio kao stenograf na saboru u Bratislavi i Klužu, pa i vodećim mađarskim državicima.

Prijevod Popovićeve rada bila je koliko se do sada zna, prva Šarčevićeva knjiga. Njegov naslov bijaše: *A nemzetiségi kérdés Magyarországon szerb szempontból* tj. *Narodnosno pitanje u Mađarskoj sa srpskog gledišta*. Napisao Miloš Popović urednik 'Vidovdana', preveo i izdao Ambrozije Šarčević.

U knjizi je tiskano staro od Srba prihvaćeno geslo: Svi za jednoga, jedan za sve!

Ovo geslo otisnuto je i na srpskom i u mađarskom prijevodu na prvoj stranici. Knjiga obuhvaća 153 stranice i tiskana je u Subotici 1865. godine kod udovice Dragutina Bittermana. (Gradska knjižnica Subotica, inv. br. 7681) Knjigu je Šarčević posvetio svom dobrom prijatelju i šuraku Vladislavu Markoviću.

Svojoj knjizi Šarčević je dodao „Predgovor“ u kome je prije svega izrekao svoju hvalu svim onim Srbima i Mađarima koji su pomogli da ova knjiga ugleda svjetla.

Ovo sudjelovanje je nesumnjivi dokaz da svi iskreni rodoljubi žele da se ispružene desnice upotrijebe za iskreno pomirenje između srpskog i mađarskog naroda i to putem sretnog rješenja narodnosnog pitanja među ovim narodima, koji su dugo godina živjeli u bratskoj ljubavi, koju su, međutim, razorili.

U svom daljem razlaganju Šarčević otvoreno kaže da je rješenje narodnosnog pitanja postulat za opstanak Mađarske. Naglašava da Srbi vode računa o svojoj braći koja žive pod tuđim jarmom i da je srpsko domoljublje likvidiralo onu utopiju koja je bila iskorištavana za otuđivanje srpske i mađarske nacije (stranica 4 Popović-Šarčevićeve knjige). Po mišljenju Popovića – veli Šarčević – interesi srpskog i mađarskog naroda su istovjetni. Popovićevi ideali su „samostalna Mađarska“ i od istočnog jarma oslobođena „samostalna Srbija“.

Šarčević nadalje tvrdi „da se ovom knjigom neće zadovoljiti oni Srbi koji se ne nadaju da njihovoj staroj postojbini Srbiji predstoje još slavni dani, niti oni Hrvati koji svoju politiku hoće nasloniti umjesto na mađarsku na jugoslavensku ideju koja se tako privlačno sjaji u zemlji mašta i koja bi rasplinula kao mjehur od sapuna na nacionalnoj i povijesnoj svijesti srpskog, bugarskog, hrvatskog i slovenskog naroda koji sačinjavaju južno slavenstvo“.

Jesu li im ove riječi bile „patriotska fasada“, da zamaže oči svojim neprijateljima, ljudima, koji u svakoj narodnosnoj stvari vide izdajstvo domovine, koncentraciju snaga protiv države?¹²

„Pošto Popović proširuje narodnosne želje preko granica individualne slobode, ne tješim se time da ideja ovog letka neće naći odjeka u grudima svakog Mađara. Jer ima mnogo takvih Mađara čiju je vjeru, pa tako i povjerenje uzdrmala ona agitacija

¹² U prvom rukopisu ovo poglavlje glasi: „Šarčević je ovo napisao, ali ni sam u to nije vjerovao. Ove riječi su mu bile 'patriotska fasada', da zamaže oči svojim neprijateljima, ljudima, koji u svakoj narodnosnoj stvari vide izdajstvo domovine, koncentraciju snaga protiv države i tako dalje. Sav budući rad Boze Šarčevića demantira ove njegove riječi o budućnosti jugoslavenstva, a on je to i sam demantirao u knjizi „Tolmač“, koju je nakon pet godina izdao... Ovakve manifestacije oportunitizma vidimo više puta kod našeg prvoborca, na samo kod njega, već i kod mnogih drugih narodnih vođa.“ (op. V. N.).

– panslavizam – protiv opstanka mađarske države, te sumnja u iskrenost narodno-snih želja.“

Pri kraju svog „Predgovora“ Šarčević je naglasio da je Popovića vodila nesebična ljubav prema svom narodu. Šarčević vjeruje da su u knjizi sumirani zahtjevi srpstva kojima se može zadovoljiti.

Radi osvjetljavanja lika Boze Šarčevića i položaja Srba i uopće Slavena i ostalih narodnosti u Mađarskoj treba se upoznati ukratko i sa sadržajem Popovićeve knjige. Rasprava je nesumnjivo znanstvenog i političkog karaktera te je sjajan dokument svoga doba i onih borbi u čijem središtu u Mađarskoj bješe Svetozar Miletić. Popović u suštini odobrava stav baruna Józsefa Eötvösa i Ferenc Deáka o narodnosnom pitanju, ali koji u praktičnom životu nije nikada bio ostvaren. Popović vjeruje da Mađari ne bi nikako mogli stvoriti sebi veliku državu između Karpata, Dunava, Save i Jadrana da nisu prihvatili slavenski ustav, koji je već tada, prije tisuću godina, dao slobodu i samostalnost svojim županijama.

Popović opširno iznosi privilegije, koje su austrijski carevi i mađarski kraljevi davali Srbima u Ugarskoj (1690., 1691., 1695., 1713., 1715., 1743.) u kojima stoji da su Srbi neovisan, politički slobodan narod, koji je podvrgnut jedino vladaru. Njima se obećava zaseban teritorij neposredno pored svoje stare domovine kao i sve što će osvojiti od Turaka... Pripada im vlastita vlast po svojim starim pravilima, pravima i običajima. Osigurava se izbor vojvode tj. nacionalnog i političkog poglavara. Osigurava im se vjeroispovijest po starom kalendaru i njihovu kanonskom pravu kao i izbor vjerskog poglavara, koji će biti neovisan o svim drugim crkvenim vlastima.

Pisac je naglasio kako austrijska i mađarska vlast nije nikada ispunila ove obaveze iz privilegije, pa zato i kaže (str. 71 u knjizi): „Tko ima privilegije, taj nema prava, već je s privilegijom dana milost! Onaj, kome je za život potrebna privilegija, šteta što živi!“

U svojoj borbenoj knjizi Popović je uputio mnogo pitanja na mađarsku vladu i javnost. Postavio je petnaest pitanja među kojima i ovo: zašto nisu dozvoljavali Srbima upotrebljavati svoju tiskaru koju su donijeli sa sobom iz stare postojbine? Zašto su zabranili da iz Rusije donesu crkvene i školske knjige? I kada je konačno dozvoljeno osnivanje tiskare, zašto su je stavili pod nadzor dvorske policije?

Optužuje da su vlastodršci smjerali za tim da potpuno iskorijene srpski narod najgorim sredstvima; „a zašto da su sredstva bolja i plemenitija“ – pita se pisac – „kada ni namera nije plemenita?“

„Ono što želimo da Srbi dobiju sastoji se od zahteva usredsređenih u 8 opsežnih tačaka.“

U prvoj točki stoji: „U onim županijama, u kojima su Srbi u većini ili su isključivi stanovnici, vlast treba biti srpska, koja bi upravljala u okviru zemaljskih zakona na srpskom jeziku. U ove županije spadaju: Srem, koji je čisto srpski, Bačka u kojoj s malo iznimaka žive samo Srbi istočne i zapadne vere.“ Na ovom mjestu (stranica 111) pisac konstatira:

„Bunjevci u Bačkoj, kao uopšteno Srbi katoličke vere, isto tako su nam dobra braća, kao oni istočne vere; mi ih volimo s istom iskrenošću.“

„S naše strane ne možemo drugo činiti, već našoj braći druge veroispovesti najtoplije preporučiti da se sporazumno bratski vole, jer mi i Srbi možemo samo u bratskom jedinstvu i ljubavi imati lepšu budućnost ili, u protivnom slučaju mogu nas samo opasnost i nesreća očekivati. Bratski trebamo ljubiti brata ne pitajući kojoj veri pripada.“

U drugoj točki Popović iznosi kako bi trebalo urediti te srpske županije, Srem, Bačku i Torontal za narodnosti koje nisu Srbi. On predviđa sustav koji je istovjetan sa sustavom švicarskih kantona i njihovih uređenja, ali s poznatom srpskom i općeslavenskom širokogrudnošću.

U trećoj točki tvrdi da se budućnost Mađarske može zasnivati samo na pravima koja su pružena njenim narodnostima. Prema tome „Srbima treba vratiti pravo izbora vojvode, koji bi vidljivo predstavljao nevidljivu nacionalnu ideju“.

U četvrtoj točki raspravlja o vjeri i ustvrđuje da ne postoji „domovinska vera“, već je svakome dozvoljeno da pripada onoj vjeroispovijesti koju mu savjest nalaže. Naglašava da Mađari mogu zahvaliti „blagoslov hrišćanske vere Srbima, koji su im bili prvi učitelji“ (stranica 119). Ortodoksna crkva u Mađarskoj daleko je starija od zapadne, te je imala znatno veći broj samostana, nego katolička, koja je imala samo jedan samostan (stranica 119). U ovoj točki traži se priznanje dostojanstva patrijarha u Ugarskoj, s tim da se to dostojanstvo vrati karlovačkom arhiepiskopu zauvijek, pa da mu se osigura mjesto u Gornjem domu parlamenta, a svima pravoslavnim episkopima osigura članstvo u Gornjem domu parlamenta po redu postavljenja. Tražio je da se svi svećenici izdržavaju iz društvenog proračuna. Tražio je slobodu za pravoslavnu crkvu, episkope bez komesara, a sinodi da se održavaju samo pod predsjedništvom patrijarha, da se osigura crkvena i školska autonomija Srba.

U petoj točki traži se da mađarska država u jednakoj mjeri vodi brigu o svim narodima koji je sačinjavaju. Prema tome, ako Srbima treba visoka škola, kazalište itd., svi narodi Mađarske trebaju nastojati da im se to i osnuje.

U šestoj točki traži da se u Budimpešti u sveučilištu osnuje katedra za srpski jezik i književnost, „jer je od opšteg interesa, jer spoznaja donosi svetlo, a svetlost pokazuje stvarnost“.

Sedma točka zahtijeva da se srpski jezik proglasi za potpuno ravnopravan jezik s mađarskim, pa da se svi zakoni tekstualno objave i na srpskom.

U osmoj točki traži da Srbi mogu poslati u parlament, po svom broju, toliko zastupnika koliko i Mađari, jer u „Mađarskoj jedan narod ne može da vlada nad drugim narodom pošto tu mogu biti elementi ravni ili takvi koji se uzajamno paralizuju“ (stranica 124).

Preporučuje da Mađari napuste onaj režim i sustav koji njihovi očevi nisu poznavali i, kada bi sada živjeli, prokleli bi ga. Konstatira da ovaj sustav, koji „svakoga pali“ nisu pronašli Mađari, već im je to oktroiran, nametnut, oni su bili primorani da ga oživotvore. Taj makijavelizam ne može se već dalje održati. Mađari se moraju

uvjeriti da su im odozgo išli na ruke samo zbog toga da bi se oni kasnije lakše zgazili. Popović konstatira da se s Mađarima ne može tako postupiti sve dotle dok oni žive u jedinstvu i bratskoj slozi sa Slavenima.

O jačanju položaja Slavena u Mađarskoj – veli knjiga – može se samo osnažiti i položaj Mađara, jer „Slaveni ne teže za veličinom svoje države, već uvek samo za građanskom slobodom... Ni jedan slavenski narod nije hteo da odustane od svoje slobode samo zato da bi postao moćan.“

„Mađarska ne može i ne treba da se boji od panslavizma – veli – ili pangermanizma ni u najmanjoj meri sve dok se prema svojim Slavenima ophodi kao prema svojim rođenim sinovima, a ne maćehinski. Slobodoljubivost Slavena može uvek biti ona obrambena kula o kojoj se odbijaju sve težnje i napadi upereni protiv Mađarske. Sve dok se Slaveni Mađarske mogu smatrati Slavenima u Mađarskoj, dotle kruna sv. Stjepana stoji van svake sumnje. Ko to ne uviđa taj nije političar, nije ni historik, ni psihologom se ne može nazvati. Tko poznaje Slavene, taj ne može u njima videti pogibelj za Mađare, taj se neće bojati od slaveniziranja Mađarske.“

„Što je zapravo panslavenstvo? – to vrlo dobro znaju prosvetljeni Slaveni i sumnjam da će mu se ikada pokloniti.“

Popović smatra da Srbi ne trebaju svoja prava uživati na osnovi privilegije, već da trebaju imati jednaka prava s Mađarima.

„U tome leži sva budućnost jedinstva naroda jugoistočne Evrope.“

Pisac je naglasio da svi narodi u Mađarskoj imaju isto tako povijesnu *fundaciju* kao i Mađari, prema tome svi oni trebaju biti ravnopravni (stranica 132 Popovićeve knjige). „Ako Slaveni u Mađarskoj ne mogu biti na strani Mađara, onda će Mađari biti mrtva prilika u velikoj drami; da, Mađar će biti ona osoba koja će se u drami unesrećiti“ (stranica 151 Popovićeve knjige). (25)

Ovo je samo bližnji izvadak Popovićeve knjige, koju je Šarčević preveo. On je, prema tome, primio svu odgovornost za političko i publicističko značenje ove interesantne studije. U ono vrijeme, kada se mađarski šovinizam budio i širio poglavito u predjelima u kojima su živjele i narodnosti pomiješane s Mađarima, nije ni najmanje bilo neopasno ili sporedna stvar, prevesti, izdati i posebno još popularizirati ovakve ideje koje nisu ni danas ostvarene u Mađarskoj nakon sto godina.

Šarčević je ovaj svoj prijevod poslao mnogim mađarskim državicima i drugim javnim radnicima, među ostalim i najistaknutijem poborniku liberalnog postupanja s narodnostima Ferencu Deáku.

Prije nego što je ova knjiga izišla iz tiska, Popović je posjetio Šarčevića u Subotici. O tom posjetu nalazimo bilješku u novosadskom *Napretku* (br. 81/1865) koji piše:

„Ovih dana (početkom listopada 1865. – op. J. Š.) boravio je u Subotici urednik 'Vidovdana' Miloš Popović. Mi smo ga svojski dočekali i usrdno primili. U čast njegovu davali su neki bunjevački notabiliteti bankete, na

kojima su znatnije ovdašnje osobe učestvovala. Ovde se najbolje mogao g. Popović osvedočiti o onome životu, koji je njemu kao jaki stub predstavlja u rešenju slobodnog ustavnog pitanja narodnosti u Ugarskoj. Njegovo bavljenje mnogo je doprinelo čišćenju toga načela, jer je s većom česti Vođa bunjevačkog naroda u tome pogledu načisto došao i ovi su mu obećali svoju snagu za unapređenje narodnoga interesa položiti. Sam g. Jambor (tada direktor gimnazije poznati pjesnik pod pseudonimom Hiador – op. J. Š.) rekao je da će svoje pero na raspoloženje te stvari staviti. I tako se možemo nadati da će prvo u ovdašnjoj gimnaziji narodni jezik (bunjevački) dostojno mesto zauzeti i katedra literature toga jezika ustanoviti se. Dao bi Bog, da tako bude, jer s tim ćemo se samo bolje upoznati, doći ćemo do zblizenja i postignućemo našu pravu celj: zato unapred pozdravljamo iz srca svaki pokušaj u tom lepom i plemenitom preduzeću.“

Srpski tisak unaprijed je pozdravio namjeru Boze Šarčevića da prevede i izda Popovićevu knjigu o narodnostima u Mađarskoj. *Napredak* (br. 74/1865) o tome piše:

„Došao nam je oglas od prevoda članaka u ‘Vidovdanu’ o pitanju narodnosti u Ugarskoj, koje je poznati bunjevački rodoljub g. Amvrozije Šarčević iz Subotice na mađarski preveo. Prevod će stati 1 fr. i biće štampan do polovine oktobra. U tim člancima vrlo je dobro pretstavljeno odnošenje srpskog naroda u Ugarskoj. G. Šarčević tim će nam veliku uslugu učiniti, upoznavajući Mađare sa našim odnošenjima i zato neka nam primi srdačnu zahvalnost.“

Široko slavensko srce Popovića i Šarčevića zapalilo je luču srpsko-mađarske suradnje, ali mjerodavni čimbenici u Budimpešti u svojoj bojazni od „bauka panslavstva“ nisu o tome vodili računa. Mnogo kasnije, 1918. godine, uočili su mađarski državnici Mihály Károlyi i drugi – opasnost odvajanja Slavena po mađarsku državu, ali tada je već bilo kasno. Slovaci, Srbi, Bunjevci, izrekli su odcjepljenje od Mađarske, koja u povijesti nije htjela osigurati osnovna politička i kulturna prava naroda, koji su kroz niz stoljeća sudjelovali krvlju i znojem u izgradnji mađarske državnosti.

Prvi bunjevački kalendari, knjige i novine...

Čim je objavio svoju prvu knjigu, zapaženu u javnosti, Šarčević je produžio svoj rad i pristupio ostvarivanju svog „bunjevačkog plana“. On je morao sa žaljenjem ustvrditi da su Bunjevci i Šokci većinom nepismeni. Svoj pogled bacio je na subotičku gimnaziju, koja je već od prije nekoliko desetljeća odgajala omladinu u mađarskom duhu. Stvorio je vezu s đacima iz bunjevačkih seljačkih kuća koje još nisu bile zaražene mađarskim šovinizmom i megalomanijom. Kada se već bolje upoznao s ovim mladićima, on je nastojao na njih prenijeti svoje ideje. U isto vrijeme vodio je živu agitaciju za narodnu stvar među bunjevačkim starješinama. Ovu propagandu vodio je s uspjehom u korist buđenja nacionalne svijesti Bunjevaca i Šokaca. Zbratimio se s dinamičnim i eksplozivnim „panslavom“ Boškom Vujićem, imućnim Srbinom,

koji je kasnije odigrao divnu ulogu u narodnom preporodu Bunjevaca, i pokazao se kao nesebičan i odan prijatelj Bunjevaca i Šokaca. Iz njihova prijateljstva – kome je podlogu dala Popović-Šarčevićeva knjiga s kojom se Vujić potpuno slagao – ubrzo se rodila odluka da Vujić o svom trošku izda drugo izdanje Peštalićeve pjesmarice tiskane 1790. godine u Kalači u kojoj je otisnut ep o Bunjercima iz prošlih ratova. Ova knjiga izašla je 1867. godine pod naslovom: *Dostojna plemenite Bačke starih uspomena, sadašnjih slovinske kervi delija slava bačkim plemichom prigodom čuvanja svete krune i okrunjenja Leopolda II od domorodca u Baji prikazano. Colocea 1790.*“

Knjiga je tiskana kod udovice Karola Bittermana u Subotici o trošku Srbina Boška Vujića u korist bunjevačkog naroda i, koliko nam je dosada poznato, ovo je bila prva bunjevačka knjiga, koja nije bila vjerskog karaktera, koju je izdala subotička tiskara, koja je postojala već od 1844. godine. Doduše, bilo je izdavano srpskih knjiga (prva knjiga koja je otisnuta u Subotici bila je srpska: 1846. godine otisnuta je knjiga *Darak Srpkinja* od Bogoboja Atanackovića i jedan mađarski roman, koji je preveo na srpski Toša Prokopčanji iste godine) i mnogo letaka. Ovi potonji služili su za političku i stranačku agitaciju ili su bili osobnog karaktera.

Peštalićev ep, pisan još starim pravopisom i jezikom krajem 18. stoljeća, bio je namijenjen samo uskom krugu ljudi, jer „čitali bi ga rado oni koji ne znaju čitati, a koji čitati znaju bili su već pomađareni“. Ipak – bar u očima mađarske javnosti ova mala knjiga bila je manifestacija postojanja davno zaboravljenog naroda, koji je u svoje vrijeme dao i te kakve div-junake za srednjoeuropsku slobodu i za mađarsku državnost, a čiji potomci sada čame u kulturnoj tmini, slijepi kod zdravih očiju i zatvoreni u svoje slobodne domove na zemljištu natopljenom krvlju, zatim znojem tolikih generacija.

Dva velika slavenska stvaralačka duha, Vujić i Šarčević, našli su se na istom poslu. Oni su, takoreći, zajedno počeli svoj povijesni rad i skoro u isti dan su umrli ne vidjevši ostvaren svoj ideal. Bolest je često puta spriječila Šarčevića u njegovu radu. On se nije predavao očajanju zbog svoje osobne nesreće. Povukao se, doduše, ali je stalno tražio dodira sa srednjoškolskom omladinom. Cilj mu je bio da stvori krug intelektualne omladine, kome može predati svoje mjesto, da preuzme vodstvo svoga naroda. I za kratko vrijeme njegova kuća je postala omiljeno sastajalište nekih srednjoškolaca, koji su mu dolazili skoro svakodnevno, da se, kao na izvoru, napiju svježe bistre vode, da se naslušaju sjajne povijesti slavenskih naroda koju nisu učili u mađarskoj gimnaziji, da se naslušaju proročanskih riječi „ujca Boze“ s kojima je tako ružičasto i reljefno ocrtao budućnost južnih Slavena. Sva ova propaganda bila je razumije se, intimna, povjerljiva i njom je obuhvaćen samo maleni krug sedmoškolaca i osmoškolaca, budućih studenata i budućih prvaka Bunjevaca i Šokaca.

Šarčević je jednom ovako pričao svom omiljenom Agi Mamužiću:

„Srpski narod će u etapama ostvariti svoj politički ideal. I dok se to ne ostvari, mi Bunjevci, Srbi i ostali Slaveni u Mađarskoj trebamo čuvati i sačuvati svoju narodnost, njegovati svoj jezik, razviti ponos kod naroda na temelju naše slavne slavenske povijesti... Zato mi, naša generacija, trebamo

usporedo njegovati i patriotizam, jer nam Mađari, ako smo složni, neće moći uništiti nacionalnost... Oni se bune protiv nas i borit će se protiv nas, ali nas ta borba ne treba razočarati, odvratiti od naše nacije. Naprotiv. Ta borba će nas još više sjediniti: Mi ćemo osigurati našu budućnost samo na jedan način: probuđivanjem uspavane nacionalne svijesti kod Bunjevaca i Šokaca. Ako to izvrši Vaša mlada generacija, onda je izvršila svoju veliku dužnost. Što će poslije biti? To će politički događaji u svijetu pokazati u svoje vrijeme... (26)

U isto vrijeme, baveći se omladinom, Šarčević se posvetio i znanstvenom radu. Prelistavao je stare bunjevačke, hrvatske i srpske knjige, razgovarao je sa starim ljudima, zapisivao je što je čuo i tako sakupljao narodno blago. Radio je poput Vuka Karadžića i Đure Daničića u svom malenom narodu, s ciljem da sastavi veliki rječnik za svoj narod, koji je tako daleko otisnut od svoga stabla, da bi mogao u tuđini njegovati svoj materinski jezik. Radio je tiho i povučeno, ne kazujući nikome ništa o tome što namjerava. Imao je u svojoj kući posebnu malu sobu za rad, ispunjenu mnogim knjigama, novinama i dimom od lule, gdje je obično radio. Ni članovi njegove obitelji nisu znali zapravo što piše i što radi njihov otac. On je imao vremena za sve. Djecu je već ranije naučio da govore i pišu francuski, ali bunjevački nije. Ostat će nam vječita tajna zašto mu djeca nisu naučila jezik svoga oca... Svoju ženu, koja je bila učiteljica, (a kćerka Terezija bila je nastavnica građanske škole, kasnije izabrana u Budimpešti za ravnateljicu nekog ženskog zavoda), poštovao je iskrenom ljubavlju. Bili su oboje lijepi i njihova zajednička pojava u kazalištu ili na zabavama izazvala je pozornost prisutnih.

Jednom, kada je bilo riječi o tome da mu žena postane ravnateljicom Ženske učiteljske škole u Subotici, Šarčević se obratio svom prijatelju, Antoniju Hadžiću i napisao mu je ovo pismo. Pismo se čuva u Matici srpskoj u Novom Sadu pod brojem 3943 u arhivi.

Dragi gospodine!

Dozvolite mi da Vas u nevolji mojoj zamolim.

Žena mi je dala molbenicu za upraviteljstvo u ovdašnjoj žensko-učiteljskoj preparandiji, koja će se oktobra miseca otvoriti.

Molim Vas pohodite Visokorodnoga Dimitrijevića i zamolite ga, da priporuči molbu moje žene g. Ministru Pauleru.

Mene g. Pauler odavno poznaje još od godina 1842/3 kada sam u Požunu kao stenograf suradnik bio kod redakcije tadašnjeg dietalnog diariuma. A od toga doba kao ministar g. Pauler i dilom je pokazao da mi je iskreni prijatelj.

Žena moja sad polaže u Pešti učiteljski ispit. Ima od ovdašnjeg škulskog odbora, od direktora gymnazijalnog i od ovdašnji vrstni osoba svidočanstvo.

Od uspeha ove molbe zavisi kuće i porodice moje budućnost. Priporuke Visokorodnog g. Dimitrijevića u velike bi jamčila uspeh, i jako bi potkripile povirenje i prijateljsku naklonost g. Paulera.

Molim Vas uslišajte mi moju molbu.

U ostali primite moj svesrdni pozdrav i izražaj moga iskrenog poštovanja s kojim pribivam

Vaš ponizni Boza Šarčević

Hadžić je tada bio tajnik Matice Srpske, a Miloš Dimitrijević narodni zastupnik na ugarskom Saboru. Pismo je datirano 29. rujna 1871.

Dugi pregovori između mađarskih i austrijskih državnika najzad su okončani i svanuo je dan izmirenja 1867. godine, kada je zaključena poznata Nagodba između Austrije i Mađarske. Srpska Vojvodina je likvidirana i ovi krajevi su također vraćeni „majci zemlji“ natrag.¹³ Godinu dana mađarski parlament je prihvatio prilično liberalan zakon o narodnosnim školama, koji je regulirao pitanje nastave narodnosne djece u osnovnim i drugim školama, zatim pitanje podizanja, održavanja privatnih odnosno narodnosnih i crkvenih škola. Ovaj zakon je, međutim, stvoren samo radi umirenja duhova u domovini i za inozemnu propagandu, a ne i za to da se svemu primijeni na prilike u Mađarskoj. U prvom redu su Bunjevci i Šokci bili pogođeni u svojim školama time što se taj zakon uopće nije primjenjivao. Bunjevci i Šokci, koji su većinom živjeli u Bačkoj, Baranji, Fejerskoj, Čongradskoj i Peštanskoj županiji, bili su uskoro lišeni svojih škola, koje su imali još za vrijeme Bachove vladavine u Vojvodini.

Sve mađarske vlade – počevši od Kálmána Tisze, pa do grofa Istvána Tisze, od 1870-ih godina do 1918. godine, oglušile su se o pravedne osnovne zahtjeve bačkih Hrvata – a slično je bilo i u ostalim mnogobrojnim hrvatskim mjestima u Mađarskoj – te nisu ostvarile ni djelić toga zakona, mađa je i hrvatski Sabor vodio paralelnu borbu protiv mađarizacije uopće.

Šarčević se energično borio na svakom mjestu i u svakom društvu za prava Bunjevštine. Borio se živom riječju, jer tada u Subotici još nisu izlazile nikakve, ni bunjevačke, ni mađarske novine. Javna tribina u to vrijeme bila je „Gospodska kasina“ u kojoj su se našli svi prvaci društva bez razlike na političko shvaćanje. Tu se Šarčević često sukobljavao s protivničkim stavom pomađarene bunjevačke gospode. Jednom prilikom, 1868. godine, jedan ugledan Mađar dao mu je za pravo.

„Boza Šarčević u nikakvom društvu nije dao svoje pleme tarmati i svagdi je usto u odbranu Bunjevaca. Kad se jednom prigodom 1868 godine u subotičkoj ‘Gospodskoj kasini’ nikoja gospoda dotiravala s našim ujakom o pitanju narodnosnog zakona, jedan Mađar reče: ‘Imaš pravo Boza! Ne može se ovaj dobar bunjevački narod ostaviti u tmuni i ograditi od njega kultura.’“ (27)

Pripremajući svoju borbu za jezik i buđenje te širenje nacionalne svijesti, 1869. godine izdao je o svom trošku malu knjižicu pod naslovom *Zbirka mudrih i poučnih izreka – na korist bunjevačkog puka*. Ovo je prva bunjevačka knjiga u Subotici od domaćeg pisca, prvi vjesnik ljepše budućnosti. Skupivši mnogo lijepih izreka, u ovoj

¹³ Zapravo, Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat ukinuto je carskom odlukom 27. prosinca 1860. (op. V. N.).

knjizi ih je objelodanio zajedno „sa naukama Bene Franklina osamnaestog stogodišta najvećeg filozofa i utemeljitelja severoamerikanskih slobodnih država“, koje su obavljene pod naslovom: *Vrime je život – Linost – Radinost – Brižljivost – Štedljivost*. Na kraju knjige – možda iz oportunitizma, možda iz manifestacije da nije više sam – donosi Šarčević i prijevod mađarske pjesme Vörösmartyja „Glas“ u prijevodu subotičkog varoškog fiškala Mije Vojnić Tunića. Ovaj odvjetnik je bio drugi „kaputaš“, koji je smio javno i otvoreno raditi za prosvjetu svoga naroda...

Početak novijeg bunjevačkog književnog stvaranja je, prema tome 1869. godina. Ova mala knjiga od samo 22 stranice je temelj kasnije bunjevačke bačke hrvatske književnosti i ostale literature, koja je stvarana posljednjih 80 godina često puta pod vrlo teškim uvjetima.

Uz ovu svoju knjigu Šarčević je izdao – po ondašnjem običaju – i poziv na pretplatu. Zanimljivo je da je poziv objavljen na mađarskom jeziku. U njemu je saopćio da će knjiga izaći iz tiska 20. srpnja 1869. god., da će sadržati 200 moralnih izreka itd., te da će koštati 10 krajcara. Obraća se u njemu narodnim zastupnicima bunjevačkih i šokačkih okruga, prijateljima narodnog odgoja, upraviteljima narodnih škola u cilju rasturanja ove knjige. Izvjesno je da je Šarčević ovaj poziv na pretplatu izdao na mađarskom jeziku radi toga što su ljudi, od kojih je očekivao da će mu pomoći u rasturanju knjige, bili skoro isključivo Mađari. Mađarski učitelji su poučavali bunjevačku djecu, mada sami nisu znali bunjevački.

Moralni uspjeh ove knjižice bio je nezapamćen. Još i nakon više desetljeća čitali su ovu knjižicu u bunjevačkim kućama. Pamtili su njezine moralne pouke, razne narodne izreke koje će vječito živjeti... Šarčević je dobro izabrao one izreke i poučne iskricе koje grade karakter, poštenje, polažu čvrst temelj moralnom životu ljudi.

Dok je Šarčević kod kuće radio, sastavljao svoju prvu bunjevačku knjigu i pripremio svoj kalendar za bunjevački narod, (28) kanonik Ivan Antunović putovao je po Italiji da se tjelesno okrijepi i vidi Vječni Grad.¹⁴ Po svom povratku iz Italije Antunović nalazi na svom stolu pismo Boze Šarčevića, staroga znanca iz Bačkog Aljmaša, gdje su obojica službovali, zajedno sa svojom „Zbirkom“ i „Pozivom na pretplatu“. Antunovića je mnogo obradovala ova mala knjižica. On se i sam bavio sličnim mislima i radovao se da nije više sam, koji misli na svoj narod, štoviše našao se muž koji već djelotvorno radi na buđenju svoga naroda... Nije mnogo oklijevao. Naručio je veći broj ovih knjižica kod samog Šarčevića, kojemu je čestitao na uspjehu i napisao mu je prvo pismo na svom materinskom jeziku. Antunović nije gubio vrijeme, već je doputovao iz Kalače i posjetio svog starog znanca s kojim ga je od sada vezalo intimno i trajno prijateljstvo. Oni su se dogovarali o tome što trebaju poduzeti u interesu spašavanja svoga naroda i odlučili da će Antunović pokrenuti novine koje će stajati na raspolaganje svima u borbi za bunjevačka prava.

Šarčević je s oduševljenjem primio ovu odluku tim prije što je u Antunoviću, uglednom svećeniku, i njegovu budućem bunjevačkom listu vidio ogromnu pomoć za bunjevačku akciju, koju je otpočeo potpuno sam već prije desetak godina. Šarče-

¹⁴ Vječni grad (Urbs aeterna), tj. Rim (op. V. N.).

vić nije više osjetio usamljenost koja ga je često puta morala sputavati u radu, već su odmah prionuli radu da realiziraju osnivanje novina.

Antunović je iznosio svoje dojmove iz Južne Francuske i Italije gdje je te godine boravio i, nema sumnje, stvarao paralele između života ostalih naroda i položaja naših Bunjevaca i Šokaca koji žive u velikoj učmalosti i zaostalosti. Naravno da nije sam narod bio kriv zato, već njegovi učeni sinovi. I oba prijatelja su osjetila izvjesnu grižnju savjesti zbog toga. Antunović je bio u 55., a Šarčević u 50. godini života kada su otkrili jedan drugome da su odani Slaveni i da uistinu jedno te isto žele: pomoći svome narodu. Izgleda da Antunović nije imao u rukama Šarčevićevu prvu knjigu, raspravu o položaju Srba u Mađarskoj, jer da je imao nema sumnje da bi do ove suradnje došlo još prije 4-5 godina... Šarčević je odmah pristao surađivati u budućem bunjevačkom listu koliko to njegovo zdravlje dopušta.

Oni su odlučili razviti veću propagandu u Subotici u interesu svoga lista i zatraže suradnju i od ostalih Iliraca. Posavjetovali su se sa župnikom crkve sv. Terezije Ivanom Probojčevićem koji im je stavio na raspoloženje svoj dom, kamo su bili pozvani „bunjevački prvaci“. Osim Ivana Probojčevića, Antunovića i Šarčevića prisustvovali su konferenciji još i dr. Vranje i dr. Vinko Zomborčević, Matija, Stipan i Lauš Antunović, Filip Probojčević i još neki svećenici iz okolice Subotice. Antunović je iznio cilj sastanka, rekavši da bi se u prvom redu Subotičani trebali zauzeti za ostvarenje bunjevačkog lista, jer ovo je glavni grad Bunjevaca. Ukazao je na to da Bunjevci žive kao odsječena grana velikog slavenskog stabla i dvanaesti je sat da se narodu pomogne, da se narod spasi od asimilacije. U tom poslu bunjevački list će moći znatno pomoći svima koji žele dobro svom narodu. (29)

Nekada gorljivi Ilirac i publicist, čovjek koji je imao velikog ugleda u Subotici, dr. Vranje Zomborčević, tiho progovori: „Brate Ivo! Zakasnio si se sa tvojim pridlogom. Mi smo se već pomađarili!...“ Iznenaden i ogorčen, Antunović bez ikakva daljeg raspravljanja o stvarima ustane te reče glasno i odlučno svome prijatelju: „Hajdemo, Bozo, nemamo ovdje više ništa tražiti!“

Konferencija je završena. Pomađarena bunjevačka inteligencija raznijela je vijest o osnivanju bunjevačkog tiska među svojim poznanicima. Jedni su primili vijest sa zadovoljstvom, a drugi su sumnjali u to da će list odista zastupati interese Bunjevaca. Antunović još nije ništa dao od sebe bunjevačkom narodu i zato su s interesiranjem očekivali kakav će biti bunjevački list.

Antunovića i Šarčevića nije obeshrabrila ova konstatacija u župnom dvoru. Uostalom ona je bila točna i istinita u odnosu na bunjevačku inteligenciju. Oni, ustvari, nisu mnogo ni računali na pomoć ove „odlutale gospode“, koja su pomogla da se narod ostavi u tmini. Važno je bilo pridobiti one seljake i građane koji su znali čitati. Zato je i uzeta simbolična glava lista na kojoj se vidi kako starješina obitelji čita okupljenim članovima bunjevačke novine.

Pitat će se s pravom, zašto je pokrenut list, kada se zna da je inteligencija odrođena, a seljaci većinom ne znaju čitati? Kada se gleda iz današnje perspektive, odista, bila je velika odvažnost od strane Antunovića i Šarčevića da pokrenu novine. Ali novine su ipak čitane i imale utjecaja na narod. Bilo je mnogo obitelji u kojima ni

jedan član nije znao čitati. Čitanje je, međutim, organizirano javno po ćoškovima ulica, po salašima, na prelima, tako da je jedan čitao lagano, odmjereno, a svi ostali koji su se okupili oko čitaoca, slušali su i pamtili... Ovako su čitane novine ne samo Antunovićeve među Bunjevcima, već i – ma u manjem razmjeru – i nakon trideset-četrest godina.

Pošto su se Antunović i Šarčević sporazumjeli, ovaj mu je pokazao svoj najnoviji rad: hrpe papira ispisanih samo riječima, izrazima... Antunović se divio ovom velikom znanju i volji za rad svojega prijatelja, te odlučio ovaj rad, koji je kasnije dobio naslov *Tolmač*, izdati kao prilog *Bunjevačkih i šokačkih novina*. Šarčević, naime, nije imao materijalnih sredstava za izdavanje tako zamašne knjige, dok je Antunović imao velike prihode, koje je mogao staviti na raspoložnje drugima za plemenite stvari.

Kada je dobio „Poziv za pridplatu za bunjevačke novine“, Šarčević ga odlučio otisnuti u kalendaru. Odlučio je, naime, ponovno izdati bunjevački kalendar, koji je već bio u pripremi. Odmah poslije kalendarskog djela, stavio je značajan Antunovićev „Poziv“ zatim razna druga štiva, interesantna i ozbiljna, pa je tako sročio drugi po redu bunjevački kalendar koji je prodavan u besćenje: 10 filera. Lijep kalendar, grafički ukrašen, bio je takoreći razgrubljen. Nepismeni svijet kupovao je kao amanet noseći sa sobom kući kao kakvo blago. Pojava kalendara još je više ojačala ružičasta očekivanja naroda izazvana dosadašnjom Bozinom usmenom propagandom u narodu.

Još prije nego što je sastavio svoj kalendar, Šarčević je dobio više „Poziva za utemeljenje jednih pučkih novina od Ivana Antunovića“ koje je razaslalo svojim poznanicima. On je upravo bio duša ovog novinskog poduzeća, te se jednim „Pozivom“ obratio na „Odbor ujedinjene omladine srpske“ koji je od 24. do 28. kolovoza 1869. zasjedao u Kikindi. Srpska omladina pozdravila je spontanom oduševljenjem odluku bunjevačkih prvaka i obećala svoju moralnu i materijalnu potporu.

Prvi dan skupštine Srpske omladine izručio je pozdrav Bunjevaca Sredoje Đorđević, sin odvjetnika Đorđevića, koji je stajao na čelu donjogradskih Ilira u Osijeku i rekao:

„Dobili ste, braćo, pozdrav od plemena jugoslovenskog. Ja imam da Vam donesem taj pozdrav od onog plemena slovenskog, koje je sasvim zaboravljeno i samo sebi ostavljeno i od sveštenika i od naučenjaka. To je pleme bunjevačko koje je samo sebi ostavljeno i u kom vrlo malo rodoljuba ima. Jedini Boza Šarčević zauzima se za taj narod ozbiljno. Ja Vas pozdravljam u ime njegovo i u ime naroda bunjevačkog.“ (30)

Od Subotičana Srba bili su na ovoj skupštini Boško Vujić i Antonije Hadžić. Na Vujićev prijedlog donesena je odluka da Srpska omladina suradnjom i pretplatama pomogne Antunovića u izdavanju *Bunjevačkih i šokačkih novina*. Ova odluka saopćena je Bozi Šarčeviću, koji je od početka sudjelovao u stvaranju ovog lista.

Čim je Šarčević obaviješten o odluci u Kikindi, uputio je 12. rujna 1869. godine pismo svom prijatelju Antoniju Hadžiću, tajniku Matice srpske u Novom Sadu. Ovo pismo čuva se u arhivi Matice Srpske pod brojem 3940 i ono je jasno svjedočanstvo da je Šarčević bio glavni organizator prvog bunjevačko-šokačkog lista u Mađarskoj koji je izlazio u redakciji Ivana Antunovića. Samo je bolest bila razlogom

što nije Šarčević bio i stvarni i naslovni urednik toga lista. Njegovo pismo, upućeno Hadžiću, u cijelosti glasi:

Dragi Gospodine!

Danas mi je stigo radosni glas iz Kikinde, da je tamo dragovoljno primljen Poziv g. Ive Antunovića Kanonika kalačkog, radi utemeljenja bunjevačko-šokačkog lista.

Vrlo Vas lipo molim izvolite ovo na znanje dati g. Kanoniku, on će se tome vrlo obradovati, ovaj glas pokripiće u njemu plemenito pridružeće njegovo. Što se tiče nas Subotičana, stvar ova dosada kod nas tako stoji, da ona više prijatelja broji kod vogjeh stranke Deakova, nego kod livice.

Lice stranke inteligencija zazire od mocije g. kanonika, što je on Deakovac, i što drže da je ultramontan. Ovo posljednje baš ne stoji, jer g. Antunović pripada onoj stranki, koja je skupljena oko „Szabad Egyház“. On je blagog, čistog demokratskog duha, i pravi duhovnik; njegova se politika osniva na „ljubi tvoga iskrajeg“. No ovo se uviđa i iz njegovoga pridružeća, koje sada navišćuje.¹⁵

Ali ima megju Deakovcima, koji strepe od bunjevačkog lista, zbog toga što drže: ako potpomognu utemeljiti list, da ću ja onda okrenuti legja gospodinu Kanoniku i odvesti bunjevce u Karlovce u naručje strahovitog panslavizma i t. d.

A livica, kao što rekoh, uobražava i podmeće g. Antunovichu silom ultramontanizam.

Očevidno je, da je ovo tek izbigavanje ispod ozbiljnog posla, – osićaju dragi moj Gospodine da se nije Subotička Casina, i tu i ovde leži.

Prištampali smo za Suboticu 1000 primeraka, – sutra će biti već puku podiljeni; držim da će veliku presiju učiniti na našu inteligenciju, probuđena svist puka našega...

Ove ćemo nedilje još čekati, ko će i koja će se stranka latiti inicijative? – ako se ovi dana ne odluče, onda ćemo se mi *Dii minorum gentium* (mi, bogovi manjeg značaja – op. J. Š.) latiti posla: kupiti imena onih koji će se javiti da će novine štiti i držati.

Za Boga Vas molim, dragi Gospodine, ne mojte na to gledati, što g. Antunovich ne stoji na dotičnoj visni – pomislite, gdi je i u kakvom je stanju u Kalocsi! On je inače blage duše, oštrog visokog uma, – i uzmite poglavito u prizrenje, da je stvar narodnog života puka bunjevačkog veoma stvar delikatna; da nas na putu našem ogromne pripriike pripričaju.

Ja sam ako se opominjete prije 5-6 godina poveo rič o ovoj stvari, onda ste mi i Vi i ostali iz Novog Sada to priporučili, da ćete stvar prigrliti, bilo ma

¹⁵ Šokčić prenosi pismo po prijepisu kojeg mu je dostavio arhivar arhiva Matice srpske Triva Militar: „No ovo se uviđa i iz njegove prideće, koja sada navišćuje.“ Zapravo, u izvorniku (ROMS 3940) stoji: „iz njegovoga pridaće“. Riječ „pridaće“ je očito greška u pisanju i umjesto nje treba stajati „pridružeća“. Riječ je o pokretanju *Bunjevačkih i šokačkih novina* oko kojih se u duhu jugoslavenstva trebaju okupiti ne samo Bunjevci, nego i drugi Hrvati, te i Srbi (op. V. N.).

u kakvim duhu počete „samo nek je bunjevački, nek je naški“. Nu sada ne znam ova stvar kako stoji.

Osobito Vas molim, ako je možno odmah pošaljite mi točni, do najmanje sitnice proračun troškova na jednim velikim tabaku izdatim nediljnih novinah. Koliko osoba treba za umne poslove i koliko za manipulaciju?

Oprostite mi što Vam ovu vrlo važnu stvar – za nas – prije javiti nisam moga, a inače u velikim sam poslu, sve i svašta sam moram odpravljati, – pomoći ni od kuda – Ali hvala dragom Bogu što mi se smilovao i dopustio u ovoj stvari i ovoliko doživiti.

Daj Bože sriću i blagoslov u napridak!

Ovde priloženi poziv, buduć da nit vrimenta nit poznanstva imam molim priporučite srpskim journalima da čujemo glas obćeg (prebrisana nečitka riječ – op. J. Š.) mijenja braćah naši.

Vrlo bi dobro palo g. Antunovichu ako bi mu se oni srbski rodoljubi što prije javili, koji bi volju imali umnim radom priduzeće potpomagati.

I ako bi kogod htio gospodine Kanoniku pisati – molite ih da drže prid očima misao g. Antunovicha „Magjarima, a ne protivu magjara“, da su srljli i magjari historično pobraćeni, da nam prošlost, slava jedna nijaše, i da nam je budućost u sporazumljenju i zajednici stoji itd.

Vi ste Gospodine Subotičanin, poznajete okolnosti naše, i tako možete znati i znate, da bi ovakve riči mnogo, vrlo mnogo doprineli kod g. Kanonika – koji još nikad nije bio srićan – i nije priliku i zgodu imao sa srbskim patriotizmom u dodir bratski doći.

Ako bi koje srbske novine povele rič o mociji g. Antunovicha – molite ih da mi dotični broj pošalje – da mogu u Kalacsi g. Kanoniku uručiti.

U ostalo primite moju zahvalnost za Vašu dobrotu što mi Vaš cinjeni list šaljete i budite uvireni o mojoj iskrenosti s kojom pribivam Vaš

AMBROZIE ŠARČEVIĆ

Pozdravite g. Polita i pokažite mu ovo pismo – njegova naklonost je učitelj i dionik predmetne svari – i molite ga da me izvini, – pisaću i njemu – čim dobijem vrimenta.

Ovom pismu ne treba komentara. Iz njega se vidi da je mađarska optužba da se „Polit mnogo miješa u bunjevačke stvari“ nije bila bez osnova, a vidi se i to da je Šarčević već šest godina prije Antunovića htio pokrenuti bunjevačke novine samo, naravno, zbog teške bolesti nije mogao.

On je tu vijest dostavio Ivanu Antunoviću u Kalači, koji se 12. siječnja 1870. godine toplo zahvalio tajniku kongresa „Omladine“ Miši Dimitrijeviću, rekavši između ostalog: „Tielo i duh trieba ovdje stvarati.“

Predstavnik *Bunjevačkih i šokačkih Novina* u Subotici, u glavnom gradu Bunjevine, bio je Ambrozije Šarčević. I najzad, 19. ožujka 1870. godine, pojavio se prvi

broj *Novina* u Kalači, a sutradan je već dospio i u Suboticu. Velika radost zavladała je u krugu bunjevačke omladine, koja je odmah po izlasku Antunovićeve „Poziva“, koji je objavljen na bunjevačkom a posebno i na mađarskom, pozdravila kanonika Antunovića u jednom letku na mađarskom jeziku. A sada, kada je list stigao u Suboticu, zavladało je silno oduševljenje u onom malom krugu ljudi, koji su već bili svjesni i pokazali se otporni prema valu mađarizacije.

Šarčević je razaslao prvi broj *Novina* mnogim svojim znancima za koje je pretpostavio da će se pretplatiti. Nije nam ostalo ništa o tome koliko je uspio skupiti pretplatnika, kako je mogao u ovoj zaraženoj sredini popularizirati list. Njegov glavni pomagač u poslu bio je pučki pjesnik Šime Ivić, koji je bio običan seljački sin, i kada je imao što kazati, rekao je u stihovima. Zato su ga mnogi zavoljeli, pa je uživao simpatije u bunjevačkom svijetu.

Šarčevićeva bolest znatno se pogoršala i on je postepeno sasvim ogluhnio. Zbog toga je teško dolazio u dodir s narodom, jer nije uopće čuo glasove.

Iz ovog vremena, kada je Šarčević radio na propagiranju novina, ostalo nam je jedno njegovo pismo, koje je bio uputio uglednom subotičkom odvjetniku, inače pristaši ilirizma Beni Mačkoviću. Ovo pismo baca interesantnu svjetlost na mišljenje ljudi o *Novinama*, vjerojatno zbog toga, jer Antunovića nisu uopće poznavali u širokim krugovima Subotice. Evo toga pisma:

Bača Beno! Zahvaljujem Vam što ste primili moju knjigu. Ja sam Vam u ono vrime ponudio Bunjevačke novine, Vi ste onda, kao i više njih, koji nisu izbliže poznavali g. kanonika Antunovića to držali, da on hoće bunjevačkim jezikom podkripljivati u bunjevcima „duh mađarski“.

Šaljem Vam ovde jedan broj istih *Novina* prostate molim Vas uvodni članak: to je Antunović pisao, – ako želite još bi Vam više mogao pokazati. Ako bi štogod od Vašeg prvašnjeg mnjenja popustili: to Vas lipo molim, izvolite priduzetak Gospodinov potpomoći – i na pristupnu godinu na *Novine* pridplatiti.

Sad posli ovakovi enuntiatija ne možemo se nadati ni uzdati ni u ono malo kaputaša koji su do sada *Novine* potpomagali – zato Vas moli pomozite!

Primite moj svesrdni pozdrav i izjavu moga štovanja s kojim pribivam.

Vaš ponizni

Boza Šarčević

Iz pisma jasno proizlazi da su „kaputaši“ većim dijelom otkazali list, jer su već bili odnarođeni, a Šarčević je apelirao na svakog rodoljuba da ukaže svoju moralnu i materijalnu pomoć ovom Antunovićevom pothvatu.

Subotica tada još uopće nije imala svoj lokalni tisak. Listovi su dolazili iz Budimpešte i Segedina. Gradska vlast služila se tiskom iz Segedina kada je imala nešto objelodaniti. Mada se usred grada dizala jednokatna zgrada gradske administracije i Narodno kazalište skopčano s hotelom i kavanom, Subotica je ipak bila zaostala palanka sa svojim nepopločanim trgom, otvorenim bunarima u najstrožem centru grada, s trotoarima od opeka pred kućama, uskim, neravnim, jedni viši, drugi niži,

otvorenim jendecima za odvod vode... Na duhovnom polju nije urađeno mnogo više... Subotica je spavala mrtvim snom. Šarčevićovo djelovanje i rad njegovih odličnih mladih suradnika unijeli su malo živosti u prošlom desetljeću, a sada su *Novine* izazvale mržnju i zavist odnarođenih sinova i nekih šovinističkih Mađara.

Vidjevši kako Bunjevci u Subotici rade osvješćujući široke narodne slojeve, kako su se mladi „kaputaši“ zblížili s narodom, odlaze im po uputi Boze Šarčevića na kućne zabave, prela, svinjokolje, piju i pjevaju s njima zajedno, poučavaju ih, govore im o velikanima naše slavenske prošlosti, dižući im na taj način ugled pred sobom, budući tako njihove osjećaje ponosa i pripadnosti bunjevačkom rodu, Mađari su se također počeli micati. Gradska gimnazija bila je tada stjecište mađarskog nacionalizma i žarište mađarske kulture. Profesori su bili skoro svi odnarođeni Slaveni i Nijemci ili Mađari iz dalekih krajeva. *Bunjevačke i šokačke novine* stvorile su veliko komešanje među njima i odlučise pokrenuti mađarski tjedni tisak u Subotici. Spremali su se skoro godinu dana da ostvare svoju odluku, dok nije najzad 1. siječnja 1871. godine pokrenut prvi tjedni list na mađarskom jeziku pod naslovom *Bácska*, a nakon kratkog vremena još jedan tjednik *Bácskai Híradó*, koji je mnogo radikalnije reagirao na bunjevački pokret nego njegov stariji drug.

Prava borba protiv Šarčevića i uopće bunjevačke narodne akcije počela je tek po osnivanju lokalnog tiska u Subotici. Ova borba bila je u periodu buđenja liberalizma i mađarske nacionalnosti žestoka i široka. Većina onih bunjevačkih omladinaca, koji su se odgojili u rodoljubivoj sobi Boze Šarčevića nije nikada zatajila svoje nacionalno „ja“, nije sišla s puta, koji im je bio određen, već je pružila snažan otpor politici odnarođivanja, koja se pojavljivala sad u primamljivom obliku, sad u drastičnom nasilju. U sedamdesetim godinama, kada ga je sluh počeo izdavati i spriječio da osobno sudjeluje u političkoj areni, u borbi za elementarna prava Bunjevaca, pojavio se na horizontu Laza Mamužić koji je zahtijevao škole s bunjevačkim nastavnim jezikom i druga prava narodnostima. *Bácskai Híradó* se svom žestinom oborio na njega, tako da je Mamužić u posebnoj knjizi odgovorio svojim napadačima. (31) Šarčević je trljao ruke. Znao je da bez borbe Bunjevština neće nikada moći izvojevati svoja prava i našao je dobre suradnike koji bi stali na čelo naroda. I dugo Lazar Mamužić, kasnije narodni zastupnik i gradski načelnik Subotice, nije zatajio, ali nije ni ostvario Bozin program, svoj program. Nalazio se na čelu Subotice nešto kao zastupnik u mađarskom parlamentu, a više kao gradski načelnik (više od 20 godina). To razdoblje do 1902. godine može se s objektivnošću nazvati bunjevačkom erom, mada su je Bunjevci posljednjih godina oštro kritizirali što prva točka njihova programa (bunjevačke škole) nije ostvarena.

Vratimo se, međutim, na godinu izdavanja novina. Godine 1870. Bunjevci su vodili glavnu riječ u Subotici preko kalačkih *Novina*. Svakog rodoljubivog Bunjevca ispunjavalo je veliko zadovoljstvo kada je mogao čitati novine na vlastitom jeziku ne samo za sebe i obitelj već za širi krug ljudi, za susjede i nepoznate koji su slučajno naišli ulicom i ostali kod klupe oko koje se formiraše velike „slušalačke grupe“. Probudio se nacionalni osjećaj, jer „krv nije voda“ i to čitanje novina omladina je pozdravljala igrom na javnom mjestu, po ulicama. Igralo se narodno kolo. Jedan gajdaš ili neki mladić, koji je znao „tući žice tamburice“, bio je dovoljan da pruži potrebnu

muziku. I najzad pojaviše se Bunjevci, koji su većim dijelom živjeli izvan središta grada, u samom centru varoši, na ribljoj pijaci, gdje su onda svakog tjedna priređivali takva narodna veselja. Po čitavo popodne igralo se i podvikivalo.

Šarčević je samo promatrao ove događaje, koje je u stvari izazvala njegova desetogodišnja djelatnost, ali već sudbina nije dala i da čuje vesele izljeve entuzijazma... On se samo smješкао, pušeci lulu i radovao se obavještenju da je narod srdačno pozdravljao Lazu Mamužića kada bi prošao trgom pored kola ili se uhvatio i on u kolo.

Povučen u sebe, Šarčević je neumorno radio i razmišljao o sudbini svog naroda. Poput Daničića, Šarčević je oduševljeno radio na jednom velikom rječniku u koji je želio unijeti mnogo nepoznatih izraza, nepoznatih samo u ovim krajevima gdje se jezik nije razvijao već od prije dvije stotine godina, pa da ga preda svome narodu na korištenje. Iz dana u dan stvarao je svoj *Tolmač*, uvjeren da će svojim rječnikom postignuti mnogo kako kod inteligencije, tako i kod obrtnika, trgovaca i seljaštva. Šarčević je pisao i novele i priče (jedna je objavljena u njegovom drugom kalendaru za 1871.), historijske i ekonomske studije koje je objavljivao u kalendaru i u *Novinama*. U pomanjkanju tih novina nismo u mogućnosti još reljefnije istaknuti književni lik ovog našeg zaslužnog preporoditelja.¹⁶

Najzad je rukopis bio završen i njegovo veliko djelo, koje tumači više od 10.000 izraza, nosilo je naslov: *Tolmač izvornih, književnih i zemljopisnih jugoslavenskih riči na korist prijatelja bunjevačko-šokačke književnosti*.

Tolmač je izišao kao prilog *Bunjevačkih i šokačkih novina* u Kalači koncem 1870. godine. Antunović je s ovom knjigom čestitao novu 1871. godinu svojim pretplatnicima. Tako je Šarčevićeva knjiga dospjela ne samo u svaku svjesnu bunjevačku kuću u Mađarskoj, nego i mnogim osobama i ustanovama širom cijelog slavenskog juga.

Značajan je „Predgovor“, kojeg je Šarčević napisao za ovo svoje djelo. Iz njega izbija žarka ljubav za vlastiti rod i za jugoslagenstvo uopće. Njegov „Pridgovor“, datiran u Subotici 10. prosinca 1870. godine, u izvatku glasi:

„Dragi štioće! Primi svesrdno knjigu ovu, u kojoj ćeš naći one riči našeg jezika, koje je osamljen i duševno zapušten narod naš bunjevački ili zaboravio ili ih čuti i naučiti do sada nije prilike imao. Istina, knjiga je ova naminjena štiocima ‘Bunjevačkih i Šokačkih Novina’, ali uzdam se da će se s njom koristiti svaki Bunjevac i Šokac koji knjigu štije, tako isto i ostala naša bratja: Srbi, Hrvati, Slavonci, Dalmatinci i ostali rođaci, koji nerazumu strane jezike: nimački, latinski, talijanski i mađarski, na kojima su dosadašnji ričnici i slovari jugoslavenskog našega jezika tolmačeni.“

U svom daljem razlaganju Šarčević je uočio zaostalost našeg jezika kod ravničarskih Bunjevaca prema jeziku ostale braće, koja žive u slobodnim zemljama na jugu, pa kaže:

¹⁶ Gradivo za monografiju o Bozi Šarčeviću Joso Šokčić je uglavnom crpio iz Gradske knjižnice Subotica, koja ne posjeduje ni dan danas nijedan primjerak *Bunjevačkih i šokačkih novina*. Manji dio gradiva su mu dostavljali putem pošte suradnici iz drugih gradova (Beograda, Novog Sada i Budimpešte) (op. V. N.).

„A danas sutra, i ne uzimajući u obzir na pragu stojeće političke promine, narodne težnje – postavljenjem brzjava (telegrafa) građenjem gvozdених putova i kanala, posredstvom trgovine i prometa neizbìžno ćemo doći u dodir sa braćom našom, koji u Slavoniji, Srbiji, u Hrvatskoj i Dalmaciji žive i u svemu se književnim jezikom našim služe.

Sve ovo i ostala znanja u kojima drugi sinovi naše domovine tako brzo napriduju – znati nam valja – prije svega ako smo radi da pokraj braće naše narodno živi ostanemo valja nam prionuti oko književnog jezika i osvojiti ga, brez čega na opstanak i život bunjevački i šokački ni pomisliti ne možemo.

Ovoj cili je ova knjiga naminjena.

Hoćeš li dragi štioče kao prvenca i nesavršenog pokušaja tolmačenja našega književnog jezika – svesrdno primiti i dostojno upotrijebiti? Hoće li učeni sinovi sadašnjega našeg naraštaja htiti da mane u ovoj knjigi pokune i od mene najboljom bratinskom voljom započeto dilo nastave i usavrše? Od toga će zavisi sudbina, lipša budućnost, ŽIVOT ILI PROPAST našega ljubljenoga slavnog i plemenitog naroda Bunjevačkog.“

„Predgovor“ Boze Šarčevića odaje svu uzvišenost njegove ljubavi prema svom rodu, svu veličinu njegove plemenite duše, i toplog, iskrenog srca čiji je svaki otkucaj hrabrio i bodrio „svoje rođake“ na rad za čuvanje svoje narodne individualnosti. Ne samo u prosvjetnom već i u političkom pogledu značajan je ovaj predgovor Boze Šarčevića koji je – nema sumnje – već tada čvrsto vjerovao i osjetio bliskost uskrsnuća jugoslavenskih naroda, rekavši u svom „Predgovoru“: „A danas sutra ne uzimajući u obzir na pragu stojeće politične promine, narodne težnje“... On se, razumije se, nije mogao u srcu mađarske države jasnije izraziti o onoj politici i o onim „političnim prominama“ koje su on pa Garašanin, Popović, Daničić, predvidili za „skoru budućnost.“ Ali narod je shvatio njegove proročanske riječi i buduća školovana omladina Bunjevaca i Šokaca napajala se tim izvorom kroz čitavih pola stoljeća ušavši 1918. godine kao svjesna cjelina u okvir Jugoslavije.

Knjiga je u svom „Pridgovoru“ izrazila i geslo: „Život ili smrt!“

Ona je uspjela u svim bunjevačkim kućama u koje je ušla, u svim jugoslavenskim krajevima u koje je dospjela, zapaliti luču ljubavi za jezik, za napredak! Bilo je svima jasno, da učenje književnog jezika i njegovo daljnje razvijanje za ovu stotinu tisuću Bunjevaca i Šokaca, koliko je tada živjelo u Subotici i okolini, otkinutih od svoga stabla pomiješanih s Mađarima i Nijemcima daleko od svoje slobodne braće, zaista znači život. A zanemarenje jezika povuklo bi narod u grob, u potpunu nacionalnu propast!

Omladina je prihvatila njegovo učenje. Ideja Boze Šarčevića je pobijedila!

*

Tko je htio živjeti u Subotici, bio on činovnik, sudac, trgovac, liječnik, obrtnik ili ma što drugo, morao je znati bunjevački. Ogromna većina stanovništva, bez obzira na sastav mađarske statistike, uopće nije znala govoriti mađarski. Zbog toga se

ukazala velika potreba za učenjem bunjevačkog jezika za svakoga. Subotica je stalno dobivala nove i nove činovnike iz mađarskih krajeva, obrtnike i tome slično. Tko god je htio poslovati u Subotici i okolici morao je naći načina da što prije nauči jezik ovog naroda ili da se seli iz Subotice, jer inače neće moći zaključivati poslove.

Šarčević je dobro uočio ovu situaciju i zato je odmah poslije *Tolmača* sastavio manji rječnik *Mađarsko-jugoslavenski politični i pravosudni rječnik (Magyar-délszláv közigazgatási és törvénykezési műszétár)* od kojega je izišao mađarsko-jugoslavenski dio.

Činovnici, suci, odvjetnici, liječnici i drugi počeli su na osnovi ovog rječnika učiti jezik ovog naroda da bi mogli s njim dolaziti u dodir. Po samom naslovu se vidi da je Šarčevićev horizont bio daleko iznad lokalnog. On je pisao jugoslavenske riječi i njegovo je srce kucalo za jugoslavensku slogu, mada je to, pred mađarskom javnošću morao često poricati.

Njegovi suvremenici kasnije pisali su o ovom pionirskom radu ovako:

„Još kada je bunjevačka svist spavala, još kad se na bunjevačku prosvitu ni mislilo nije, onda je ujac Boza o svom trošku i nastojanju bunjevačke knjige osobito ričnike izdavao. Od početka svoga dilovanja pa do danas nastojao je da s jedne strane produbi svist kod Bunjevaca i Šokaca, da tako osvišćeni prione za naukom, da se ponose svojim imenom, i čuvaju svoja narodna prava, a s druge strane nastoji da obavisti neprijatelje da Bunjevac i Šokac i s tim ako traži prava na svoj jezik i teži za svojom naobrazbom, ne vriđa nikoga, nego ide za tim da postigne ono što drugi narodi uživaju i što svakom narodu po Božjem i građanskom zakonu pripada. Njegovo istrajno dilovanje puno je iskrenosti i odvažnosti i ujac Boza svakom u lice kaže da voli Bunjevce i nema prijatelja i neprijatelja. na čiju bi volju ujac Boza od svojih načela štogod otpustio.“ (32)

Osnivanje prvih bunjevačkih listova u Subotici

Po pokretanju *Bunjevačkih i šokačkih novina* dva mlada Bunjevca su otišla u Kalaču da pomognu starom Antunoviću u uređivanju novina: Ago Mamužić i Kalor Milodanović. Antunović je lijepo primio oduševljene mladiće, koji su jedno vrijeme i radili u redakciji lista, ali Ago se ubrzo vrati, dok je Milodanović ostao dulje vrijeme gdje je primao i hranu od Antunovića i nešto plaće. Tu je stekao izvjesnu praksu u uređivanju novina i kada je Antunović vidio da će Kalor moći samostalno raditi, rekao mu je da se vrati u Suboticu i tamo pokrene list.

Vrativši se 1872. godine u Suboticu, Milodanović se povezao sa svojim starim učiteljem Bozom i njegovim pobratimom Boškom Vujićem. U ono vrijeme vodila se ljuta bitka između samostalaca i Liberalne stranke Ferenc Deáka i Kálmána Tizse. Braća Antunović i drugi liberalni političari pozdravili su ideju da se pokrene stranački list, te je 1872. godine pokrenuto glasilo liberalaca, „Subotičke ljevice“, na bunjevačkom i mađarskom jeziku. Bunjevački list uređivao je Kalor Milodanović,

a mađarski list Matija Antunović.¹⁷ Ovaj prvi bunjevački list u Subotici bio je mjesečnik pod imenom *Mjesečna kronika*. Zna se o njemu pouzdano da je 1873. godine izašlo šest brojeva, a srpanjski broj već nije objavljen. Milodanovićev temperament nije se mogao staviti u stranački okvir i, na kraju krajeva, liberalna stranka bila je mađarska stranka koja je mnogo obećavala, a ništa nije mogla ostvariti. Radi toga po savjetu Šarčevića i Vujića i njihovom pomoći Milodanović je pokrenuo tjedni list pod naslovom *Subotički glasnik*. Ovo je bio prvi bunjevački tjednik i uređivan je u jugoslavenskom pravcu,¹⁸ analogno Šarčevićevoj političkoj ideologiji, u znaku bratstva i jedinstva Bunjevaca i Srba koji pomiješano žive u Bačkoj.

Kalor Milodanović je bio jedan od najpouzdanijih Šarčevićevih suradnika. On mu se približio još iz gimnazijskih klupa i kada je išao u osmi razred gimnazije bile su mu 24 godine. U ono vrijeme to nije bila iznimka, naročito kod seljačke djece, koja su se kasno počela školovati. Jedan od onih koji se naročito isticao svojim duhovnim sposobnostima i privukao Bozinu pažnju bio je Kalor Milodanović

On je uređivao *Subotički glasnik* od 1873. do 1876. godine, kada je krajem lipnja pobjegao iz Subotice u Srbiju koja je tada došla u oružani konflikt s Turcima. Milodanović se oprostio od svojih prijatelja i jedne noći prebacio se preko Save da bi stupio u red dragovoljaca, koji su pohitali iz svih slavenskih pokrajina da pomognu svojoj braći Srbima u jednom i u drugom ratu protiv neprijatelja.¹⁹

Subotički glasnik je bio odličan zvučnik probuđenog bunjevačkog duha.²⁰ Protiv ovog lista podigla se velika graja. Samo da „nadviču racki list“ (kako su ga općenito nazivali), stvarani su novi mađarski tjednici u Subotici, koji su grmjeli protiv „panslavističkog apostola“ Boze Šarčevića, Kalora Milodanovića i njihovih pomagača.

Narodna svijest se budila ne samo u Subotici, već u svim bunjevačkim mjestima. To svjedoče mnogobrojna pisma, koja su stizala urednicima *Bunjevačkih i šokačkih novina* i *Subotičkog glasnika*. Najmarkantniji dokaz narodne svijesti odrazio se 1876. godine u Bajmaku. Tamošnji kapelan Garai promijenio je o Uskrsu tradicionalni red održavanja propovijedi te je umjesto na bunjevačkom prvog dana Uskrsa propovijed održana na mađarskom jeziku. Bunjevke i Bunjevci koji su bili u crkvi, potpuno su zaboravili da se nalaze u Božjem hramu, te su nadigli takvu larmu i stvorili tuču, da je propovjednik morao sići s predikaonice i napustiti crkvu. Ovaj događaj izazvao je žive komentare ne samo u Subotici, nego u čitavoj Vojvodini. *Subotički glasnik* je

¹⁷ Matija (Mate) Antunović (1828. – 1912.), pripadnik plemenite hrvatske obitelji Antunović od Aljmaša, odvjetnik, sudionik Mađarske revolucije (1848. – 1849.), urednik mađarskog lista *Havi krónika* (*Mjesečna kronika*), jedan od članova „trijumvirata“ Antunović-Mamužić koji je osnovan koncem 1870-ih radi preuzimanja vlasti u Subotici. O njemu više vidi: Grlica, Mirko. 2008. Antunović, Mate. U: *Leksikon Podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca 1*, Drugo i dopunjeno izdanje, Hrvatsko akademsko društvo, Subotica 2008, str. 42-43 (op. V. N.).

¹⁸ Ova konstatacija je netočna. *Bunjevačke i šokačke novine* su bile prvi bunjevački tjednik. Okupljale su također širok krug suradnika Hrvata i Srba, ali su bile u prvom redu hrvatske (op. V. N.).

¹⁹ Riječ je o Prvom (1876.) i Drugom srpsko-turskom ratu (1877. – 1878.) (op. V. N.).

²⁰ U prvom rukopisu piše: „Subotički Glasnik bijaše odličan zvučnik Garašininovih ideja adaptiranih po Šarčeviću i njegovim učenicima“ (op. V. N.).

donio opširnu reportažu o neobičnom skandalu u crkvi, navodeći da su svećenici na svoju ruku iz šovinističkih osjećaja promijenili ovaj red u crkvi, samo zato da Bunjevce omalovaže i vrijeđaju. Bunjevce je toliko zabolio ovaj postupak svećenstva da su prijetili prelaskom u drugu vjeru, ako im se ne uspostavi stari, tradicionalni red, da se propovijedi prvo drže na bunjevačkom jeziku tim prije što su Bunjevci zidali u svoje vrijeme sve ove crkve. Služba je ostala bunjevačka, ali mnoge Bunjevce su zatvorili i kaznili.

Mađarski tisak upotrijebio je i ovu priliku da se obori na „slavenske apostole“, na „proroke, koji su prouzrokovali ovaj nesporazum“.

Kada je Šarčević saznao za ovu stvar, mogao je zaključiti da je sjeme nacionalne svijesti bacio u plodno tlo. No, za kratko vrijeme nakon toga *Subotički glasnik* je prestao izlaziti i to je bio osjetan gubitak za bunjevačku stvar u Mađarskoj. Ponovno se moralo pristupiti primitivnijim sredstvima širenja istine s puno oduševljenja, energije, čeličnog karaktera, znanja, govorničke sposobnosti i fanatičke vjere, što nije nedostajalo Šarčeviću i njegovim suradnicima. U takvoj sredini, koja je „lancima mjerila čovjeka“, nije bilo lako ljudima iz siromašnog kraja uzdignuti se do narodnog tribuna... Ipak, oni su stekli povjerenje i pošli su u narod kao opčinjeni, uvjereni u svoj uspjeh.

Poslije odlaska Milodanovića u Beograd nije bilo ni jednog omladinca koji bi se odvažio pokrenuti novi list na bunjevačkom jeziku. Nisu raspolagali svim onim elementima koje je zahtijevao poziv „manjinskog novinara“. Suradnika bi bilo dosta, ali uredništva se nitko nije smio primiti. Ni Ago Mamužić, koji je bio dobar Slaven, nije bio tako veliki idealist da bi uređivao bunjevački list. Radije je u svoje vrijeme, nešto kasnije, uložio svoj novac u pokretanje jednog mađarskog tjednika, jer mu je taj list bio potreban za politički život... (33)

I dugo godina ostala je Bunjevština u Mađarskoj bez svoga tiska. Antunovićev učenik Mijo Mandić, pokrenuo je *Neven* tek 1884. godine, a redakciju toga lista prenio je Mandić u Suboticu 1892. godine.

Pomanjkanje tiska bacilo je unazad dinamiku narodne djelatnosti. Ponovno se išlo samo laganim korakom. Šarčević se, međutim, sjetio mogućnosti kako će lakše provoditi u djelo svoje ideje. Bacio je pogled unatrag i vidio kako stvari dobro stoje. Od 1860. do 1870. stajao je potpuno sam u cijeloj velikoj Mađarskoj. Nitko ništa nije radio za Bunjevštinu i Šokadiju. Godine 1870. već je imao nekoliko suradnika, pokrenut je i list, narod je „dao o sebi znak života“; počelo se boriti na širokoj fronti, osnovani su novi listovi, koji su prestali, narod je najzad došao k sebi... Prva etapa je, znači, završena.

Osnivanje „gnijezda“ otpora

„Kako nastaviti rad?“, bilo je pitanje koje je sam sebi postavio. Prilike su bile 1876. godine zatrovanije nego ikada ranije. Mađari su promatrali svaki korak Bunjevštine. Mržnja odnarođenih prema svjesnim Bunjvcima bila je velika. Građanski element, koji se odnarodio, upravo se stidio svog podrijetla i držao se daleko od svojih rođaka, koji su bili seljaci i ponosito nosili svoju lijepu narodnu nošnju. Ovi

odnarođeni činovničiči, trgovci, odvjetnici, proganjali su svaku hrvatsku riječ. Zajedno s Mađarima poduzimali su akcije protiv bunjevačke riječi na javnom mjestu, a neki profesori zahtijevali su od svojih bunjevačkih đaka da ni kod kuće ne smiju govoriti „racki“:

„Zar da sa svojom majkom ne smim govoriti?“, prosvjedovali su bunjevački đaci, rekavši ujedno da im majke uopće ne znaju drugi jezik.

A tko je bunjevački govorio u hodnicima gimnazije ili na javnom mjestu, taj je bio prezren i proganjan. (34) Glupa sebičnost i kratkovidnost „napadajima“, proganjanjima i društvenim putem nastojale su umoriti onog tko smije Bunjevce braniti.“ (35)

U takvim prilikama tražio je Boza Šarčević mogućnost da njegovi učenici i suradnici dođu lakše u dodir s narodom, da stalno, svakodnevno budu zajedno s onima koji imaju utjecaja na svoju okolinu. Mađarska društvena organizacija „Népkör“ (Pučki krug) nije odgovarala ovoj svrsi. U tom društvu prevladao je mađarski šovinistički element, koji je pomagao gradsku upravu renegata Ivana Mukića. To su bili ljudi, koji su rado nosili polugospodska i gospodska odijela i odore. Na kraju je „Népkör“ postao pakao za svjesnu bunjevačku publiku. Uskratili su da se pretplate na bunjevačke novine i kalendare, zabranjivali su da se u prostorijama govori bunjevački zbog čega je došlo do masovnog istupanja iz društva. Mislili su da će stalnim ometanjem i ismijavanjem ljudi, koji govore „racki“, koristiti mađarskoj stvari, no prevarili su se.

Malobrojna bunjevačka inteligencija koju je Šarčević odgajao bila je suviše mlada, bez iskustva, pa nije znala kako da doskoči ovom zlu, i kako da još više razviju svoju akciju. Jednog dana, kada su ga posjetili Ago i Laza Mamužić, stari Boza je – koji je stajao iza svih bunjevačkih akcija, nevidljivo kao duh, ubacio ideju: „Što nosite taj odmetnički Mukićev jaram i trpite u varoškoj upravi oholu mađarsku majstoriju koja od vas živi i zavisi; već složite se i osnujte jedno narodno gnijezdo – bunjevačku kasinu i zavladajte Suboticom bijelom.“

Ago je uzeo u svoje ruke osnivanje ove bunjevačke kasine. Lijepa i uzvišena ideja ubrzo je ostvarena. Osnovana je Bunjevačka kasina. Mađarska vlada, po sufliranju odnarođenih, nije dozvolila osnivanje društva s nacionalnim obilježjem i zato su morali pravila promijeniti. Ago Mamužić bio je osobno kod predsjednika i ministra unutarnjih djela, Kálmána Tisze te ga je uvjeravao da su Bunjevci lojalan narod i tako je dobio dozvolu da kasina nosi naslov: Pučka Kasina. (36)

Mađarska i ostala javnost pripisala je osnivanje Pučke kasine Agi Mamužiću, koji je u stvari najviše bio zauzet organizacijskim poslom. U njegovoj odvjetničkoj pisarni, u današnjoj Aginoj ul. 3 sakupljali su se iz dana u dan bunjevački narodni prvaci i tu se dogovarali o akciji, propagandi, uspjesima i neuspjesima među narodom i na salašima. Ago Mamužić je sastavio i „Ustav Pučke kasine“. On je bio duša ovog društva sve do svoje smrti.

Mađarsko javno mišljenje bilo je od prvog dana protiv nacionalnog društva Bunjevaca. Ono je u svom daljem radu zaista postalo ono što je Boza Šarčević u svojoj duši i želio: gnijezdo otpora. U svom radu, pod Mađarima (od 1878. do 1914.)

Pučka kasina je ispunjavala veliku prazninu u nacionalnom, kulturnom a donekle i u socijalnom životu Bunjevaca i Šokaca vodeći, među ostalima, računa o školovanju siromašnih dobrih bunjevačkih učenika, o svakoj društvenoj i političkoj pojavi kod Bunjevaca. Ona je bila ishodište svih bunjevačkih akcija, a njihov idejni tvorac je bio neprodornom maglom obavijeni „ujak Boza“.

Svi su se Bunjevci već od prvog dana zagrijali za „svoj dom“. Među osnivačima osim spomenutih bili su Laza Mamužić, Đeno Dulić (koji je izabran za prvog predsjednika Pučke kasine), Barnaba Vidaković-Božan, Ivan Rožić, Josip Manić-Jukić, Veco Vidaković, Nikola i Boda Kujundžić, te učitelji Antun Budanović, Petar Rajčić i Roko Vukmanov Šimokov.

Počevši od 2. veljače 1879. godine Pučka kasina je priređivala svake godine narodnu zabavu pod naslovom „Veliko prelo“. Zabava je priređivana u dvjema velikim dvoranama na prvom katu hotela „Pešta“. Šarčević je na ovu prvu bunjevačku nacionalnu zabavu pozvao i svoje srpske prijatelje. U svom pismu upućenom Antoniju Hadžiću, tajniku Matice srpske u Novom Sadu, on je pisao:

Vrlo štovani prijatelju!

Naša „Pučka Kasina“ održaće „Prelo“ dana 2 februara. Radi bi bili, da ovom prilikom i braća naša Srbi pokažu svoje saučešće.

Ja Vam Miloša Popovića u Beogradu ako je živ i g. Episkopa Gruića u Pakracu pozvati nemam.

Vi bi vrlo mnogo mogli učiniti, kad bi nam ulaznice 80 nov razaslali na dotična srpska mesta u Bačkoj, Banatu i Sremu.

Ako Vam pak nebi bilo na ruku, a Vi imajte dobrotu, i naznačite mi dotična mesta, i Vami poznate rodoljube kojima bi se mogao s ulaznicama obratiti. Ne mogu Vam sve napisati. Mnogo bi doprinelo, kada bi se protivnici naši osvodočili da svojom negatiom, s ignoriranjem i protivštinom, ne mogu pokretu bunjevačkom nahuditi.

Vreme je kratko. Molim Vas, da mi na molbu moju odgovorite.

Vaš iskreni

Ambrozije Šarčević

(Pismo je u arhivi Matice Srpske u N. Sadu pod brojem 3.941.)

Ove narodne zabave, počevši od prve, pretvorene su u silnu nacionalnu manifestaciju Bunjevaca i Šokaca. Bunjevačkoj stvari nenaklonjen tisak morao je priznati da je na prvom prelu (1879.) bilo toliko svijeta koliko „ove zidine još nisu nikada vidjele“. Narod je u svečanoj nošnji došao na zabavu. I staro i mlado. Sletjelo je s prostranih salaša toliko svijeta da nije mogao stati u dvije velike dvorane. Čekali su skoro do pola noći da uđu u dvoranu i da vide na okupu omladinu i starinu, intelektualce svoje, kako su zbratimljeni s neukim seljacima. Narodna svijest došla je do izražaja eksplozivnom snagom i ove zabave postale su za vrijeme mađarske vladavine tradicionalne narodne manifestacije, pa i poslije toga.

Ponesen oduševljenjem naroda iz kojega je i sam nikao, Nikola Kujundžić je napisao lijepu pjesmu („preljsku pjesmu“) u čast „Velikog prela“, koju je zatim komponirao odani učenik Boze Šarčevića, Josip Manić-Jukić. Pjesma glasi:

PRVA PISMA

(Pivana prvi put na prvom Velikom Prelu 1879. god.)

Kolo igra, tamburica svira,
Pisma ječi ne da noći mira;
Svud se čuje, svud se šorom znade
Da Bunjevac dušu ne izdade
Veseli se – svaki mu se divi:
Nek se znade, da Bunjevac živi!

Nije majka rodila sinaka,
Ko što j' sinak divnih Bunjevaka;
Nit će majka roditi junaka
Ko Bunjevca taka veseljaka;
Kolo vodi – svaki mu se divi,
Nek se znade da Bunjevac živi!

Ni divojke ne biše u Nane
Ko što j' čerka bunjevačke grane;
Svilu nosi a zlatom se krasi
Crne oči, crni su joj vlasi;
Kolo igra – svaki joj se divi,
Nek se znade da Bunjevac živi.

Ori pismo, tambur tamburice,
Nek se čuju daleko ti žice;
Nek se gori, a i doli znade
Da Bunjevac dušu ne izdade;
„Prelo“ kupi: nek se svaki divi,
Nek se znade da Bunjevac živi!

Pjesma je ubrzo postala svojina naroda. Ona je pjevana na svim javnim i obiteljskim svečanostima. Bunjevci je i sada, poslije mnogo desetljeća, smatraju kao neku svoju himnu, koja otvara svaku rodoljubivu svečanost.

„Kolo igra“ poneseno je u svoje doba tamburicama kroz čitavu Mađarsku. Pjesma je poznjela veliki uspjeh na svim koncertima, natjecanjima. Subotički tamburaši su jednom dobili prvu nagradu zahvaljujući ovoj lijepoj melodiji.

O prvom bunjevačkom prelu obavijestio je Boza Šarčević i svog prijatelja Hadžića. Ovo pismo jasno svjedoči i o tijesnoj suradnji Boze Šarčevića s najistaknutijim predstavnicima srpskog kulturnog života i o interesiranju Srba za položaj Bunjevaca i Šokaca.

Šarčević je u ovom pismu, koje je datirano 2. rujna (ne piše koje godine, a vjerojatno se radi o prvom Prelu 1879.), napisao čitavu reportažu o prvom Prelu. Pismo, čiji se izvornik čuva u arhivi Matice srpske u Novom Sadu pod brojem 3942, glasi u cijelosti:

Vrlo štovani prijatelju!

Izvinite me što Vam na Vaše vrlo cenjeno pismo tako zadugo odgovaram. Pismo sam u oči prela dobio. Možete pomisliti, koliko je i kakvi je to posao bio.

Što se uspeha tiče, toliko Vam mogu reći, da ni pomisliti nisam mogao da će mi se rod moj bunjevački, na glas na ime bunjevačko utoliko odazvati. Ta sve šta je za taj posao, na nogam je bilo: obučeno, okićeno sve veselo, razdragano!

Bilo je nas do dvi hiljade. Gore u gostionici nuz veliku salu – svi lokaliteti bili su za igranku spremljeni – ta je u dabak puno bilo. Dole od kafana sve okolo gdi je Casina bila, puno je bilo, hodnici puni – ukratko: od kako je Subotice, toliko puka još nije niko vidio sakupljeno. Braća Srbi svi su bili, staro, mlado, veliko i malo i veselim srcem gledali su, čemu se ni nadali nisu. Ja što sam srićan, to vam opisati ne mogu. Samo sam uzdisao: „Mili Bože na daru ti hvala, gdi ja vidih ovoliko junaka!“

Bunjevci su živi! To je fakt. Ja sam i brat Ive Antunović svoje dovršili, doživili i sada „otpušćaješ Gospode raba tvojega“!

Od aristokratije i inteligentije bilo je petoro šestoro. Pak je tako još bolje ispalo, jer inače da je Lojznica Vojnich Lukačka i td. bila – mogao bi pomisliti – da je ono što je u svili, kumaši i u zlatu bilo, za njenu volju došlo. Toliki svit do u jutro 7 sahti sakupljen – pak ni jednu čašu nisu razbili. Sve je u najboljem redu prošlo.

Što se Bunjevaca tiče, budite veseli nema tu više sumnje. Živo je i svistno! A što se tiče podataka bunjevačke prošlosti, na žalost tu sam i tu smo svi u najvećem siromaštvu. O bunjevcima dosada nit smo štili nit smo čuli.

Evo vam ovde šiljem podlistak Nemzeti Hirlapa 1366-386 lanske godine. Pročitajte, na kraju spominje i bunjevce, – pisac je potpisan – pak ako mislite, da bi se kod njega pomogli – pišite mu.

Razpitivo sam ja u Kalači u Gyöngyöšu ali nigdi ništa.

Da Vam dragi Bog blagoslovi i uzpehši nameru i radnju Vašu to će biti začće bunjevačke povistnice!

Izvinite me! i primite izražaj moga dubokog poštovanja s kojim pribivam
Vaš iskreni

Ambrozije Šarčević

Kad dogijete u Suboticu, molim Vas priposlato donesite natrag.

Šarčević i njegov rad je dao inicijativu tome i Matici srpskoj da raspiše nagradu za pisanje povijesti Bunjevaca i Šokaca, pa je to ponukalo i Ivana Antunovića da se i on lati istraživačkog rada po samostanima, čiji je rezultat njegova velika RASPRAVA o podunavskim Bunjencima...

*

Ago Mamužić, kako smo već naprijed rekli, morao je otputovati u Budimpeštu da ishodi odobrenje za osnivanje Kasine. Subotički veliki župan Gromon,²¹ kasniji državni tajnik za domobranstvo u mađarskoj vladi, i gradski načelnik Mukić, zalagali su se kod vlade protiv odobrenja pravila i učinili su sve što je moguće da putem svojih veza predstave Bunjevce kao panslave, protudržavne elemente, da bi ih onemogućili kod Kálmána Tisze, predsjednika vlade. Ukazali su na to da su Bunjevci bili uvijek dobri Mađari, međutim, sada su se javili kod njih neki fanatici, koji hoće od Bunjevaca i Šokaca stvoriti posebnu slavensku naciju. Poslije ovakovih referata izgledi za prijem Age Mamužića kod „gospodara Mađarske“ bili su minimalni. Tisza ga je ipak primio. Mladi bunjevački prvak je uspio uvjeriti Tiszu o tome da Bunjevci ne žele ništa drugo no što mađarski zakoni propisuju. Međutim, po Bozinu uputstvu, obećao je da će članovi Kasine razviti akciju u narodu i svim silama poraditi na tome da Subotica ne bira više oporbene narodne zastupnike, već Tiszine.

Tiszi se neobično sviđao ovaj potez Age Mamužića, koji je bio vrlo lijep čovjek i sama njegova pojava ostavila je prijatan dojam na predsjednika vlade. Tisza je odmah stavio svoj uvjet: „U redu je. Bunjevci će dobiti odobrenje za pravila svoje kasine, ali ona se neće zvati bunjevačka, već bez isticanja narodnog imena... A na prvim budućim izborima Subotica će izabrati mog prijatelja Mirka Ivanku²² za narodnog zastupnika...“

„Nastojat ćemo, premilostivi gospodaru“, reče Aga uzdržavajući se određenog obećanja. Ta uzdržanost učinila je u njegovim očima simpatičnim mladog subotičkog odvjetnika i kada ovaj zatraži njegovu pomoć u budućoj izbornoj borbi. Tisza reče:

„Sasvim razumljivo prijatelju... Vi ste probudili bunjevački narod i trebate mu objasniti da je njegovo mjesto uz politiku vlade...“ (37)

I tako je rođena Pučka kasina...

Ago Mamužić se vratio u Suboticu i iskupio svoju riječ. U dogovoru s prvacima svoga naroda „izvikali su“ njegovog bliskog rođaka Lazu Mamužića, također odvjetnika i imućnog čovjeka, za političara. Laza Mamužić, međutim, nije bio do kraja otporan, dosta snažan i nije imao potrebnu odvažnost da odoli pritisku. Njega je Bunjevština za života sahranila kao izdajnika. Možda su suvremenici bili u toj presudi prestrogi, ali stvarno je da Laza Mamužić nije ostvario svoj nacionalno kulturni program.

²¹ Barun Dezső Gromon od Vajske i Bođana (1838. – 1912.), mađarski političar, zastupnik, državni tajnik za domobranstvo (op. V. N.).

²² Imre Ivánka (1818. – 1896), mađarski pukovnik iz vremena Revolucije 1848. – 1849., tajnik mađarskog predsjednika vlade Lajosa Batthyánija, kasnije član stranke Kálmána Tisze (op. V. N.).

*

Novi parlamentarni izbori bili su održani 1881. godine. Subotica je do sada već desetljećima birala oporbene narodne zastupnike. (38) Stranka Ivana Mukića i drugova bila je prožeta iskrivljenim Kossuthovim načelima i organizirala birače u tom smjeru da im pobjeda bude zajamčena. Aga i Laza Mamužić, ova dvojica prvih Bozinih učenika, organizirali su narod tako da je „bunjevačka stranka“ Antunovića-Mamužića pobijedila na izborima i usprkos tome što su izbore provodili njihovi protivnici... Nezapamćena je to bila pobjeda. Tisza je likovao. Smatrao je uspjeh u Subotici svojim najvećim uspjehom. Odjedanput Tiszina stranka dobila je dvojicu zastupnika: Ivanku i Lazu Mamužića.

Protivna stranka podigla je „kuku i motiku“ protiv Mamužića i Šarčevića i svih njihovih prijatelja. Na čelu ove šovinističke kampanje stajao je pomadareni Slovak – László A. Szalay Turcsányi, urednik „Szabadsága“, koji je zastupao „odmetnički Mukićev jaram“. Antagonizam koji je umjetno stvaran između Šarčeviću vjernih Bunjevaca i renegata kao i Mađara produbljen je još više. Budući izbori bili su provedeni u tim prilikama. Općinski izbori su održani 1884. godine. Borba za „gradsku kuću“, za lokalnu vlast, mobilizirala je mnogo više ljudi nego parlamentarni izbori. Svakoga je više interesiralo pitanje: kolika će biti domestika, hoće li se kaldrmisati glavni trg grada, da li će djeca dobiti nove školske zgrade i kasarne, nego „visoka politika“ parlamenta koju masa nije razumijevala.

Pučka kasina je postavila svoje kandidate za ove izbore za gradske općinare. Najčestitiji, najbolji Bunjevci bili su na listi odbornika. Entuzijazam naroda bio je toliko velik da su stvarane pjesme o Agi Mamužiću i o kasnijem „caru Lazaru“ i narodni zastupnik Laza Mamužić bio je izabran za gradskog načelnika Subotice. On je rado pristao na ovu promjenu, te je od 1884. do 1902. godine obnašao tu čast i vršio ovu tešku dužnost u ovoj, tada još velikoj neizgrađenoj selendri. Laza Mamužić je znatno reducirao svoj nacionalni program, ali je kao urbanist i napredan političar učinio mnogo za procvat svog rodnog mjesta. Sve današnje velike građevine: upravo sve škole, kasarne, klaonica, mnoge tvornice, crkve i privatne kuće iznikle su za vrijeme njegove vladavine. Mamužić je bio moderan čovjek. On je udario temelje modernoj Subotici. Njegova uprava donijela je Subotici ne samo plinsko svjetlo, već i električno osvjetljenje, telefon i tramvaj, bolnicu, mnoge kulturne i državne ustanove. On je vezao pojedine dijelove grada kamenitim putovima, kopao duboke bunare, isušio je baruštine iz središta grada, razvio život na Paliću i zatvorio je i posljednju bunjevačku osnovnu školu. Čovjek koji se nekada borio i pisao knjigu za bunjevačku nastavu u narodnim školama, popevši se na visoki položaj gradskog načelnika, propustio je ostvariti svoj osnovni nacionalni program u duhu Šarčevićevih ideja.

Boza Šarčević je organizirao protiv njega snažan pokret. Sam Aga Mamužić digao se javno protiv svog bratića Laze. Pred javnošću, razumije se, nisu mogli priznati prave uzroke razilaženja, ali upućeni krugovi su znali da je Ago pozivao svoga bratića na časno ispunjavanje nacionalnog programa! I desetljetna borba završila se poslije Šarčevićeve smrti burnim padom Laze Mamužića na političkom polju. Lokalnu vlast

preuzeli su Mađari i tek se tada osjetilo da je Laza konzekventno provodio jedan dio svog nacionalnog programa smještajem velikog broja Bunjevaca i Srba u glomaznu gradsku i državnu administraciju i prostrana gradska dobra... (39) Tek tada su uzvignuli onu narodnu:

„Imadosmo, ne znadosmo – izgubismo, saznadosmo...“

Poslije Lazinog pada nije bilo čovjeka koji bi nastavio njegov urbanistički rad, a Bunjevci su bili istisnuti iz svojih položaja. Pučka kasina je okupila oko sebe sve nezadovoljnike i bila je nepobjediva bunjevačka kula za vrijeme mađarske imperije, rasadnik nacionalne svijesti, kolijevka jugoslavenske misli među Bunjencima i Šokcima u Mađarskoj, živi „kineski zid“ za asimilatore.

Do svoje smrti Boza Šarčević je rado odlazio u Pučku kasinu, koja mu je svojim radom pokazivala kako klija, raste, cvjeta ona biljka koju je on zasadio u plodno tlo, a koja se zove bunjevačka svijest.

Zahvaljujući Pučkoj kasini i Liberalnoj stranci, koja je u stvari bila po svome članstvu bunjevačka stranka, bunjevačka nacionalna svijest prodirala je u mase i najzabitijem kutu prostranog atara. Subotica je kao svjetionik pokazivala put i ostalim Bunjencima i Šokcima u Mađarskoj. Vidjevši da nije više napušten, narod se svugdje pribirao, čuvao je svoj jezik i sačuvao ga je i za nas. Narod je dobio svoj nacionalni oblik na bunjevačkom i šokačkom temelju.

Zašto Boza Šarčević nije izvršio jasno opredjeljenje prema hrvatstvu? Ovo pitanje postavlja se samo od sebe. Zašto je trebalo preporoditi bunjevačku svijest, koja je inače spavala dubokim snom, a ne hrvatsku? Hrvati se, doduše, nisu uopće interesirali u tim godinama za svoju braću u Bačkoj, jedino su Srbi, upravo srpska omladina, pokazivali s vremena na vrijeme neko interesiranje za Bunjevce. Zato među prvoborcima Bunjevaca i nije bilo nikoga koji bi sebe zvao Hrvatom, već Ilirom, „Dalmatom“, dok je Boza otvoreno i prkosno rekao:

„Niste pogriješili ako nas smatrate Srbima katoličke vjere!“

No nije to bilo njegovo „vjeruju“! On je bio „otac bunjevštine“, ali je odobravao rad svojih mlađih suradnika, koji su se u devedesetim godinama prošloga stoljeća (1890-ih – op. V. N.) otvoreno izjasnili za Hrvate.²³

Nikada, ni prije, ni poslije toga, nije bilo takve sloge i jedinstva među Bunjencima kao u prvim desetljećima preporođenog narodnog života (1860. – 1890.). Nalazeći se dugo na vlasti, bunjevački prvak Laza Mamužić je mnogo izgubio od svoje popularnosti, te je politika, koja je svojevremeno zblížila narod, sada počela razbijati tu slogu i jedinstvo. Protivnici su vješto iskorištavali svaki propust bunjevačkih prvaka, zabili klinove u živo meso naroda i naveli Bunjevce da ne biraju više svoje sinove za svoje predstavnike... I tako se Mađari nisu više tužili da „čovjek osjeća kao da je usred Bosne kad uđe u Gradsku kuću, jer svi govore samo racki.“ (40)

²³ U prvom rukopisu stoji ovo: „Prvoborac Kalor Milodanović je i pobjegao u Srbiju, gdje je primio i pravoslavlje i postao srpski dragovoljac... Tek mnogo kasnije, kada je bunjevština dobila nacionalno ispravne svećenike, počela je hrvatska orijentacija Bunjevaca i Šokaca, te je konačno bunjevština identificirana s hrvatstvom.“ (op. V. N.).

Mocsáry i Šarčević

Nisu samo Bunjevci bili zlostavljani postupcima mađarske vlade. U osamdesetim godinama prošlog stoljeća (1880-ih – op. V. N.) sve su narodnosti bile dovoljno svjesne, snažne i otporne, te su dizale bune u raznim krajevima Mađarske, zahtijevajući svoje zakonsko pravo. Zakon o narodnostima, međutim, bio je donesen samo radi inozemne propagande i vlasti su ga provodile samo tamo gdje su htjele. Bilo je mađarskih državnika, koji su uvidjeli da Mađari moraju pružiti mnogo više prava narodnostima ako ne žele izazivati njihovu mržnju i aktivnost protiv mađarske državne ideje. Eötvösa i Deáka već su se sjećali samo prvaci narodnosne borbe, kad se na mađarskom političkom obzorju pojavio narodni zastupnik, publicist i kasniji državni tajnik Lajos Mocsáry, koji je upozorio mađarsku javnost na gorući problem narodnosti. On je pisao članke, držao govore, pisao knjige o narodnostima, o zadrugama i u svim svojim radovima dotakao se pitanja narodnosti. Mađarski političar Béla Grünwald napisao je knjigu pod naslovom *Stara Mađarska (Régi Magyarorság)*, na koju je Mocsáry napisao odgovor pod naslovom: *Stari mađarski plemić (A régi magyar nemes)*. Ovu drugu knjigu u prvom redu pozdravile su nemađarske narodnosti. U svojoj opsežnoj raspravi (347 stranica) Mocsáry se uhvatio u koštac s reakcionarnim feudalnim shvaćanjem Grünwalda, koji je ranije, kao veliki župan u jednoj slovačkoj županiji „s uspjehom“ vršio asimilaciju Slovaka. Rođen također u slovačkoj sredini, Mocsáry je realnije promatrao narodnosno pitanje i bio popustljiviji prema nemađarskim narodnostima znajući da one čine većinu stanovništva u zemlji i da svoju narodnost napuštaju samo slabići. Svojom knjigom survao je na zemlju Grünwaldov barjak sa zlatom izvezenim slovima: „Jedna država, jedna nacija, jedan jezik.“

Mocsáry je vrlo inteligentno i ne bez književnih pretenzija pokosio ovaj duhovni kukolj i stvorio, bar u krugovima nemađarskih narodnosti, osjećaj da se najzad našao muž među vodećim mađarskim političarima, koji je imao hrabrosti ukazati na štetnost mađarizatorske politike. Mocsáry je naglasio da je dokaz poštivanja samog sebe ako čovjek ostaje vjeran svojoj narodnosti. Zato, po njegovu mišljenju, ne treba nikoga siliti da napusti svoju narodnost, jer to nije ni moralno. O pretapanju raznih narodnosti Mocsáry kaže:

„To je takav cilj, čija je neostvarljivost očita, ali u čijem se neprestanom traženju može u ovoj zemlji upropastiti sloboda i onemogućiti među građanima različitog jezika domovine ostvarenje dobrih odnosa i mirnog zajedničkog življenja.

Ne, na ovom putu nećemo se približiti Utopiji!

Zato napustimo što prije nadu da ćemo moći svaku narodnost ove domovine pomađariti i slijedimo takvu politiku koja odgovara našim prilikama. Takva nacionalna politika, čija je lozinka ‘jedna država – jedna narodnost’, nije za naše prilike.“ (str. 32)

Mocsáry se zalaže za ostvarenje zakona o narodnostima iz 1868. godine, koji je zajamčio slobodu nacionalnog i kulturnog razvitka, pa kaže:

„Mučenici u Aradu bili su tuđe krvi, dok su čisti Mađari, koji su se hvalisali čitavim nizom svojih predaka, bili vođiči Rusa“ (koji su upali u Mađarsku 1849. godine da slome revoluciju mađarskog naroda. – op. J. Š.).

„Pravednost i pravedna politika to će biti jedina umjesna narodna politika“, zaključuje jedno svoje poglavlje Mocsáry.

Suvišno je naglasiti da je zbog ovakva svog stava Mocsáry stavljen u središte napadaja konzervativne, šovinističke, renegatske javnosti. S druge strane, narodnosti su vidjele u njemu, iako ne zaštitnika, ali svakako mudrog državnika koji je vidio da Mađarska, primjenjujući Grünwaldovu politiku, srlja u propast. I kao što je Grünwald nakon tri godine izvršio u blizini Pariza samoubojstvo, tako je i Mađarska, voljom svojih državnika, raskomadana, također pored Pariza, mirovnim ugovorom sklopljenim poslije Prvog svjetskog rata u Trianonu.

Ovom knjigom Mocsáry je samo ponovio svoje ranije studije u parlamentu. Godine 1886. povodom jedne slične Mocsáryjeve knjige *Neven*, koji je već tiskan u Subotici (počevši od broja 5/1886), ali redakcija mu je bila u Kačmaru, napisao je da „do sada ni jedan rođen Mađar nije pisao i javno govorio tako“.

Boza Šarčević se našao pobuđenim da pismeno čestita Mocsáryju na njegovim plemenitim mislima i odvažnosti, te kada je primio njegov odgovor izdao je Boza na mađarskom knjigu pod naslovom: „OTVORENI LIST BUNJEVAČKOG PATRIOTE LAJOŠU MOČARIU“. Ovo pismo, odnosno knjiga, ne označava autora, ali je svatko znao da je to Šarčevićevo djelo.

Neven u cijelosti donosi u više nastavaka ovo pismo i u svom predgovoru konstatira da je Mocsáry poslije velikog mađarskog državnika Ferenc Deáka prvi značajan politički i kulturni radnik, koji je smio otvoreno kazati ono što tišti sve nemađarske narodnosti. „Otvoreni list“ Boze Šarčevića prema vjernom prijevodu subotičkog *Nevena* sadrži ovo:

Iz Vaše brošure, koja je od velike važnosti i u kojoj pisaste o kulturnim zajednicama u Ugarskoj, kao i vrlo štovanog odgovora Vašeg upravljenog na mene 19 marta o. g. usljed moga pozdrava odnosno čestitke uvirio sam se, da se za moj rod interesujete, s toga uzimam si čast u najdubljem poštovanju na sve odgovoriti. Uopće uzevši imate pravo što Bunjevce i Šokce nazivate katoličkim Srbima s kojima su oni jedno tilo, jedna krv. (Potcrtano u izvorniku – op. J. Š.)

Pravoslavni Srbi rimokatolike nazivaju Šokcima s toga što pravoslavni Srbi krste se sa tri ujedno sklopljena prsta, dočim rimokatolici ispruženim prstima, šakom otuda ime „Šakac“, „Šokac“.

Kod nas u Bačkoj duž Dunava i u Baranji dotični su primili to ime, ali u staroj njihovoj domovini u Bosni i Hercegovini uzimaju to ime za porugu. U vraćanje „pravoslavne Srbe“ oni nazivaju „Vlasima“.

I bunjevačko ime dalo je povoda raznom nagađanju. Neki bunjevačko ime od „Bune“ jedne bosanske rijeke, neki pak od riči „buna“, ustanak, dovode. Od moje strane držim za ispravno rič „buna“, ali ne onako kao što gdi koji drže da dolazi otuda što su se Bunjevci digli protiv vire, nego što su se oni digli protiv turske sile. Kad je ovde carska vojska gonila Turke, ustali su na oružje u toj nadi, da će i k njima vojska u pomoć doći, ali prevareni u toj nadi izsele se sa 18 duhovnika i pod predvođenje Anđela Šarčevića duhovnika poslije zauzeća grada Budima 1686 u opljačkanoj Bačkoj u pustom mjestu Subotica takozvani Bunjevci (sic dicti bunyones) nasele se. Drugi dio doseljenika, koji ovde ne mogahu se smiriti otiđe u Segedin. I tako Bunjevci čine temelj bačkom novom naseljenju. Na 4 godine posle toga naseliše se uz njih Srbi, koji su amo došli pod patrijarhom Arsenijem Čarnojevićem, posle ovih na 60 godina kad je subotičko-somborska milicija, prestala, naseliše se po kombinaciji – Nemci, Slovaci u masi, u riđem broju Mađari, KOJI SU NAŠLI OVDE SEBI KRUVA KAO RUKORADNICI, RUKODILCI I BAŠTOVANI.

Kad bi bunjevačko ime proisticalo od rijeke Bune, to bi i tamošnje stanovnike tako nazivali. Kad bi to ime od pobune protiv vire izlazilo, to bi rimokatolike u Bosni i Hercegovini Bunjecom zvali, ali po mome znanju osim Subotice i gornje Bačke bunjevačkog imena nema. (41) Što se tiče naziva ‘Dalmata’ primjećujem da bunjevačkoj aristokraciji nije bilo po volji, ili nije znala poriklo bunjevačkog naroda, popovi pak da postave što veću razliku između pravoslavnih Srba i Bunjevaca, volili su poriklo Bunjevaca dovesti iz Dalmacije. U tom imenu su vidili veću slavu pa i danas glede. Inače osim vire u jeziku, porodičnom životu, običajima razlike nema, samo što Bunjevci u govoru u gdi kojim ričima služe se sa „i“, gdi Srbi „e“ upotribljuju. Šokci pak krajnje slogove riči otežu.

Što se književnog jezika tiče Hrvatska književnost se malo razlikovala, ali sada su Hrvati primili srbski jezik za književni i od to doba Bunjevci i Šokci razumiju hrvatski kao svoj sobstveni jezik. Bunjevci i Šokci služe se latinskim, a Srbi ćiriliskim slovima.

Broj Bunjevaca i Šokaca uzima se na 200.000. Ovaj broj na Bačku, Baranju, Peštansku županiju duž Dunava i na pojedina sela Stolno biogradske županije, pripada.

Samih Bunjevaca u Bačkoj ima na 80.000. Od ovih na Suboticu dolazi 37 hiljada, ostali su podiljeni na varoši Sombor i Baju i njihovu okolinu, i tako u Subotici sa Srbima zajedno ima ih 40.000.

U Bačkoj pored Dunava ima 15 hiljada Šokaca, a ostali su podiljeni na gore imenovane županije.

Po mistima 12 opština ima čistih. Sa Mađarima pomišano 19, sa Nimcima 11. Sa Mađarima i Nimcima pomišano pak u 34 mista stanuju.

Bunjevci, Šokci i Srbi zemljoradnici su, provode patrijarhalan život, imajući u dobru svom jednog zajedničkog starišinu. Rano se žene tako, da jedan porodični starešina od 50-60 godina ima već sinove sa porodicom i oženjenu i udatu unučad. Kad se u ovakvoj kući 3-4 muška člana nalaze, broj porodičnih članova iznosi na 20-30. Unutrašnje i vanjske poslove obavljaju sami, sa stranima u kući malo, van kuće pak priko starešine dolaze u dodir. Mađar kad oženi sina, iziđe mu iz kuće: tako dakle mađarsku kuću karakteriše slobodan, nezavisan način života. Domaćin po svojoj volji menja način života, a i nošnju.

Naprotiv u bunjevačkoj kući već po svome ustrojstvu vlada podčinjenost, poslušnost, uzdržljivost pojedinih članova porodice jedno prema drugom u riči i ponašanju, držanje pridanja i običaja. Po tome drugo je mađarska, a drugo je bunjevačka kuća. Način života u toliko se razlikuje, da jedno od drugog ma da su najbliže komšije ništa prisvojiti neće: jer što u bunjevačkoj kući to je „bunjevački običaj“ a što je u mađarskoj kući to je „mađarski običaj“.

Po karakteru i stanju vrlo štovani gosp. Stipan Ronay svećenik kalačke nadbiskupije Bunjevce ovako opisuje:

„Bunjevački narod je dobroćudan, pošten, prost iskren i pobožan. Bunjevci bez da su glupi, zaostali su u znanju iza Srba. Ovaj narod nema duhovnog života, nema ni jednog javnog glasila koje bi bilo uređeno u smislu njegovih političkih želja; političke želje su mu istovitne sa mađarskima. Ali ne znam ni kalendara koji bi bio u duhu bunjevačkom napisan; Bunjevci osim molitvenika za druge knjige ne znaju. U ovim burnim danima po gdi gdi počinjju čitati hrvatske novine i to zbog nezgodnih okolnosti što sam naprid pominio. Ovaj narod nema duhovnih vođa. Naobraženi ljudi i sridnja klasa, koje iz naroda iziđe prestanu biti Bunjercima, a popovi van crkve s njima u duhovnu vezu ne dolaze, k tome još postavljaju za svećenike takove, koji bunjevački jezik slabo govore, i taj dobri narod misli, da je sve to tako dobro. Jednom riči: narod je duhovno zanimaren.“

„Je li tako dobro? Neću se upuštati u prepirku, ali sam uviren da će se ova nemarnost prema ovome puku vremenom osvetiti.“

Žalosna slika, ali istini potpuno odgovara. Osim preosvićenog g. Ive Antunovića velikog prepozita i dvojice Mamužića ne poznajem kaputliju, reverendaša, ili odličnog čovika, koji bi smio plemensko osićanje prema bunjevačkom puku izjaviti. Nema u ciloj našoj miloj domovini, plemeniti gospodine, nikoga koji bi branio ovaj dobri puk, hotimično neće da ga razumiju, svaki ga ostavlja, zataji.

Ja to ne mogu. Bog je položio moju narodnost na usne moje matere. I ja se pridam svetoj volji Svemogućega. Moja osićanja da sam bunjevačke krvi, sa srdačnom ljubavlju grli ovu milu domovinu i onaj narod, koji ju je stvorio. Ne stidim se moga roda, jer i on podiže ukras ove zemlje, narodno društve-

ni život mu je odličniji od društvenog života mađarskih zemljodilaca koji među njima stanuju.

Ko je pak dotle došao da mu bunjevačko osićanje alterira mađarsko domoljublje, ko ma iz kakvih pobuda mora zatajiti svoje poriklo da pokaže domoljublje, neka čini, u sebi ga sažaljevam, ali mu ne zameram, neka čini svaki po svom uvirenju i osvidočenju.

Što se tiče, plemeniti gospodine, Vašeg velikog interesovanja u pogledu bunjevačkih pučkih škola, javljam Vam da se 1868 godine, kad je školski zakon u život stupio, uredile škole. U njima su protiv postojećeg običaja, zaveli obučavanje isključivo na mađarskom jeziku. U 12 bunjevačkih škola u pridgrađima namistili su takove učitelje i učiteljice između kojih samo dvojice učitelja je maternji jezik bunjevački, tako isto i dvijuh učiteljica, ostali pogrišno govore ili samo toliko bunjevački znaju koliko su od dice naučili; i tako obučavajući na mađarskom jeziku, dica nisu kadra razumiti one nauke što im se pridaju.

Takovi učitelji koji nemaju vlast jezika svojih učenika, niti su kadri izjasniti se na tom jeziku, šta i kako pridaju, a đaci, koji govor i pridavanje svoga učitelja ne razumiju, šta i kako uče? Kako ide tu očigledna nastava? To će Vaše gospodstvo mudro uviditi.

U subotičkim bunjevačkim školama nije glavna cilj osnovna nastava, nego mađarski jezik. Jer inteligentija, koja je postala iz naroda, uzimajući sama sebe za primer, pouzdano drže da je bunjevački puk izgubio sićanje prema svom plemenskom životu, običaju i jeziku u tolikoj miri, da za pomađarenje dosta je, ako bunjevačka dica nauče mađarski divaniti, iako ne čuju u školi slatke riči maternjeg jezika. Uopšte toga su uvirenja da će, ako bunjevačka dica posli 2-3 godine papagajski nauče nešto iz mađarskog jezika, oni odomačiti mađarštinu u svojoj porodici.

Ne pomaže tu, plemeniti gospodine ni školski zakon koji je donešen po zahtevima novije pedagogije, ne uzima se u obzir ni mudra izreka velikog F. Deaka: „da bez maternjeg jezika neće se postići cilj ni u gimnazijama“; nema vridnosti ni pismo Košuta pisano o kulturnim zadrugama: da posridstvom školskog jezika ne može mađarština dopriti na porodično ognjište, da tamo di školski jezik stoji u protivnosti sa jezikom porodice, škola svagda loše prođe. Badava je tu pozivati se na žive primere: da bunjevačka mladež koja će svoj kruh zasluživati u radionici rukodilca ili zanatlije, u trgovačkom dućanu, ma da u škuli ni jedne riči mađarski ne čuje, sasvim će se pomađariti. Naprotiv ono bunjevačko dite, koje će se hraniti u porodičnoj kući o kruhu svojih roditelja, živiti po načinu i običajima kućevnim i kad bi u školi sasvim zaboravio svoj maternji jezik opet će se povratiti i pobunjevčiti. Najedanput smo ih upozorili da se uvire svojim očima u kakvom odnosu stoji mađarstvo što se jezika tiče u bunjevačkom porodičnom životu, kod onih odličnih zemljoposidnika, kod Bunjevaca virilista koji su

svršili gimnaziju, prava, bogosloviju i koji sa gospodom mađarski opće, mađarski beside drže. – Ne vide! Ne čuju!

U subotičkim bunjevačkim školama je prepričeno, oteščano sistematično obučavanje i učenje toliko nužnoga mađarskog jezika.

I na sve to službeno se potvrđuje da se u bunjevačkim školama pridaje sa uspehom, što očekivanju potpuno odgovara, i to da čine učitelji Mađari koji se isključivo služe mađarskim jezikom. Ne znaje, i neće da prave razliku između nastavnog jezika, koji po školskom zakonu triba svagdi da je maternji i učenje mađarskog jezika kao državnog.

Izgovaraju se stim, što narod na to pristaje i ne želi nikakvu prominu. Je li to savistan posao od jednog naroda koji je sam sebi ostavljen bez inteligencije, u čisto kulturnim stvarima, očekivati da bude pokretač, da prost narod sam svršuje i označuje sridstva za pomicanje svoje naobrazbe?

Nema zato primera u istoriji ljudske obrazovanosti. Rđava je to politika, bezdušan posao, grih protiv Boga i ljudi! Ne ispunjuje se ovdje naredba sanctionisanoga za pomađarivanjem uslid narodnih okolnosti kod Bunjevaca uvođenjem u škole mađarskog jezika kao nastavnog, učutkuje se pedagoška savist profesorskog i učiteljskog zbora, šk. nadzornika i školske stolice. Duševni razvoj moga bunjevačkog roda stišnjen je u najuže granice: u znanju i uminju kao i u vištini prevaziće Bunjevce zemljoposidnika njegov arendaš Nimac, napoličar Mađar, njegov baštovan, orač, sluga, jer ovi imaju svoje popove, učitelje, škole, školske knjige, inteligenciju, itd.

Ko ovo sve uvidi i osića to je veleizdajnik – panslav, ako je prema tome ravnodušan, to je slavan domoljub mađarski.

Nema u Subotici, visokoštovani i blagorodni gospodine, narodnosnog, nego bunjevačkog školskog pitanja. Koji pak podmiću Bunjevcima namiru kao da oni idu za tim da ova varoš ne bude mađarska i da se u njoj mađarstvo ne rasprostire, to su neprijatelji bunjevačkog naroda. Postojali su Bunjevci pored turskog vojničko-nimačkog, latinskog zvaničnog jezika, pa ćemo mnogo bolje opstati i pored mađarskog. Ne triba Bunjevcima skupštinski zapisnik, nego bunjevački bukvar (ABC). Ostalo što se govori sva je izmišljotina i bunjenje protiv kulturne težnje bunjevačkog naroda.

Što se pak Laza Mamužić, koji od dvi godine samo stoji na upravi varoši, nije do sad ništa učinio da se popravi nepravilno stanje osnovnih škola bunjevačkih, tomu je uzrok što su vođe ovdašnje bunjevačke ili na zvaničnom jeziku nazvane „Pučke kasine“ sa vođama ovdašnje građanske čitaonice fuzionirali: vladinu stranku su do pobide doveli i to pomoću bunjevačkog puka koji je to učinio iz blagodarnosti što je Visoka vlada unatoč usiljavanju bivšeg gradonačelnika kao i protivničkog stanovništva bivšeg nadžupana u svojim izvištajima i podnescima, unatoč tome što je Kasina mistnom vlašću i zatvorena bila, bez da se ko našao koji bi ju branio, ipak velikodušno potvrdila.

Ovu zahvalnost bunjevačkog puka neguje i utvrđuje mudro držanje sadašnjeg nadžupana. (42) Njegova uviđavnost prema puku i u svakoj prilici pokazana naklonost i dobra volja. Ovaj zahvalni osjećaj koji se začeo u srcu bunjevačkog puka ne može niko oporeći, omalovažiti.

U ovakvom stanju vođe bunjevačke kasine prinuđeni su bili u ovom ili onom pitanju što šta oćutati, kad kad ovome ili onome za ljubav, uzdržavali se do samoprigorenja tako, da sad već uslov obrazovanja bunjevačkog puka, narodnu školu – ne mogu ni spomenuti.

U pogledu vrlo štovanog gosp. Ive Antunovića moram izjaviti da je on trudoljubljiiv kath. svećenik. Kao takovi, on je bunjevačko kulturno kretanje čisto sa gledišta pobožnosti i čovičanstva u odbranu uzeo da bi rod svoj saćuvao od apatije prema svojoj viri. Sa politikom nikad se nije bavio. Po mome znanju u Subotici od vrimenta 1848 godine tek je 1869 godine bio i to došao je da se posavituje u interesu pokretanja svoga lista. Sada se nalazi u Kalači živeći jedino svome svetom pozivu svećeničkom. Znade života pokazao je na književnom polju i svojim spisima štampanim na pućkom jeziku, svoje ime je ovikovićio.

Što se tiće dva brata Mamužića, koji svaku hvalu zaslućuju, oni su kao sinovi bunjevačkog puka, još u mladosti bunjevaćku stvar prigrlili i pomoću puka odomaćili su ovde u našim municipalnom životu demokratiju – suprot najvećeg usiljavanja onakih porodica, koje su već svikle raspolagati sa varoškim kruhom. I sada stvoreno stanje na veliki jid svojih protivnika, upotrebljuju po svome načinu. *Hinc illae lacrimae!* (43)

Duboko osićam da mi treba prema Gospodstvu Vašem iskren biti: izvolite tome pripisati što ću povesti rić i o samom sebi.

Iskreno ispovidam, da sam 1860 godine poslī Solferina, kada su Ago i Lazo Mamužić još đaci bili, stvar moga bunjevaćkog roda putem štampe pokrenuo. Plemeniti gospodine! I mene je u mojoj mladosti potresla himna Nik. Weseleni-a i odrastao sam pod mućnim pritiskom Gajeve Ilirske. Duše mi moje, ni za svit ne bi stvar pokrenuo da nisam najprije poznao život, istoriju, politički razvitak, intencije jugoslovenskih naroda i njihove mećusobne odnose od kojih se toliko boje za biće moga bunjevaćkog roda, njegovog jezika i plemenitog života. Ne bi ćinio dok se najprije nisam uvirio da narodni život jugoslovenskih naroda, sa kojima su Bunjevci u plemenskom srodstvu bilo da stanuju u našoj domovini ili van, sasvim je bezopasan za maćarski narod i preda mnom je suprema *lex est salus republicae*. (44) Sve sam ćinio i ćinim tuta conscientia.

Da bi Vi, Visoko štovani gospodine, po želji Vašoj saznali svestrano ovo mistne odnošaje, moram navesti: ko je i šta je uzrok, što su subotićki Bunjevci ostavili barjak opozicije koja je bila vladala ovde.

Kada se ustrojila ovomistna opozicija i osnovalo društvo pod imenom „Népkör“ vođe su u ime slobode, jedinstva, bratinstva pozvali varoško graćanstvo bez razlike vire i narodnosti. Bilo je i uspiha. Lipo je sve išlo, ali

je samo dotle trajalo, dok se međuvremeno nije i u Pučki krug (Népkör) uvukla struja protiv mađarskih narodnosti. Vođe su u tome pogrišili što vladajući u zemlji šovinizam u krugu nisu pridupridili.

Kad su Bunjevci vidili da u „Pučkom krugu“ sve se čini za Mađare, kad su izkusili da tamo njihov jezik se ne upotribljuje ni u govoru, ni u objavama, u prostorijama Kruga ni jednog svoga lista nemaju; kad su i to uvidili da su ignorovani, onda počese da se ne osičaju dobro u Krugu. Ali je konačno otcjepljenje tek onda nastupilo, kad su dirnuli u zoljino gnizdo u crkvu, kad su podneli molbu kalačkoj nadbiskupiji, u kojoj su zahtivali pridnost mađarskoj misi nad bunjevačkom koja postoji ovde od kako je varoši. Srića je to što je duhovna vlast imajući za primer žalosne događaje u velikoj bunjevačkoj općini Bajmoku, molbu odbila inače bi i subotička velika crkva bila pozornica – svađe i tuče.

Uopće stranačke vođe koje su se na ramenima bunjevačkim uzdigli do svojga položaja, nadtiču se u negaciji bunjevačkog plemena. Sam puk u oči hvale, a i javno uzdižu njegovo domoljublje, ali to što prema njemu osičaju, na što su ga u sebi osudili, destinirali, ni za živu glavu ne smiju javno izpo-viditi, „osičaju da u zabrani hode.“

Naravno, da dotičnu ovu prominu stranke ne pripisuju sada virno navedenim uzrocima, i njihovoj kratkovidosti, nego bunjenju naroda.

Svu srdžbu svoju izlivaju na Agu i Lazu Mamužića koje oni drže da su buntovnici. Već od više godina putem mađarskih listova na sve strane napadaju, ruže i kaljaju čast imena njihova. Svakovrsnim gonjenjem, izmišljenim denuncijacijama, potplaćenim tužbama – hoće da ih moralno ubiju, i nemoćima učine za javan život.

Samo bunjevačku stvar tako su izopačeno pridstavili, da pobide što su ovde vladinoj stranci izvojevane, samo su onda dobile važnosti kada su vođe izjavile da narodnu svist kod Bunjevaca neće buditi.

I sada su se umirili kad su vidili da će 37.000 Bunjevaca, koji već 200 godina ovde žive, u broju i imanju napriduju, koji se ponose svojom prošlošću biti umireni, uspavani.

Plemeniti gospodine! Samoodbrana, koja se osniva na ignorovanju živih činjenica, sveti se u svačemu, a naročito u ustavnom životu, kao što sudbina ovdašnje opozicije pokazuje.

Ali mene ne tišti to, nego zapostavljena školska stvar moga dobrog roda, kome ravna ritko je naći.

Ovome može pomoći samo onakovo rodoljublje koje je uzvišeno nad zemaljskom strujom, osim toga pedagoška savist i onakovo raspoloženje kakvom je Vaše Gospodstvo u svojoj enuntiatiji i putem štampe onako odličnog izraza dala.

Ja shvatam uzvišene intentije Vašeg Gospodstva i teškoće hvale vridnog zadatka Vašeg, jer se ja ovde u mistu u tome pravcu borim sa mojom neznatnom snagom već od 25 godina.

Sad hvala Bogu, interesovanje Vašeg Gospodstva prema narodnoj nastavi i prema mome rodu, kao i javni članci Vaši dali su mi novu snagu. Ja sada hodam ponosito. Moje nazore je potvrdio mađarski rodoljub, koga podiže njegovo starostavno mađarsko poriklo. Moja borba je nagrađena, dobila satisfakciju, kojoj se nisam nadao u životu mom.

To je najveća nezgoda što smo se odilili od sunarodnika naših nemađarskih narodnosti, a oni opet od svoga roda van države. Nismo ispitivali, niti proučavali njihov život i međusobne odnose. Javni život naših domorodaca i njihove želje i političko zemaljske promine kod njihovih suplemenika zadataše brige. Ovu brigu uzajamna nesporazumljenja su još povećavali i mađarsko javno mninje se zavelo, razdražilo. Sve će se to prominiti. Uzdam se, uviren sam, da će pokrenuti preobražaji na trakijском poluostrvu olakšati uzvišeni zadatak Vašeg Gospodstva. Nestaće straha od ruskog panslavizma. Samo triba strpljenja. Eno primera u Srbiji, u Bugarskoj, tako će proći i Rus sa Grcima. Žele se osloboditi ispod turske vlasti i zahvaliće se onome ko im pomogne. Ali nad sobom gospodara ne žele imati. Ovo je činjenica.

I kad bi se ova činjenica poznala i upoznati dala, i da bi se politika naša sa time upravljala, sačuvala bi se naša draga domovina od zapleta, osigurala bi se samostalnost balkanskih naroda, izbavila bi opstanak evropske Turske. Pismo mi se na dugo oteglilo, ali ne mogu završiti a da i o mojoj malenkosti koju ne progovorim.

Iskrena mi je želja da lično upoznam Vaše Gospodstvo i kad bi mi se želja ispunila, na žalost i onda bi samo pismeno mogli općiti.

Već od 20 godina živim usamljeno od svitskog meteža, razmišljajući samo u sebi.

Ovim stanjem mojim daje se objasniti što pored svega toga daje najveći odium na meni, ipak mi je ime od javnog napadaja pošteđeno. Moje nazore sam putem štampe iskazivao, na koje moji neprijatelji iz obzira prema bunjevačkom puku uzdržaše se i ne odgovarahu; usmeno šnjima nisam obćio, ali privatnim putem u razgovoru na sokaci dopadne i meni dosta, ali to doznati nisam dužan.

Savisno i virno sam opisao, izgovorio sam iskreno Vašem Gospodstvu sve. Duši mi je lakše, i tako čisto srdačno i ponizno molim, uzmite u odbranu moj rod, koga Vam priporučujem, obgrlite im kulturnu stvar njihovu sa onom ljubavlju kojom se velikodušno brinete za sudbinu ugarskih državljana koji se na milione broje.

Svemogući je Vaše Gospodstvo sa tako odličnim talentom obdario, da u visokom položaju svom, sa prijateljskim izjavama obvezaćete današnje i buduće pokoljenje moga roda na toplu zahvalnost.

Nije ovaj narod za propadanje! Izdržao je on nezgode i bune kroz 200 godina. Preživio je tursko varvarstvo, austrijsku vojenu upravu, feudalnost i zaista će ostati živ i posli uobraženog liberalizma današnjeg doba, koji ga pritiskuje, i koji pod plaštom slavnog mađarskog patriotizma hoće da mu

uguši duhovnu svitlost i jezik, a ovaj narod se šnjim pred jednim oltarom klečeći Bogu moli.

U Subotici sedmog maja 1886. godine.

To je jedno od mnogobrojnih pisama našeg velikana. Iz ovog pisma također izbija toplina njegova srca, i veličina njegove dobre duše, koja je htjela koristiti svome narodu ma i putem oportunitizma. Mocsári je bio u odgovornom položaju u mađarskoj vladi, kao državni tajnik, ali ni njegova volja nije mogla odbaciti s puta velike zaprjeke koje su postavljene između narodnosti i Mađara.

Ovo Bozino pismo objavljeno je u posebnoj brošuri i na mađarskom jeziku. Šarčević je poslao svim ministrima, redakcijama listova, narodnim zastupnicima, kao obično, u želji da uvjeri javnost o potrebi rješavanja „bunjevačkog pitanja“ na temelju zakona i pravednosti.

Mjesni mađarski tisak oborio se na autora svom žestinom. Iako je brošura anonimna, svatko je u njoj prepoznao autora: Bozu Šarčevića. Naročito su ga napadali zbog toga što je ovim pismom počeo koketirati s inozemstvom u želji da oči slavenskog juga obrati na svoj rod. „To je, dakle, mađarsko domoljublje. Izvolite se dičiti s njim“, pisali su listovi.

Subotički *Szabadság*, koji je prednjačio u borbi protiv Bunjevaca i njihovih prvaka, nazvao je povodom ovog pisma bunjevačke prvake „crnim vođama“ Bunjevaca, a njihov rad „protumađarskim trudom“. Apostrofirao je Šarčevića „nestorom bunjevačkih apostola“ ustvrdivši da „bunjevački jezik nema budućnosti.“ Na kraju je upozorio mađarsku vladu „da na stvaranju nacionalnog pitanja koje do sada ovdje nije postojalo počinje raditi jedan čovjek pod okriljem ‘dobrih patriota’ Mamužića, koji jede kruh mađarske države i koji je zbog radne nesposobnosti samo teret za mađarski državni poreski ured“.

List napada Šarčevića i zbog toga što je naveo da od 61 tisuće stanovnika Subotice 37 tisuća su Bunjevci i naziva to neistinom. (45)

U jednom drugom članku *Szabadság* se obara na Bozu i veli:

„Boza Šarčević i drugi u ‘Pučkoj Kasini’ na svakom koraku nisu prestali fanatizirati Bunjevce i postignuli su ovo: prije tri godine prilikom općinskih izbora ime jednog starog Bunjevca upisano je umjesto Matiše – Mátyás u izborni imenik. Zbog toga se stari Bunjevac tako razljutio da je rekao: ‘Nisam ja Mađar, ja sam Bunjevac, pišite tamo Matiša!’

Dakle pošlo mu je za rukom ovaj bratski narod, koji se nikad nije nazivao drugim već samo Mađarom, preobraziti u Bunjevca.“

„B. Šarčević je duša Pučke Kasine i čitaonice... Tko je napisao takvu brošuru kao B. Šarčević taj ne može biti pristaša vlade... I ‘Pučka Kasina’ je osnovana samo zato da se tamo igraju karte i da siroti Bunjevci slušaju Šarčevićeve i Mamužićeve bunjevačke govore...“

Isti list, koji nikada nije skinuo s dnevnog reda bunjevačko pitanje i budnim okom pratio svaki korak bunjevačkih prvaka i, strahujući od panslavenstva, a bje-

hu mu u strahu velike oči, jednom prilikom napadao je „Mamužić-Antunovićevu zadrugu“, pa se dotakao i Boze Šarčevića, rekavši za njega da je „glavni zapovjednik panslavenstva“ i „duša Pučke kasine“. Pošto su Bunjevci u većini u Subotici, probudili su želju da raspravni jezik u općini bude bunjevački, jer da oni ne znaju mađarski (*Szabadság*, Subotica, 41/1886).

*

Ivan Antunović, biskup u Kalači, u međuvremenu, od pojave prve knjige Boze Šarčevića na bunjevačkom jeziku (1869.) pa sve do ovih žestokih borbi, radio je neumorno i vrlo plodno na književnom i nacionalnom polju. On je neko vrijeme uređivao u sedamdesetim godinama *Bunjevačke i Šokačke Novine*, zatim *Bunjevačku i Šokačku Vilu*. Poslije njega uređivao je novine Mladen Barbarić, poznati pjesnik. Antunović je napisao više knjiga, koje je dijelio u narodu, napisao je prvu povijest podunavskih Bunjevaca i Šokaca te je zlatnim slovima upisao svoje ime u povijest ove grane hrvatskog naroda. Sva njegova djela prožeta su ljubavlju za svoj narod, za jugoslavensku ideju, za čovječnost.

Antunović je, međutim, ostao izvan okvira dnevne politike, koja je zahtijevala oživotvorenje zakonskih prava za Bunjevce, u prvom redu: nastavu na materinskom jeziku kao postulat za kasniji nacionalni hram. Bio je već bolestan i star i tako je u centru pažnje i napadaja ostao samo Boza Šarčević, koji je, nema sumnje, bio i dalje u tijesnoj vezi i suradnji s Antunovićem.

Pošto je izdao čitav niz knjiga na narodnom jeziku o svom trošku i ostavio za sobom najljepše uspomene prvoborca i prosvjetitelja, Ivan Antunović je 13. siječnja 1888. umro u Kalači gdje je i sahranjen. Sva njegova korespondencija je, po njegovoj izričitoj želji, uništena. Vjerojatno zbog toga da ne bi nepozvani mogli naškoditi njihovim autorima zbog sadržaja tih pisama. Tako isto uništena je bogata korespondencija Boze Šarčevića. Možda će se docnije, tu i tamo, po arhivama nekih jugoslavenskih prvoboraca, naći po koje Antunovićevo i Šarčevićevo pismo, koje će još reljefnije osvijetliti njihov lik.

III.

Rezultati rada u svjetlu pisanja mađarskog tiska

Poslije pobjede „Mamužić-Antunovićeve zajednice“ na parlamentarnim (1881.), a kasnije i na općinskim izborima (1884.), nije bilo više milosti za „neprijatelje mađarske državnosti“. Silna borba uperena protiv Bunjevaca i njihovih vođa Šarčevića, Mamužića, a kasnije i drugih novih javnih radnika, trajala je neprekidno, sad više, sad manje, sve do 1918., kroz pedeset godina. I ova borba, ti silni napadaji su samo još više čeličili narod, skovali zajedno sve ono što je u njoj bilo zdravo.

Opće prilike, inače za sve stanovnike, bile su mizerne. U Gradskoj vijećnici znali su po čitave dane raspravljati o tome (više od 100 općinara) kome da se izda u zakup zgrada gostionice na Paliću, gdje da se podignu izvan varoši tovilista svinja, kod koga da se naruči kamen za kaldrmisanje trgova i ulica i razne druge u suštini sitne

stvari. Među zidovima „Gradske kuće“ rijetko su sjedili na odgovornim položajima ljudi sa širokom koncepcijom s bogatim programom kulturnim ili urbanističkim. Ljudi su se izgubili u detaljima, u sitnim beznačajnim osobnim poslovima, vodeći računa o tome tko da bude u, staro vrijeme, „latov“, ili, kasnije, „pandur“, odnosno ovrhovoditelj ili uručitelj.

Šarčević je bičevao bolesne pojave. On je oštro kritizirao npr. Mukića za kojega je rekao da se vozika na četveropregu, a narod mu je potreban samo zato da zadovolji njegove sebične ciljeve i interese. Ali oči naroda su se otvorile... (46) „Bunjevci su imali samo jedan grijeh i to da su se uzdržavali od javnih poslova. Od kada im se probudila svijest i od kada poznaju svoju vrijednost, oduševljavaju se za javne poslove, u njima živo sudjeluju i vrše svoja ustavna prava.“ (47)

Znaćio je izvjestan napredak u životu Bunjevaca kada je mladi učitelj u Kaćmaru, štićenik Ivana Antunovića, pokrenuo 15. siječnja 1884. godine bunjevački mjesečni list *Neven*. Pokretanje ovog lista dočekala su odnarođena bunjevačka gospoda sa svojim mađarskim štićenicima, većim dijelom odnarođenim Slovacima i Nijemcima, s pljuskom nezadovoljstva, optužbi i kleveta. Ogovarali su Bunjevce i zbog pokretanja bunjevačkog kalendara *Danice* 1884. god. Za godinu dvije postojala je čitava optužba protiv bunjevačkih prvaka naročito Šarčevića, Age i Laze Mamužića. Svakog tjedna su ultranacionalistički listovi donosili kao poslasticu razne optužbe protiv njih dokazujući da su Aga Mamužić i drugi sakupljali priloge za Srpsku omladinu. (48) I to je bio grijeh što je Laza Mamužić služio vojsku u Zagrebu. Prijateljstvo s Bozom Šarčevićem bilo je identificirano s neprijateljstvom protiv mađarske nacije i države, te se i Laza Mamužić, kojega je ustvari Boza učinio velikim, „odrekao javno intimnog prijateljstva s njim“. (49)

Boza je bio demokrat. On je imao prilike da se rukuje s predsjednicima vlade i visokim državnim i političkim funkcionarima u svojoj mladosti, a najbolje se osjećao među svojim seljacima i omladinom. Zagrlio je i običnog neukog nadničara, jer je i to čovjek, kao i on, samo su ga prilike natjerale da radi obične fizičke poslove. Tako je on shvatio život. To nije bilo nimalo „moderno“ u to vrijeme. Naprotiv, to su osuđivali oni koji su bili okruženi klicama austrijske megalomanije. Mađari su pristale Šarčevićevih učenika, Mamužića, nazivali „bosonozima“ i „ljudima koji nemaju pantalone, ali nose svećanu odoru“. (50)

Godina 1886. bila je zanimljiva za Suboticu, jer su u njoj održavani općinski izbori. Panslavenske optužbe su se ponovile. Mađari i mađaroni su uspjeli pridobiti za sebe urednika Mamužićevog lista Károlya Sztoczeka i ovaj se počeo bacati blatom i kamenjem na svoje jučerašnje političke prijatelje. Pokrenuta je ponovo žestoka kampanja, drastična i osobna na političkom polju.

„Bunjevačko pitanje“ je postalo nanovo omiljena tema mađarskih listova. Oni su s izvjesnom klonulošću ukazali to da su se „Bunjevci prije 25 godina s ponosom držali Mađarima, da su katolici i Mađari bili jedan te isti pojam“. (51) Međutim, novoosnovani list *Szabadkai Hirlap*, koji je bio u židovskim rukama, nabacio je ideju da se u Subotici – u srcu Mađarske osnuje „mađarska stranka“. Na taj način priznali su i ultranacionalisti da „su Bunjevci u većini u Subotici“ i „protiv njih, koji se stal-

no šire, treba stvoriti falangu“. (52) List je docnije smatrao da ne valja što Bunjevce silom otuđuju od Mađara. Te godine u izbornoj borbi postojale su samo dvije struje u Subotici: bunjevačka i mađarska. Mađarska stranka nije zvanično osnovana, ali cijela izborna propaganda Ivana Mukića i drugova, vođena je na mađarskoj bazi, a protivna stranka smatrana je za Antunović-Mamužićevu zajednicu, tj. panslavensku, bunjevačku, racku, jednom riječju za protudržavnu.

Pokušavali su Mađari dovođenjem 60 mađarskih književnika iz Budimpešte u Suboticu i Palić na narodni izlet ojačati mađarsko strujanje, ali kada ih je Laza Mamužić po bunjevačkom običaju pozdravio „trojanicom“, kada su im prikazani divni bunjevački narodni plesovi uz tamburice u svečanim haljinama naših Bunjevaca, mađarska propaganda je potpuno propala.

Urednik *Szabadkai Hirlapa*, Buchwald, s visine je konstatirao u svom 22. broju, da „ne može biti riječi o uništavanju Bunjevaca, već samo o njihovoj zaostalosti, ili, u gorem slučaju, o njihovu pritiskivanju u pozadinu“. U krajnjoj analizi „kriv je sam bunjevački narod, jer ne želi postati kulturnim narodom. Ograđuje se od napretka kulture mjesto da mu širom otvori vrata. Sami prvaci trebali bi im protumačiti da je u njihovim okolnostima nemoguće stvoriti samostalnu bunjevačku civilizaciju i oni, koji rade na njenom ostvarenju ne žele dobro Bunjencima.“ Isti urednik konstatira da je Pučka kasina gnijezdo bunjevačkog nacionalnog duha, ono je rezultat rada „bunjevačkog domoljublja“, tj. Boze Šarčevića“. (53)

U jednom drugom broju list ustvrđuje da su Bunjevci dugo živjeli u prijateljstvu s Mađarima, ali „od kada su Bunjevci postali nacija, čija se svijest probudila“, od tada se ne smatra Mađarom, nego se svrstao u red učenika Age i Boze. (54)

Godine 1887. instaliran je u Subotici novi veliki župan dr. Aurel Janković, raniji gradski načelnik Sente, koji je također bunjevačkog podrijetla. Došao je također i da provede nove izbore. Njega su uzeli na nišan ljudi kojima je smetao, jer je surađivao s Mamužićevima. Najveći protivnik novog, bunjevačkog uređenja u „Gradskoj kući“, Ivan Mukić, dugogodišnji gradski načelnik i nosilac mađarske politike umro je 1887. godine, a njegov sin Kalor, odvjetnik, kojega je slobodarska stranka kandidirala za narodnog zastupnika 1888. godine protiv Mamužić-Antunovićeve partije, ustrijelio se, jer je izgubio na izborima.

Ago Mamužić se nije htio ni sada, 1888. godine, kandidirati za zastupnika, već je on kandidirao druge. On je doduše bio u stalnom političkom životu i glavni cilj za napadaje oporbe, ali nikada nije izgubio ravnotežu, svoju odvažnost. On je uporno išao na putu koji je bio ozaren primamljivim svijetlostima istine i pobjede, te nije mnogo mario za optužbe i klevete. Naučio je ruski tako da je u svom domu mogao na ruskom jeziku pozdraviti neke sveučilišne profesore iz Rusije, koji su pri kraju prošloga stoljeća obilazili krajeve Mađarske, u kojima su živjele narodnosti, naročito Slaveni.

„Trebamo se zamisliti kad vidimo da je jedna narodnosna grupa, koja je došla ovamo iz drugog kraja prije mnogo desetljeća, stvorila ovdje sebi novu domovinu, dospjela među čiste Mađare, ali, ipak sačuvala je svoj jezik sve do naših dana.“

Člankopisac je apelirao na učitelje, svećenike, gradske činovnike, da navedu ove ljude da govore mađarski. List konstatira da su žene, Bunjevke, tj. obiteljski krug

najveća zaprjeka mađarizacije. Svećenici bi mogli mnogo uraditi za mađarizaciju, veli list, da nauče ovaj narod da se na mađarskom moli Bogu. To je prva dužnost novog župnika crkve sv. Terezije ako želi mađarizaciju ovog naroda. (55)

Probuđena nacionalna svijest odrazila se na tisuće načina u subotičkom životu. U Subotici je boravio čuveni ciganski primas József Piros, koji je bio jedan od najboljih ciganskih glazbenika velike Mađarske. On je na svojim ekskurzijama po Americi i po zapadnim državama, zatim po Budimpešti i ostaloj Mađarskoj stekao slavno ime i veliku reputaciju. Međutim ni jedan bunjevački intelektualac ne bi dao svog gajdaša i odlične tamburaše za cigansku glazbu. Kad zasvira tamburica sitna, Bunjevci se čini kao da mu se srce otvara... bez obzira na to je li on strastan nacionalan Slaven, ili pomadžareni Bunjevac... Bunjevačka svijest se odrazila u narodu i tako da je, na primjer, novi ljekarnik Naco Milašin razaslaio izvještaje o tome da je otvorio ljekarnu. Izvještaj je napisao na svom materinskom jeziku i potpisao se „Naco Milašin, likar“. Mađarski tisak smatra „da je bilo sasvim suvišno izdati ove letke na ‘srpskom jeziku“ (*Bácskai Ellenőr* 34/1885).

Bunjevačka tamburaška glazba proširila je ime Bunjevaca i Šokaca po svoj Mađarskoj. Tamburaši, koji su priređivali ekskurzije, poznjeli su velike uspjehe u svim mjestima. Nije pretjerao *Szabadkai Közlöny*, kada je napisao: „Tamburica je bila glasovita u cijeloj zemlji i pored lijepe glazbe mi pijemo i najviše vina u Mađarskoj, ni to nije tajna.“ (*Szabadkai Közlöny* 50/1888).

Školsko pitanje nije silazilo s dnevnog reda ni 1888. godine. Predsjednik školskog odbora javni bilježnik Matija Antunović nije pristao da se za učitelje na Tavankutu izabere lice koje nije znalo bunjevački. I to je već bio značajan uspjeh. (56) Možda je to razlog što Antunović nije bio dugo predsjednik ove važne institucije.

Kada su Bunjevci 1888. godine ponovno odnijeli sjajnu pobjedu nad „mađarskom strankom“, nije nastupilo primirje. Mađari su s još više volje nastali na bunjevačke položaje koje, međutim, nisu mogli osvojiti.

Ove godine, 1888., prvi puta je širena među Bunjercima hrvatska knjiga tiskana u Hrvatskoj. Hrvatski molitvenik dospio je u svaku bunjevačku kuću, jer su ga razdavali bunjevačkim đacima u svim osnovnim školama. Hrvatski listovi su doduše naručivani za pojedince i ranije, ali u bunjevačku masu hrvatske knjige do sada nisu dolazile. Ovaj „podvig“ izvršio je zamjenik školskog upravitelja Antun Budanović, stari suradnik Boze Šarčevića. Mađarski tisak, naročito *Szabadság* i *Ellenzék*, iskoristio je ovo za nove napadaje na bunjevačke prvake smatrajući da ove molitvenike i ne razumije svaki Bunjevac, već samo oni koji znaju hrvatski... Budanovića, koji je bio Bozin bliži suradnik, napadao je tisak i zbog njegove lozinke koju je širio po svoj bunjevštini: „Učite bunjevački, a ne mađarski!...“ Bunjevački učitelj, koji je i sina spremao za učitelja, rekao mu je: „Ako hoćeš živjeti u Subotici kao učitelj, onda dobro nauči hrvatski!“ (57)

U borbi za zastupnički mandat političari općenito nisu veliki probirači u sredstvima kojima žele tući svoje protivnike. Oporbeni mađarski novinar odvjetnik László Szalay pokrenuo je 1888. godine politički mjesečni list, jer mu je *Szabadság* bio nepolitički tjednik i u tom listu nije se mogao politički boriti s vladinom koa-

licijom u Subotici. Szalay je ranije bio odvjetnički pripravnik kod Age Mamužića i 1888. godine iznio je odmah u prvom broju svog novog lista razgovor, kojeg je vodio s Agom 1876. godine u njegovoj pisarni. Po tom članku Ago mu je pokazivao granice pojedinih zemalja na mapi i rekao da „Mađarska nema prirodne granice“.

„Subotica ne može pripadati Mađarskoj“, rekao mu je Ago, „i ovaj veliki teritorij koji se zove Vojvodina bit će prije ili kasnije slavenska zemlja“.

Zbog toga su se Mamužić i Szalay posvađali i Szalay je odmah napustio svoju službu kod njega. (58)

Nigdje nisam našao demante ovog Szalayeovog napisa.

U bunjevačkim školama ranije se bunjevački poučavalo. „Duh slobode“ je, međutim, ovaj način promijenio, te su svugdje postavljeni mađarski i pomadžareni učitelji. Na sjednici Školskog odbora npr. 20. veljače 1878. godine pod predsjedništvom mađarona Petra Manića stavljen je kao uvjet za popunjavanje učiteljskog mjesta u V. krugu za 1. i 2. razred „da učitelj bezuvjetno mora znati dalmatinski jezik“. Dok nepunih deset godina kasnije zahtijevalo se da pored mađarskog jezika „zna po mogućstvu i dalmatinski“, ali to nisu stavili kao uvjet.

Školski odbor je 1879./80. godine zahtijevao od Justine Budanović-Šturc, učiteljice, i Mirka Roža, učitelja, „da se trude savršenije naučiti dalmatinski jezik tim prije što će u protivnom slučaju protiv njih poduzeti ozbiljne mjere“, dotle kasnije, u drugoj polovici osamdesetih godina, za vrijeme uprave Laze Mamužića, kojega je Vasa Stajić nazvao maljem u rukama asimilatora – ovakvi zahtjevi i prijetnje uopće nisu ponovljeni. (59)

*

Svaka izborna borba odvijala se u znaku žestoke svađe i mržnje koja se produbljivala između Bunjevaca i Mađara. Liberalna stranka je 1887. godine u svom letku biračima, pozivajući ih na izbore, stavila i ovakve izjave:

„Ne glasajte na Mukić Karla, odbacite ga od sebe, jer neće da zna za Vas, jer je zaboravio jezik svojih predaka: odbacite ga.“

Letak je Bunjevcima preporučio dvojicu mađarskih kandidata Imra Ivánku i Móra Horvátha,²⁴ jer „to nam je preporučila viša vlast“, pa veli:

„Sotim ćemo sačuvati našu slogu i snagu i lagano ćemo postići to, da će i naše ime zasjati...“

Komentar mađarskog tiska? Bio je vrlo žučan. (60)

*

Veliki župan u osamdesetim godinama prošlog stoljeća predstavljao je vladu i u tom položaju značio je najvišu mjesnu vlast i imao najveći ugled u županiji. Subotički župan, odnarođeni Bunjevac, Aurel Janković, osjetio je veliko značenje ove isturene predstraže hrvatskog naroda u ovom gradu i kada je pred izbore posjetio „Pučku kasinu“, on je na bunjevačkom jeziku veličao rad Kasine. Mađarski listovi su mu to mnogo zamjerali i kazali: da Pučka odgaja panslavene i razvija panslavenske osjećaje

²⁴ Mór Horváth (1846. – ?), doktor prava i odvjetnik, kao član vladajuće stranke Kálmána Tisze biran je za narodnog zastupnika u ugarski Sabor dva puta, 1884. i 1887. (op. V. N.).

svjedoči i taj letak što je napisao „duša Pučke kasine“, jedan sudski činovnik, i širi ga među narodom. (61) Ovaj činovnik, razumije se, bio je „ujac Boza“.

*

Izborna borba 1887. godine bila je snažna i svestrana. Mađarska oporba upotrijebila je sve snage da obori režim Mamužić-Antunovića, te je dovela u Suboticu i najvišeg predstavnika oporbe grofa Alberta Apponyija, koji je 18. lipnja održao zbor. Ali to nije pomoglo. Nije tada još postojala snaga koja bi mogla podijeliti Bunjevce i srušiti njihovu političku građevinu.

Odnarođeni Mukićevi i drugi „patriote“ pokušavali su od samog početka onemogućiti bunjevačku zajednicu. Bunjevačka stranka nije još postojala, a Pučka kasina je tek osnovana, kada su Mađari u svom „Népköru“ počeli priređivati kulturne večeri, predavanja po sustavu sadašnjih narodnih sveučilišta, a u Budimpešti su osnovali „Subotički krug“ („Szabadkai Kör“) za subotičke studente, pomažući članove toga kruga na razne načine. Sve to u cilju da spriječe razne bunjevačke akcije i da „patriotski duh stalno drže budnim“. (62) Međutim, članovi ovog Kruga bili su samo izdanci odnarođenih obitelji, džentrije: Šime i Karlo Mukić, Josip Piuković, Stipan Vojnić od Bajše, Karlo Kolonić... Stvarao se već tada kineski zid između jednih i drugih i taj zid je postao vremenom neprekoračiv. (63)

Prije nego što je podnio ostavku na svoju službu, gradski načelnik Ivan Mukić je 1883. godine zabranio gradskim službenicima da pođu na zabavu Pučke kasine, na „Veliko prelo“. Kada je jedan mađarski list, koji je bio naklonjen zastupniku Lazi Mamužiću, napisao ovu zabranu, dodao je, misleći na općinske izbore:

„Još jedno ljeto, jedna zima i bit će i ovo drukčije...“ (64)

Isti list je ustvrdio da je „Veliko prelo“ bilo „najljepša i najpopularnija građanska zabava za koju je prodato tisuću ulaznica i kojoj su prosustvovali i časnički kor i zastupnici“.

*

Nisu samo Bunjevci bili meta napadaja mađarskog tiska. Srbin Boško Vujić, nesebični suradnik bunjevačkog prvaka bio je optužen povodom jednog suđenja u Beču da je on predstavnik panslavenskog lista na njemačkom jeziku, „Parlamentara“, u Subotici. Vujić, kojega su zbog njegove simpatije prema Rusima prozvali „Harašom“, jer, umjesto „dobro“, uvijek bi tako govorio, izjavio je: „Zna svaki pošten i razuman čovjek da Srbin u Mađarskoj ne želi biti Rusom.“

On, međutim, nije ni riječi otklonio optužbu da je primao 20 primjeraka *Parlamentara* „da ih podijeli među Bunjvcima i Srbima.“ (65)

*

Ivan Antunović je u svoje vrijeme besplatno širio svoje *Bunjevačke i šokačke novine* među Bunjvcima. Mandićev *Neven* je isto tako propagiran u masi. Upravitelj škole Antun Budanović, kojega su u mađarskom tisku nazivali obično „panslav agitatorom“, bio je često optuživan da Mandićeve novine širi besplatno u narodu „da narod vidi kako je bunjevačka stranka sastavljena od odličnih ljudi i da se bunjevačka književnost nalazi na visokom stupnju“. (66)

*

Bio je „smrtni grijeh“ protiv patriotizma u očima lokalnog tiska kada je Maća Mamužić, župnik velike crkve o Duhovima 1888. god. održao molitvu na bunjevačkom jeziku i tek poslije na mađarskom jeziku. Grijeh je potenciran time što se to dogodilo u prisutnosti biskupa... List je to nazvao „bunjevačkim šamarom“. (67)

*

Profesoru mađarske književnosti Gusztávu Toncsu palo je u oči da bunjevački đaci uopće ne upotrebljavaju knjižnicu gimnazije. Islijedio je da ti đaci čitaju hrvatske novine i bave se bunjevačkom književnošću u Pučkoj kasini. „Neki Sudarević se već upisao u društvo Sv. Jeronima u Hrvatskoj“... Tisak se zbog toga oborio na vjerručitelje Paju i Iliju Kujundžića. Paja Kujundžić je pred prof. Tipkom, odnarođenim Slovakom, rekao jednom da „koji se bavi bunjevačkim narodom treba temeljito poznavati hrvatski jezik, a oni nemaju drugog načina, već jedino da čitaju hrvatske knjige i novine“. Napadali su Iliju Kujundžića što je prilikom banketa nekom novom misniku, kada mu je održana zdravica sa željom da bude ne samo svećenik, već i dobar patriot natio sebi umjesto vina vodu rekavši: „Ja na takvu zdravicu pijem samo vodu“. Paja se s njim solidarizirao. Zbog svega toga „nadišla se u Subotici velika prašina“ i ova dva narodna svećenika proglašeni su jedanput za uvijek, panslavima, agitatorima ideje Boze Šarčevića. (68)

*

Mađari su se trudili uvjeriti ne samo Bunjevce, nego i same sebe da bunjevački jezik nema ništa zajedničkog s hrvatskim jezikom i da su to dva jezika koji se ne poklapaju. Kada je Školsko vijeće odlučilo razdati među učiteljima pomoćnu knjigu mađarskog prosvjetnog radnika Groó²⁵ na „ilirskom jeziku“, da bi olakšalo nastavu s bunjevačkom djecom, mađarski tisak je opet prosvjedovao. Naveli su da je upravitelj Budanović rekao „da je ilirski jezik najbliži bunjevačkom jeziku, mada „između ova dva jezika postoji takva razlika kao između bunjevačkog i ruskog“.

„Mi ćemo udariti ekser po glavi i kazat ćemo: badava izvrću ovo pitanje, stvar je u tome da u našem gradu odgoj djece žele uspostaviti u duhu ‘velikohrvatskih snova’.“

List je zahtijevao od školskog nadzornika Bačke da udalji ovu ilirsku pomoćnu knjigu iz subotičkih pučkih škola, jer „njenu uporabu osim hrvatskog, ilirskog osjećaja, ništa drugo ne iziskuje“.

Laza Mamužić je tada još provodio svoj nacionalni program i zato se list našao ponukanim kazati: „Izgleda da srce Laze Mamužića još uvijek vuče Hrvatskoj!“ (69) Pa i ranije stalno su mu prigovarali da „mađarska trudba u našem gradu prestaje u školama od dolaska Laze Mamužića na vlast.“ (70)

*

Mađarska oporba osjetila je najveći udarac onda kada je urednik *Szabadsága* László Szalay godine 1887. predložio gradskom vijeću da slavnog mađarskog tribuna Lajosa Kossutha izabere za počasnog građanina Subotice. „Gradsko vijeće na prijedlog Laze Mamužića je odbacilo ovaj prijedlog.“

²⁵ Vilmos Groó (1843. – 1906.), mađarski nastavnik i pedagoški pisac (op. V. N.).

„Subotici ne treba Kossuth za počasnog građanina – pisao je zatim Szalay – Ona bi jamačno voljela Šarčevića“. (71)

*

Mamužić je stvarno zaposlio mnogo Bunjevaca u raznim ustanovama gradskim i državnim. Neki od tih službenika nisu uopće znali mađarski. Zato se tuži jedan mađarski list 1887. godine da je neki sudski tamničar bio pozvan u Kotarski sud za svjedoka, gdje je ovaj izjavio da ne zna mađarski i kotarski sudac je bio „primoran s njim razgovarati bunjevački“. List pita „kako onda državni tužitelj razgovara s ovim tamničarom, kada tužitelj, kako znamo, ne zna bunjevački.“ (72)

*

Putovanje u Srbiju nije bilo skopčano s nekim poteškoćama. Godine 1888. priređivani su česti izleti u Beograd i u Srbiju. Veliki župan Novog Sada Veco (Feliks) Parčetić,²⁶ gradski načelnik Subotice Laza Mamužić, zatim posjednici Luka Vojnić st. i Geza Latinović priredili su takav izlet lipnja 1888. godine u Beograd. Kralj Milan Obrenović ih je primio u audijenciju i lijepo ih je počastio raznim „istočnim slatkišima i cigaretama, koji su onda bili novost i naročiti specijalitet“. Kod našeg načelnika interesirao se za prilike u Subotici. Parčetić i drugovi produžili su zatim za Piroto. (73)

Po svom povratku u Suboticu oni su bili oduševljeni sa svim što su u Srbiji vidjeli. „Car Lazar“ je govorio svojim: „Eto vidiš, bunjevački jezik je postao dvorskim jezikom... Mi smo s kraljem Milanom bunjevački divanili i lijepo smo se sporazumjeli kao da smo rođena braća...“ (74)

Cijela bunjevština, i daleko izvan subotičkih granica, saznala je za ovu audijenciju i za sve njene potankosti i počeli su vjerovati još snažnije, nego do tada, u opravdanost svoje borbe.

*

Postupno, korak po korak, Boza Šarčević je ostvarivao svoj plan. Dok se on brinuo za jezik svog naroda, njegovi suradnici u intimnoj suradnji sa Srbima osnovali su 20. siječnja 1892. godine „Pučku gazdačku banku“. Ovaj korak Bunjevaca i Srba bio je silno napadnut od zainteresiranih privrednika koji su predviđali svoju propast ako bunjevačka banka bude proradila poput bunjevačke stranke... Osnivači banke bili su Srbin Boško Vujić s nekim članovima obitelji Manojlović, zatim Ico Malagurski, Pajo Kujundžić, Mijo Mandić, Staniša Neorčić i drugi Bunjevci.

Ova banka je poslužila kao dobar temelj za kasniji privredni razvitak Bunjevaca i Srba kao i za političku suradnju među njima, za vrijeme mađarske vladavine.

Kasnije, kada je prirodan tijek stvari (pismo, crkva) obratio pažnju bunjevačkih prvaka na Zagreb i na hrvatstvo, Hrvatska je našla u Bunjevcima i Šokcima izgrađenu slavensku nacionalnu individualnost. Međutim nikada, pa ni poslije narodne revolucije 1944., koja je skinula s dnevnog reda pitanje: što su Bunjevci, ni jedan bački Hrvat ma na kom položaju bio, nije zatajio svoje „bunjevačko podrijetlo“, naprotiv, dičio se time. A imao je i zašto: Bunjevci su se nacionalno održali u najtežim

²⁶ Veco (Feliks) Parčetić (1839. – 1889.), izdanak plemenite obitelji Parčetić iz Sombora, veliki župan Novog Sada. Najpoznatiji je po Parčetićevoj palači u Novom Sadu (op. V. N.).

uvjetima na najdelikatnijem geografskom položaju i donijeli su Jugoslaviji veliku bačku žitnicu.²⁷

*

Najveće priznanje za Šarčevićev rad na prosvjećivanju svog naroda dobio je od Mađara onda kada ga je posjetio narodni zastupnik i državni tajnik dr. Lajos Mocsáry, čuveni branitelj narodnosti u borbi protiv svih šovinističkih strujanja mađarske državne politike. Mocsáry je doputovao u Suboticu 31. svibnja 1887 godine. Na stanici su ga dočekali samo Boza Šarčević i njegov vjerni drug, Srbin, Boško Vujić.

Tim povodom mađarski tisak, osobito *Szabadság*, nazvao ga je „slavenskim apostolom“, „Šarčevićem“, „ozloglašanim Jugoslavenom“.

*

Nije bilo lako voditi narodnosnu politiku u unutarjosti Mađarske, kada su i „objektivni i „uravnoteženi“ učenjaci, kao npr. Gyula Dudás, profesor povijesti, pisali:

„Mi ćemo trpjeti narodnosti, štoviše, prigrlit ćemo ih na grudi naše, ali očekujemo od njih da i oni vole ovu zemlju i pokorno poštuju krunu Sv. Stjepana. S njima u zajednici težimo k duhovnom i materijalnom napretku naše županije – ako je moguće, no bez njih, štoviše i protiv njih – ako treba!“ (75)

*

Sve dok se Laza Mamužić nije hvalio pred porotom u Segedinu da je njegova zasluga što je u Subotici ukinuta i posljednja bunjevačka nastava u pučkim školama, smatrali su ga za dobrog Bunjevca. No, Mađari nikada nisu vjerovali u njegov mađarski patriotizam, jer je bio privrženik Boze Šarčevića, kojega je i 1888. godine postavio za dnevničara u gradsku arhivu samo da mu olakša život. ... Bilo je vremena kada je Laza Mamužić namjeravao pokrenuti bunjevački list, tjednik, odnosno da mađarski politički tjednik *Szabadka és vidéke* (Subotica i okolica) dobije i bunjevačko izdanje. To je bilo klerikalni list u kome je glavnu riječ vodio njegov rođak, župnik, Maća Mamužić. Kada je to mađarski tisak saznao, oborio se na Lazu, rekavši da „pripada političkoj struji, koja putem Vatikana i klerikalizma hoće ostvariti Strossmayerovu Jugoslaviju“.

Tisak mu je i to predbacio da je prilikom jedne bakljade izdao nalog da se naizmjenice sviraju bunjevačke, srpske i mađarske pjesme i kada je narod to čuo, rekao je Lazi: „E, sad vidimo da si čovjek!“ (76)

*

Pojavu *Subotičkih novina* 1893. godine smatrao je mađarski tisak kao znak „približavajuće slavenske opasnosti“. Trebalo je, dakle, stvoriti razdor među Bunjercima. Trebalo je ozlovoljiti starog borca, Šarčevića, odvojiti ga od njegovih najbližih, zato su pisali o njemu:

²⁷ U prvom rukopisu drugi dio posljednje rečenice umjesto „i donijeli su Jugoslaviji veliku bačku žitnicu“ glasi „i ukoliko je bilo pomoći ona je u prvim danima buđenja dolazila samo od Srba“ (op. V. N.).

„Kada je jedan panslavenski sanjalac, koji boluje od duboke starosti izdao svoj ‘bunjevački program’, Matija Antunović je bio taj, koji ga je u listu ‘Szabadság’ u četiri članka napao. A sada je kruna njegova sumnjivog patriotizma bila ta što je Antunović jamčio život jednog slavenskog lista ‘Subotičkih novina’ – čiji se interesi sudaraju s mađarskim patriotizmom.“ (77)

*

Mađarska vlada postavila je 1893. godine poznatog renegata Stipana Vojnića od Bajše za velikog župana Subotice i Baje. Subotički Bunjevci su vrlo dobro znali zašto on dolazi, i u znak demonstracije protiv njega pozdravili su ga na instalaciji, pred mnogim visokim mađarskim gostima iz raznih krajeva Mađarske – bunjevački. Na znak Paje Kujundžića, cijela svečana dvorana zaorila je gromkim: Živio!

„Paja Kujundžić je vikao s ostalima... Da li je to trebala biti neukusna demonstracija protiv mađarske državne ideje i protiv supremacije mađarske rase? Ma što da je bilo, gadna je to stvar... Stalnim buđenjem osjećaja sloge i rasne pripadnosti Bunjevaca učinit će ih neprijateljem svega što je mađarsko“, pisao je sutradan mađarski tisak. (78)

*

Ne samo u Subotici, već i u ostalim bunjevačkim i šokačkim mjestima kažnjavali su i napadali svjesne rodoljube. Tako se učenje Boze Šarčevića, „svoje ne daj“ proširilo na cijeli teritorij Mađarske, na sva mjesta gdje su Bunjevci i Šokci živjeli. Tako je sudbeni stol evangeličke crkve Bačke i Srijema, osudio na osjetnu novčanu kaznu Daniela Bodickog, učitelja iz Sv. Nikole (ranije u Petrovcu) zbog „nerodoljubivog demonstrativnog držanja“. (79)

*

Boza Šarčević je stalno naglašavao domoljubnost Bunjevaca, ali u to, razumije se, u devedesetim godinama već ni sam nije vjerovao. Često su ga i zapitali: „Da li je to patriotizam što su neki članovi „Kola mladeži“ zahtijevali od župnika crkve sv. Roke da briše mađarske natpise s crkvenih prozora, koji su koštali 1.200 forinti u zlatu?..“ (80)

„Nepatriotski glasovi tamburica“ bio je naslov jednog napadaja na „Kolo mladeži“ zbog toga što je u pravilima stajalo da svaki član mora znati bunjevački i što su pravila podnesena na odobrenje ne samo na mađarskom, već i na bunjevačkom jeziku. Da li je to patriotizam? (81)

*

Da li je ovo patriotizam?

Kad su u jednom društvu ispili čašu vina u slavu Mađarske, Ilija Kujundžić našao je sebi vode...

Na katoličkom kongresu u Subotici priređen je banket na kome su učitelji Toma Temunović i Mijo Mandić stalno naručivali slavenske pjesme, govoreći: „Mađarske pjesme mi ne trebamo...“ (82)

*

Opet o klicanju s „živio“...

„Bilo nas je stid i boljelo nas je kada smo čuli ovo klicanje na hrvatskom i ‘muska’ (ruskom) jeziku.... To je dokaz naše često puta ponavljane tvrdnje da će nekoliko opasnih agitatora uništiti mađarski patriotizam kod domoljubivih Bunjevaca, te će prije ili kasnije stvoriti od njih javnog neprijatelja Mađarske.“ (83)

*

Mađarska akademija znanosti također je dala potvrdu i priznanje Šarčevićevom neumornom radu i djelatnosti njegovih dobrih suradnika, kada je objavila „da je Subotica nazadovala u pogledu mađarizacije i poslavenila se“. (84)

Ova konstatacija mađarske akademije znanosti dobro je došla mjesnim rukovodiocima i tisku, koji je pozdravio novog velikog župana Vojnića ovim riječima:

„Vjerujemo da u cilju mađariziranja Subotice on (Stipan Vojnić od Bajše – op. V. N.) neće trpjeti slavizam koji diže glavu, te će utjecati kako u gradskoj kući, tako i u školama da tamo čisti mađarski duh dominira, da ne čujemo opet da je od 20-25 najvećih gradova Mađarske Subotica nazadovala u pogledu mađariziranja.“ (85)

*

I kad je Vojnić smatrao za potrebno posjetiti „Pučku kasinu“, žilu kucavicu Bunjevaca, tu ga je predsjednik Baić pozdravio govorom na bunjevačkom jeziku... I kada je Vojnić izjavio da ga nije razumio, onda mu je Baić – običan seljak, preveo svoj govor i na mađarski... (86)

*

Župnik crkve sv. Terezije nije dozvolio da se jednom svečanom prilikom otpjeva u crkvi mađarska himna, jer da to „vrijeđa nacionalne osjećaje Bunjevaca“. (87) Ovaj slučaj napuhao je mjesni i budimpeštanski mađarski tisak do maksimuma i cijele 1892. godine raspravljalo se o toj temi najžustrije napadajući Mamužića i druge „kolovođe“ za koje Mađari znaju da u maglovitim glavama pojedinih ljudi žive narodnosni snovi“, pa završava:

„Ili će se slomiti ili se saviti“. (88)

Veleposjednik Guyla Törley sazvao je monstre zbor zbog ovog slučaja i zbor se obratio nadbiskupu u Kalači da kazni Maću Mamužića i da spriječi njegov „slavenski šovinizam“. *Szabadkai Hirlap* koji je izlazio dugo godina u vlasništvu tiskara i knjižara Simona Szekelyja popratio je „skandal himnom“ ovim riječima:

„Mi znamo dobro da je situacija neodrživa i deprimira vjersko osjećanje, ali zlo će tek onda proći, kada bude eksplodirala nepatriotska klika katoličkih Srba.“ Ovim izrazom list je mislio na veterane bunjevačke borbe, Bozu Šarčevića. (89)

Isti list ustvrđuje da su „bunjevački svećenici“ učitelji, pravnici, već toliko napredovali u sveslavenstvu da naziv „katolički Srbin“, kojeg su ranije perhoescirali, danas već primaju kao odlikovanje i radi učvršćenja u ovoj svojoj vjeri odlaze ozloglašenom mitrovačkom popi i glavnom „Muski“ (Rusu) u Đakovo (Strossmayeru, op. J. Š.) po milosti!“ (90)

List zahtijeva „da se razbije ova nepatriotska luđačka klika panslavena, da se razmjestite Kujundžići, Romići i drugi kapelani koji žive u panslavenstvu, da zapovijedi prepozitu Mamužiću, župniku Bariši Matkoviću u Bajmoku da se lijepo vladaju dok im dobro ide i ne sanjaju o toj velikoj Slaviji koja je samo onako zrikavo naslikano nebo“. (91)

Kada se Bariša Matković ogradio od napadaja ovog lista, *Szabadkai Hirlap* je konstatirao: „Ustvrđeno je da većina rimokatoličkih svećenika u Subotici vide svoj ideal u osobi đakovačkog biskupa. Njihov ideal je Jugoslavija, u kojoj je i Subotica. (92)

Bacsikai Hirlap naziva vođe bunjevačkog pokreta lažnim prorocima, pa poziva srpsku i bunjevačku omladinu „neka se čuvaju zavodjenja vraga“. (93) A taj „vrag“ bio je, razumije se, Šarčević.

*

Mađarski tisak pratio je svaki korak bunjevačke akcije, pa je *Bácskai Hirlap* dr. Károlya Csillaga pisao i ovo:

„Pratit ćemo pitanje narodnosnog protudržavnog tiska, koji buni protiv državne ideje, postaje kradljivac progresa mađarske nacionalnosti, poput razbojnika napada princip integriteta mađarske države, da podlo i tajno izdanim prljavim pismima iskrade se kao jedan crv u stablo državnosti mađarske nacije, koje postoji već tisuću godina. Naša otvorena borba spada u našu misiju.“ (94)

*

Mađarski tisak je pisao o njemu kao „snažnoj pristaši slavenskih ideja i tendencija“ (95) ili:

Priznali su i sami Mađari da Šarčević „iz iskrenog osjećaja slavizira“. (96)

*

Godina 1892. bila je vrlo aktivna za bunjevačke javne radnike. Šarčevićeva djelatnost demantirala je njegovu poznu starost. Sudjelovao je u svim poslovima ovoga vremena kao da je mlad čovjek. Ove godine je nepoznati autor izdao na mađarskom jeziku brošuru pod naslovom *Bunjevác program (Bunjevački program)*. Samo oslovljavanje je šarčevićansko: „Dragi rođače i prijatelju!“, veli. Na žalost nismo imali u rukama ovaj *Bunjevački program* i upućeni smo jedino na malokrvne izvratke iz *Szabadkai közlönya* (br. 31, 32/1892), koji u dva broja žestoko napada ideje koje su u njemu iznesene. Pripisuje tom programu separatističke tendencije i kaže da je to čarobni glas trube, koji pod mađarskim nacionalnim akordima hoće utjecati na to „da naše razne rase, Bunjevce i Srbe, sjedini u svim akcijama“.

„To je sat budilnik, čija skazaljka vremena ne pokazuje prema Budimu.“

„Jedina težnja mu je da razjedini elemente, koji tu stanuju“ (misli da se Bunjevci i Srbi odvoje od Mađara. – op. J. Š.).

Mađarski tisak prigovora što je „bunjevački program“ pisao u korist Srba, navodeći da su pretci Bunjevaca bili u zabludi kada su u povijesti zauzeli stav isto kao i Mađari protiv Srba. Tužno je, veli, bilo doba od 1743. do 1780.

„Ublaženje tih odnosa mi trebamo forsirati. Ako naša mjesna srpska braća ovako shvate ovu stvar i program budu iskreno prihvatili, ostvarit će se u Subotici željeno bunjevačko-srpsko bratstvo. Neka to čine i oni preko Dunava i Drave, koji nisu solidarni i sve će se okrenuti na dobro i bit će sve tako kao što je i bilo, ‘pak će teći voda kud je tekla’ (citirana izreka dana u izvorniku – op. J. Š.), kao što je naša Nana rekla.“

List konstatira da to nije lokalni bunjevački program, već je to program i za one u Somboru, Novom Sadu, Bačkoj, Banatu, pa i za one preko Dunava.

Naročito ističe list ovaj stav iz programa: „Vidimo li kako stojimo sada u Subotici? U životu naših otaca u nasljedstvu stečenom krvlju naših pradjedova bunjevačko ime pred doseljenicima bilo je predmet časti i poštovanja. Sada pak bunjevačko ime i oni koji ga se drže su predmet prijezira.“

List u ovom stavu kao i u cijelom sadržaju *Bunjevačkog programa* vidi antidržavnu djelatnost.

*

Svi ovi napadaji i čvrsto držanje bunjevačkih vođa uvjerali su Bozu Šarčevića da je narodna borba na ispravnom putu. Treba samo širiti ovu akciju za samoodržanje naroda, pripremiti bunjevačke prvake da budu odlučni u odsudnom trenu, za koji se ne zna kada će uslijediti. Žrtvovati sebe, svoje interese, svoju popularnost za uzvišeniju narodnu budućnost – to je bila ideja vodilja za sve narodnjake. I ovo učenje primili su prvo samo pojedinci, zatim uvijek veći i veći broj ljudi iz redova seljaštva, radnika, trgovaca, inteligencije.

Buđenje masa, izdavanje prvih bunjevačkih kalendara, knjiga, osnivanje tiska, društva, stranke, preuzimanje lokalne vlasti, pronalaženje prvih pouzdanih suradnika nije zadovoljilo Bozu. On je želio da sva bunjevačka školovana omladina prihvati narodni posao. I kako su djeca rasla, tako se ovaj program Boze sve više ostvarivao. Bunjevke su najviše shvatile Bozu i njegovo učenje i *nane* su ulijevale najviše ljubavi u svoju djecu prema svom narodu, svom jeziku. Antun Budanović, Paja, Ilija, Nikola Kujundžić, Ivan Budinčević, Mijo Mandić, dr. Joso Vojnić Hajduk, Beno i Vranje Sudarević i mnogi drugi bili su već studenti ili potpuno formirani za život u osamdesetim i devedesetim godinama prošlog stoljeća. Šarčević je iz godine u godinu sve više postizavao svoj cilj i ovu težnju za znanošću među Bunjevcima. Ove gotove pravnike i liječnike mađarski tisak nazvao je „novom vrstom zarazne bolesti“. (97)

IV.

„U jeziku živi narod“

U godinama, kada drugi ljudi odlaze na odmor i povuku se u mirovinu, Šarčević je s mladalačkom energijom počeo ponovno raditi i stvarati. Imao je već 70 godina kada se kod njega ponovno pojavljuje želja za stvaranjem. Još uvijek svjež uzeo je raditi na sastavljanju novih rječnika. Vidjevši da Mađari nemaju namjeru da ostvare zakonski imperativ: da se djeca poučavaju na materinskom jeziku u pučkim školama, odlučio je sastaviti za mališane mali školski rječnik u kome će naći sve ono što im je u školi potrebno.

„U jeziku živi narod“, bila je popularna lozinka mađarskog imperijalizma u tradicionalno-prosvjetnom polju. Isto geslo je prihvatio i Boza propagirajući svoj materinski jezik među svim svojim „rođacima“. On je duboko shvatio veliko značenje tog novog pravca mađarske asimilatorske politike u ovim krajevima, znao je odmah odgovoriti – djelom. Taj odgovor bio je *Mađarsko-bunjevačko-šokački ričnik za pučke škole (Elemi népiskolai magyar-bunyevec-sokác szotár)*. Rječnik je izišao 1893 godine.

Prije nego što je rječnik dao u tisk, Šarčević je pokušao jednim memorandumom pridobiti vladu za uvođenje bunjevačkog jezika u bunjevačke škole. Iz sljedećeg pisma proizlazi da je u tom smjeru nešto radio. (98) Pismo glasi:

Dragi prijatelju, vrlo uvaženi rodoljube!

Molim Vas pročitajte prilog!

To je tuga i nevolja što kažu „samo dite nek uči mađarski“, jer vide da jezik bunjevački nigdi, nikom i ničemu ne treba!

Ali ako se jezik uvede u škole, i toliko koliko u varošku kuću, odmah će se učitelji i zvaničnici latiti našeg jezika.

Zato sam dao prilog u štampariju, ako se školska stvar ne pokrene, onda ću u obliku knjižice na jesen na javnost izneti.

Ako mislite da će pomoći, molim Vas pomozite mi u toliko primeraka prištampati, da se čita u varoši, po salaši i tamo di se naša rič govori.

Uvidećete da je ovo moja poslidnja molba.

Vaš veleštovač

Ambrozije Boza Šarčević.

Pismo je bez datuma i ne zna se kome je bilo upućeno.

Kada je knjiga na jesen izišla, naš tisk pohvalio je trud sijedog starca „koji je započeo takav posao iz čiste rodoljubive pobude i ljubavi prema svome narodu“. (99) „*Ričnik* ima velike vridnosti za svakog obrazovanog Bunjevca i Šokca. Zato treba da prigrle ovu knjigu svi koji dobro žele i misle prosviti bunjevačko-šokačkoj“, pisale su naše novine.

Njegov stari suradnik i pobratim Božidar-Boško Vujić, također je pozdravio knjigu svog prijatelja u *Subotičkim novinama*, rekavši:

„Mi Bunjevci i Šokci moramo se dvostruko radovati što nam je naš ujo Šarčević tako izvrsnu i vrlo korisnu knjižicu na svit izdao... Kada se on već na tako vrlo plemenito i rodoljubivo djelo odlučio.... i ostvario, onda valjda je zaslužio da mu kako u ime naše, tako i u ime potonjeg potomstva jedno lipo 'hvala' doviknemo. S toga s prezrenjem i gnjušanjem odbijamo od nas takve zlonamjerne podvale, koja općem sporazumu i bratskoj slozi samo škoditi mogu, a nikakve koristi doneti neće.“ (100)

Tu je Vujić aludirao na stav mađarskog tiska u kojem je vrlo nepovoljno odjeknula ova knjiga i koja je nazvana „otrovnim zalogajem“. Zato je Vujić i dao naslov svome članku „Na bulaženje mađarskog lista“.

Mađarski tisak oborio se svom žestinom na Šarčevićev školski rječnik.

„Zato je rječnik izdat, piše, da prokrijumčari u bunjevački jezik hrvatske i srpske riječi koje se upotrebljavaju u znanstvenom i zvaničnom životu da ne bi i dalje uzimali te izraze iz mađarskog jezika. Tako će se opet prekinuti jedna nit, koja ih je vezala za nas Mađare. Naučit će sve srpske i hrvatske termine, približit će se panslavenskoj propagandi i njenom konačnom cilju da su Bunjevci, Šokci, Bosanci, Hercegovci svi Hrvati, Srbi, Iliri, Muske! (tj. Rusi). Kad bi naš Školski odbor bio mađarskog duha, on bi zabranio da se ovaj rječnik daje đacima kao nagrada, jer riječi koje su u njemu, većim dijelom su tuđe i nisu bunjevačke, već takav proizvod koji mogu razumjeti samo Boza, Melanchton i njegovi dragi učenici Kujundžići, Mamužići i ostali slični domoroci, ali pravi Bunjevac ni jedan.“ (101)

Povodom ovog rječnika za *Bcskai Ellenör* se obratio u svom uvodniku pod naslovom „Iskrena riječ našoj bunjevačkoj braći“. (102) U članku se veli: „Neka vam ne bude upadljivo što vas nazivamo Bunjevcima, jer povijest i geografija ne poznaju ovu narodnost...“

Članak poziva Bunjevce da uče državni, tj. mađarski jezik, jer „bunjevački jezik je sasvim lokalni, miče se samo na malom području, a u cijeloj zemlji je nepoznat i neupotrebljiv“.

„Nekoliko lažnih proroka oglašava panslavenske nauke, oni su mađarožderi i sanjaoci Velike Slavije. Ne dajte zaraziti Vašu djecu.“

A taj „Sanjalac Velike Slavije“ bio je Boza Šarčević, koji će u svijesti bačkih Hrvata živjeti uvijek kao osnivač i organizator otpora Bunjevaca i Šokaca protiv asimilacije, kao prvi narodni borac koji je budio svoje „rođake“ iz učmalosti, vratio im ponos, položio temelje onih organizacija koje su poslužile kao bedem naše velike Jugoslavije u ovom dijelu domovine.

Bilo je ljudi koji su smatrali da je Šarčević trebao napisati drugo, a ne rječnike. Sada, iz današnje perspektive, vidi se koliko je taj pisac kritike imao pravo, jer što se tiče prošlosti Bunjevaca i Šokaca, pa i samog pionirskog rada na buđenju nacionalne svijesti kod našeg naroda u Vojvodini, tapkamo u pomrčini.

„Jezik njegovati nije moguće bez knjige“ reče kritičar. „Tako i knjižica ‘Ričnik’ Boze Šarčevića, koji će zdravo dobro doći našoj dičici, makar oni to ne uvidali u prvi čas, pošto je ‘Ričnik’ po naravi svojoj suhoparna stvar. Inače i našem čestitom Ujaku bi iskreno savitovali da se hlati malo blagodarnijeg rada. Jer gdi triba narod moliti da primi knjigu, tu se s ričnikom ne može počimati. Kada bi naš Ujak u jednoj zanimljivoj knjizi nama pružio svoje starodavne doživljaje – crte iz starog bunjevačkog života, ne bi tribalo tražiti kupaca, već bi narod knjigu tražio.“ (103) Ova se kritika odnosila već na drugi rječnik Boze Šarčevića, koju je izdao 1894. godine pod naslovom: *Mađarsko srpsko-hrvatsko-bunjevačko-šokački književni rječnik (Magyar-szerb-horvát-bunjevac-sokác könyvészeti szotár)*. Ovaj rječnik su Mađari prozvali „rječnikom na pet jezika“. Po objavi svog školskog rječnika, obratio se Boza Šarčević nama nepoznatoj osobi, poslavši joj primjerak svoje knjige s ovim pismom iz koga se vidi zašto je stari nacionalni preporoditelj izdao svoj rječnik:

Blagorodni gospodine!

Molim Vas ponizno, primite usrdno ovde priposlat škulski Ričnik.

U školama bunjevačku dicu izključivo mađarskim jezikom poučavaju taki učitelji koji jezik učenika svoji negovore.

Kakva je to pouka, nauka-nastava? Kako ide tu – sadanje pedagogije glavni zahtiv: vižba uma, razuma, govora, kad učitelj učenika, učenik učitelja nerazumi? Ovo blagorođe Vaše lako može uviditi.

No ovo je samo jedna nevolja; a druga je Blagorodni Gospodine još priča i opasnija, što u školama dica bunjevačke riči svoje ne čuju, i tako sve ono što u škole uče, čitaju, čuju, vide, samo mađarski znaju nazvati, i tako će nazivati kad iziđu iz škole; pa će u javnom životu jezik svoj izopaciti.

Ovoj gorkoj tugi i nevolji rad sam se priporučenim ričnikom pomoći, i ukoliko je možno opasnost i pogibije od roda našega otkloniti.

Vrlo Vas molim, Blagorodni Gospodine pružite u tugi i prikoj nevolji rodu našem ruku pomoći!

Imate-hvala Bogu – kućne, na pustarama salaške čeljadi – napoličare, arendaše, radnike poslužitelje; a po uglednom, moćnom, imućnom položaju i stanju Vašem u velikom ste dodiru sa pukom bunjevačkim, te tako se uzdam da Vam kraj dobre volje i naklonosti u krugu Vašem neće biti teško priporučeni Ričnik dotičnima razdati i Vašoj dičnoj rodbini priporučiti.

Primite moj svesrdni pozdrav s kojim pribivam Vašeg Blagorođa veleštovač 1893 avgusta 31.

Ambrozije Boza Šarčević

S vremenske distance od pola stoljeća ne može se ustanoviti kako je Šarčević materijalno prošao s ovom knjigom, ali zaključujući po mnogim znacima uspio je pokriti samo svoje troškove. On ni nije tražio drugo. Zato je 1894. godine već i mogao izdati svoj „rječnik od 5 jezika“ da bi ponovno bio u centru neraspoloženja mjesne mađarske javnosti. (*Szabadkai Hirlap* je 21. i 24. svibnja 1896. posvetio tri stranice

prostora Šarčeviću i njegovom novom Književnom rječniku i jednom letku, kojega je izdao zajedno s Boškom Vujićem.)

Ovi napadaji stvorili su kod Šarčevića trenutno neraspoloženje. Imao je namjeru da se potpuno povuče iz javnog života svoga naroda o čemu svjedoči i pismo upućeno jednom suradniku novina:

Blagorodni Gospodine Uredniče!

Primitite dragovoljno moj književni Ričnik. Ako mu pobudu intenciju izraženu u pridgovoru i prilogu odobravate, izvolite čitaocima Vašeg cinjenoga lista priporučiti, osobito onima koji su pozvani da pridnjače radu našem, i onima koji se spremaju na crkveni ili svitovni životni poziv.

Blagorodni Gospodine! Ja sam moje s ovim dilom dovršio.

Težnju i nakanu moju ne razumu svi ni naši, ni tuđini. Ja sam usamljen.

Nema ozbiljne odlučnosti, odvažnosti, a bojažljivosti riči dila moja smetaju, meni se valja ukloniti.

S Bogom ostajte!

U slogi, ljubavi i zajednici držte se pravedno stvari ljubljenoga roda i naroda našega. Pravda će Vas pomagati, štiti, odbraniti!

Uzdajte se u Boga! Ne bojte se nikoga! Budite uvireni, o mom domo i rodoljublju. Vaše blagorođe veleštovač

Ambrozije Šarčević (104)

Pismo je bez datuma, ali iz njega se vidi da je napisano po izlasku njegovog *Književnog rječnika* 1894. godine.

Trenutno neraspoloženje sijedog narodnog velikana prošlo je ubrzo i Šarčević se ponovno latio ne samo pera, već je putem svoje omladine ostvario jedno od najvećih djela; utjecao je na osnivanje „Kola mladeži“, čija pravila budimpeštanske vlasti nisu nikada odobrile, ali čiji duh je progovorio 25. studenoga 1918. godine na usta Blaška Rajića, kada je na Velikoj narodnoj skupštini Vojvodine u Novom Sadu pristao u ime Bunjevaca na odcjepljenje Vojvodine od Mađarske i priključenje Srbiji. (105)

Ove fragmente objavljujem radi toga da se vidi što je sve postigla smišljena agitacija i propaganda Boze Šarčevića od 1853. godine pa dalje. On je imao uspjeha i nezadovoljstva još u svom životu. Mogao je vidjeti i ustvrditi da je njegov neimarski rad postigao velikog uspjeha.

Čitajući razne napise o borbi Bunjevaca u subotičkim bunjevačkim i mađarskim listovima, zatim u listovima koji su izlazili u Budimpešti, Šarčević se mogao uvjeriti o tome da je pošao pravim putem i da njegov „puk stvarno nije za propadanje“. Njegov revolucionarni duh osvojio je sva srca, sve duhove Bunjevaca i Šokaca u Mađarskoj i njegovo učenje, njegova borbenost i upornost zajamčili su nacionalni opstanak ovog ogranka hrvatskog naroda na krajnjem sjeveru južnog Slavenstva.²⁸

²⁸ U prvom rukopisu stoji: „... njegova borbenost i upornost zajamčili su nacionalni opstanak ovog slavenkog naroda na krajnjem sjeveru južnog slavenstva“ (op. V. N.).

Novi odbljesci pred zalazak sunca

Šarčević je čitao i pisao na više jezika. On je stalno pratio pisanje mađarskog i austrijskog tiska, a čitao je francuski, i pod svoju starost, „da ne bi zaboravio“.

Budimpeštanski tisak donosio je često puta studije i uvodnike, koje je on kasnije upotrijebio u borbi za narodni jezik i narodna prava uopće. Pomagao je omladini savjetima, idejama do zadnjeg daha svog. *Nemzet* je bio vladin list u Budimpešti, koga je uređivao proslavljeni mađarski književnik Mór Jókai. Dana 25. studenoga 1891. godine pročitao je u njemu uvodni članak u kome se pisac bavio aspiracijama mađarskog naroda. Članak je iznio stvaranje Engleske, Francuske, Italije, Španjolske u kojima je narodno jedinstvo postignuto u gramatici, u jeziku. „Potrebna su stoljeća, a možda novih tisuću godina, pisao je nepoznati, da Mađarska, u kojoj pretežno žive nemađarske narodnosti, postigne isti rezultat na jezičnoj bazi.“ Po mišljenju *Nemzeta*, „nikoga ne treba isključiti iz obitelji Mađara. Mađarska može i treba stvoriti svoje jedinstvo ne na jezičnoj, nego na nacionalnoj osnovi. Mađarska je pozvana da dokaže mogućnost stvaranja takva jedinstva.“

Šarčević je ostavio ovaj izvadak iz novina. Uvodnik se pripisivao Jókaiju, i on je mađarskim političarima dao nov smjer i bazu za nacionalnu politiku: stvaranje „mađarske političke nacije“.

U svojoj politici Boza je stalno isticao viteška djela predaka Bunjevaca i Šokaca na bojnim poljima raznih evropskih država za zastavu Austrije i Mađarske. Nije nikada dozvoljavao da se sumnja u patriotizam bunjevačkih Hrvata i Šokaca uopće. Zahtijevao je od svakoga da prizna lojalnost bunjevačkog i šokačkog naroda prema Mađarskoj. Kada mu je zatrebalo, isticao je držanje Bunjevaca u pomaganju Mađarske u Mađarskoj revoluciji 1848./49. godine, naglasivši da je prvi domobran u Subotici 1848. godine bio također Bunjevac, Geza Vojnić Hajduk.²⁹ Na ovaj način je pomagao svoju politiku i politiku bunjevačkih Hrvata pred javnošću.

Tri godine nakon pojave gornjeg uvodnika u *Nemzetu*, Šarčević je sa svojim starim drugom Boškom Vujićem izdao letak, kojeg je zatim poslao na mađarske državnike, narodne zastupnike, uredništva novina. Letak je tiskan 1894. godine. U njemu je Šarčević pretiskao iz svoje najnovije knjige, *Književnog rječnika*, „Predgovor“ u kome je rekao i ovo:

„Jezik ovog naroda (Bunjevaca) isključen je iz javnog života na štetu administracije i pravosuđa u toj neostvarivoj i nepromišljeno probuđenoj nadi da će klonuti i utrnuti život jezika ovog naroda, koji raspoláže svojim društvenim životom i svijješću svoje lokalne povijesti, pa će tako narod napustivši svoje podrijetlo asimilirati s drugim narodom!“

²⁹ Geza Vojnić Hajduk od Bajše (1830. – 1886.), predstavnik plemenite obitelji Vojnić od Bajše, s 18 godina je stupio u mađarsku vojsku. Njegov primjer slijedili su László Malahovszky, István Pacher i drugi. Za hrabrost u bitci kod Sent Tomaša travnja 1849. promaknut je u nadporučnika. Kandidiran je za nestranačkog zastupničkog kandidata na parlamentarnim izborima (1884.) u prvoj subotičkoj izbornoj jedinici, ali ga je pobijedio Imre Ivánka. Više o njemu vidi: *Pesti Napló*, 1886. május 10. (129. szám) (op. V. N.).

On smatra da je to prazna nada. Asimilacija po njegovom mišljenju je nemoguća od kada postoje tiskare. Bunjevci i Šokci također imaju svoje knjige. Iznio je zatim kako je nastava na bunjevačkom i šokačkom u pučkim školama zabranjena, mada je ona dozvoljena po postojećim zakonima i potrebna po pedagoškoj savjesti.

„Cilj je da jezik škole onijemi na ognjištu učenika maternji jezik“, reče Šarčević.

U svome letku iza ovog dijela pretipkao je zatim uvodnik *Nemzeta* i na kraju je rekao da je letak uputio svim mađarskim državicima i članovima parlamenta. U pismu iznosi razvitak političkih događaja od 1860. do 1894. god., ukazavši na potrebu da se zabranjena bunjevačka nastava u pučkim školama ponovno dozvoli tim prije što to i zakon dozvoljava.

„Školska nastava i težnja za svojim jezičnim životom nije plod neke agitacije, nego prirodna posljedica uživanja ustavnog prava koje je prošireno i na bunjevački narod“, konstatira u svom pismu 74-godišnji Šarčević, nagovijestivši da će Bunjevci biti veoma zahvalni ako im se vrati narodna školska nastava (1. svibnja 1894). (106)

Šarčević je izdao veliki broj letaka, od kojih je sačuvan samo mali broj. Koncem 1897. godine izdao je letak na mađarskom jeziku, iznijevši u njemu uvodni članak *Budapesti Hirlapa* pod naslovom „Rusi u Kini“. Upoznao je u njemu sporazum Rusije sa stranim silama iz koga se vidi da je Rusija odustala od svoje stoljetne težnje i politike da zagospodari Carigradom. Ovom članku peštanskog lista Šarčević dodaje: „Nema više osnova zabrinutosti s jedne strane, ni bodrećoj nadi s druge strane da Rusi žele zauzeti Carigrad.“

Poslije ovoga kaže Šarčević: „Mađarska treba prigrliti svoje sinove nemađarskog podrijetla da konačno ukinu politiku razdvajanja i ugnjetavanja i da im ispuni svaku opravdanu želju u granicama zemaljske zajednice.“

Letak je Šarčević izdao sa svrhom da uvjeri mađarsku javnost o tome da poslije napuštanja balkanske politike od strane Rusije, nema više panslavenske pogibelji od koje su mađarska javnost i odgovorni politički čimbenici toliko strahovali u toku prošlog stoljeća (19. st. – op. V. N.).

Iz *Subotičkih novina* saznajemo da je Boza Šarčević izdao 1893. godine „Otvoren list“ o bunjevačkoj stvari. (107) Ovaj list nismo mogli pronaći, ali iz odgovora *Subotičkih novina* „kako se s nikim mađarskim novinarima u Subotici nije moguće pametno govoriti“ nalazimo da je „Otvoreni list“ bio lijep prilog bunjevačke nacionalne djelatnosti sijedog starca.

Subotičke novine pobijaju sumnju Mađara da je Bunjevce tkogod pobunio te vele:

„Bunjevce i Šokce je probudio duh vrimena: sloboda zlatna, ustavna prava koja su proširena na milione naroda, sloboda govora, pisanja, štampe kao sila je protresla Bunjevce... I radite što hoćete. BUNJEVAC ĆE KAO BUNJEVAC ŽIVITI JOŠ 1000 GODINA OVDE S MAĐARIMA ZAJEDNO – veli naš starac. Živio“ – završavaju *Subotičke novine*.

Od svoje skromne mirovine on je izdao 1896. godine, baš u milenijjskoj godini, kada je sva Mađarska slavila tisućugodišnjicu dolaska Mađara u Karpatski bazen, „Otvoreno pismo rodu bunjevačkom i šokačkom“.

U ovom pismu Šarčević iznosi do tada istražene povijesne podatke o dolasku Bunjevaca i Šokaca u ove krajeve, da su Bunjevci s oružjem u ruci stekli Suboticu i osnovali ovdje grad, pa veli:

A sada zauzeti protivnici naši, koji u zanešenosti svojoj ne razumu, sumnjaju i preziru, težnju našu za životom jezika našega, došljaci i useljenici od 50-ih godina, koji ne znaju postanak varoši Subotica, slavnu i dičnu prošlost i velike zasluge naroda bunjevačkog. Pod izlikom hrđavo shvaćenog domoljublja, u pritiranosti svojoj namiravaju živalj i jezik bunjevački i šokački tamaniti.

Zato su izključili jezik naš iz škole, iz javnog života. Srde se ako ga moraju slušati.

Jer znaju da NAROD U JEZIKU ŽIVI!

UZMI MI JEZIK, UZEO SI MI DAR BOŽJI, POREKLO, PROSVITU, UM I RAZUM MOJ!

JEZIK JE NARODU NAJVEĆA DRAGOCINOST, SVETINJA!“

(Izvolite pročitati priloženo pismo Pridsidniku Bunjevačke kasine).

*

U daljem dijelu Šarčevićevo pismo poziva sve Bunjevce i obiteljske starješine Bunjevaca i Šokaca neka „zahtijevaju, istu i potraživaju“ od Vlade svoja prava, svoja narodna prava i neka je uvjere o tome da naša težnja za umnim životom, za našom knjigom, za našim jezikom ne može naškoditi Mađarstvu.

„Razvijte barjake slavnih Vaših pradidova!

Vodite rod i narod Vaš u umnom i prosvitnom polju takvom hrabrošču kao što su Vaši dični pradidovi vodili rod svoj na bojnome polju!

Naprid! Pridstavnici i Općinari!

Hajd naprid! Odbore slavne Bunjevačke Kasine! Da vidimo ko nam je brat i dobru rad.

Ustaj! Ustaj slatka bunjevačka i šokačka Nane! Probudi sinke na sve strane. Moj je život na zalazu.

Ovo je ispovid mog čvrstog uvirenja.

Ovo je moje posljednje slovo, moja posljednja rič.

Hoće li naći odziva kod ljubljenog roda i naroda moga? Ili će biti glas vapijućega u pustinji?

Od toga će zavisiti: hoću li u duhu mom oživiti ili od tuge leći pa umriti?

Bože jaki! Bože veliki! Bože svemogućí! Smiluj se rodu i narodu mome!!!

Ambrozije Boza Šarčević“

U svom opsežnom pismu upućenom predsjedniku Pučke kasine Boza Šarčević je bacio sjeme za osnivanje Bunjevačke školske zadruge, koja je, na žalost, osnovana tek nakon osam-devet godina... Uz pismo šalje svoj *Ričnik*, govori o njegovom značenju u bunjevačkom životu, pa kaže:

„Hoće li narod naš i članovi Kasine shvatiti i uviditi važnost priku nuždu i veliku korist našega jezika u školama i u javnom životu?

Evo, braća naša, Srbi, imaju svoje škole, svoje školske knjige, svoje učitelje i učiteljke u varoši i na salaši!

I brižljivi naši sugrađani Izraelite čivuti imaju i održavaju svoju sobstvenu školu i učitelje.

A mi starosidioci nemamo ni jednog učitelja, ni jedne škole, ni jedne školske knjige!...

Svi virni sinovi mile naše domovine dušom i srcem teže za životom svojih jezicah.

Svi imaju svoje početne škole, svoje gimnazije i Matice, svoje književnosti!..

A za naš jezik, za naše škole, za našu pouku i prosvitu niko se ne stara!

To je grišna nemarnost, to je propast i taki grih što do neba vapije!

Hoće li se ganuti u srcu Poglavari, svećenici, učenici, sinovi, zastupnici, općinari, prvaci i vođe naroda našega, te zahtivati, iskati, potraživati da se u školama našima obavlja zakonom određena pouka materinskim jezikom? Hoće li zahtivati i potraživati da se narodu i građanstvu našem naredbe zemaljske vlade i misne oblasti, varoški poslovi i varoške stvari i našim jezikom oglašivaju?

To bi bio znak i zaloga bolje budućnosti, prosvite i razumnosti ljubljenoga roda i naroda našega.

Bog im je, a duša im je!

Dne 6 lipnja 1895

Vaš štovatelj

Ambrozije Boza Šarčević“

U ovom pismu, koje je tiskao na bunjevačkom jeziku u vidu brošure, Šarčević je uspio probuditi „svoje rođake“, koji su, izgleda, klonuli od stalnih neuspjeha. Nema sumnje da je ova brošura znatno potresla bunjevačke duhove što se vidi i po življem strujanju u narodu i zahtjevu za bunjevačkom nastavom kao fundamentom narodnog kulturnog života. Svibnja 1896. godine, kao „pozdrav“ proslavi tisućugodišnjice osnivanja mađarske države, podnijeli su mladi bunjevački prvaci na čelu s Pajom Kujundžićem „fanatičnim boriocem bunjevačkih prava“ žalbu mađarskoj vladi tražeći bunjevačku nastavu u svim pučkim školama u Subotici i okolici. Ovaj memorandum potpisalo je više od 1.100 uglednih bunjevačkih javnih radnika i starješina obitelji, radnika i seljaka, i protiv volje gradskog načelnika Laze Mamužića.

Školski odbor Subotice, naime, zasjedao je 26. siječnja 1896. godine i na tom zasjedanju je odbačen prijedlog Paje Kujundžića, koji je tražio da se u školama u kojima su djeca bunjevačkog podrijetla poučava na materinskom jeziku, kako to i mađarski zakon propisuje, a ne na mađarskom jeziku, kako se to u praksi izvodi. Zasjedanju nisu prisustvovali članovi Srbi, koji su toga dana slavili dan sv. Save.

Protiv ove odluke podnesene su tri žalbe. Jednu žalbu podnio je Pajo Kujundžić tražeći od Ministarstva vjera i prosvjete u Budimpešti da preinači odluku Školskog odbora i da odredi nastavu na bunjevačkom jeziku. Drugu žalbu podnijeli su Kalor Đukić, Ica Malagurski bunjevački prvaci i dr. Dušan Petrović, Srbin, i još 1.121 građanin Subotice. Ovu monstre žalbu podnijeli su izravno ministru prosvjete i vjera Mađarske Vlašiću (broj 41812/1897 Ministarstvo prosvjete i vjera u Budimpešti). Treću žalbu, za koju se do sada u javnosti uopće nije znalo, podnio je također na ministra Vlašića „otac bunjevačke misli“ Boza Šarčević (br. 44793/1896). U toj žalbi Šarčević traži da se nezakonita odluka Školskog odbora stavi van krijeposti i da se u smislu postojećeg zakona o narodnosnim školama odredi nastava na bunjevačkom, tj. hrvatskom jeziku u pučkim školama.

Sve ove žalbe bile su proslijeđene u Suboticu velikom županu dr. Endreu Smausz sa zahtjevom da se podnese izvještaj o stanju svari. Smausz je poslao Ministru opsežan izvještaj u kojem se ogradio od potrebe uvođenja bunjevačke nastave u subotičkim pučkim školama (spisi u Ministarstvu prosvjete u Budimpešti pod br. 41812/1897, 40646/1896, 32039 i 31101/1896). U svojoj predstavi veliki župan Smausz apostrofira Kujundžića kao lukavog formalista“, a za Bozu Šarčevića piše da je „matori slavenski sanjalac“ (Akt Ministarstva prosvjete vjera Budimpešta br. 41818/1897). Za žalbu Paje Kujundžića Smausz smatra da je to više politička brošura, nego žalba i da žalioći bunjevačku obuku smatraju „samo predujmom zato da od dobrih Bunjevaca stvore, doduše malu, ali novu narodnost“.

Veliki župan Smausz ne vjeruje opetovnim patriotskim izjavama žalbodavaca i smatra da su oni „vjerni sljedbenici odnosno posljednji ostatci onog slavenskog saveza, koji je još početkom 70-ih godina stvorio dr. Ivan Antunović naslovni biskup iz Kalache. Ovaj savez imao je za cilj da potpuno izvuče Bunjevce ispod mađarskog kulturnog utjecaja i da mađarske osjećanje koje se u njima još nalazi promijeni s ekskluzivnim slavenskim osjećajem i gašeći u njima mađarsku svijest zamijeni je isključivo slavenskom sviješću.“

Navodi veliki župan i to da žalioći hoće školu upotrijebiti za svoje nacionalne ciljeve i zato su pokrenuli veliku agitaciju u svom narodu tražeći bunjevačku nastavu.

„Žalioći, veli on, ne uzimaju u obzir da je mađarska nastava određena još 1869. godine pod brojem 283 Upravnog odbora grada Subotice jednoglasnom odlukom, samo se ta odluka primjenjivala postepeno. Jasan cilj te odluke bio je da bunjevačka djeca nauče mađarski i da osiguraju za bunjevačku djecu također mađarsku kulturu, jer bunjevačke kulture niti bunjevačkog naroda odnosno nacije nema, pa da ih tako osposobi za život u Mađarskoj. Na ovu odluku upućivalo je one, koji su odluku donijeli i to što su Bunjevci, od kada žive u Mađarskoj, bili u svako doba mađarskog osjećaja i vjerni sinovi države toliko, da ih nisu mogli pokolebati 1850-tih godina, za vrijeme Vojvodine, ponuđenim im imenom ‘katolički Srbi’; štoviše, subotički Bunjevci su prilikom popisa za Bachovo vrijeme upisali da su Mađari. Žalioći, dakle, sumnjičaju, iskrivljuju, kleveću kada tvrde da je

mađarska nastava u subotičkim pučkim školama uvedena u interesu ugušivanja bunjevačke riječi.“

Veliki župan Smausz našao je načina da ocrni i dr. Dušana Petrovića pred ministrom Vlašićem, rekavši za njega da je on „agent novosadskih Srba i da mu je zadatak njegovati ovdje zblizenje između Bunjevaca i Srba, naravno u korist srpskih šovinista“.

Smausz je, međutim, u svojoj predstavi priznao jednu krupnu stvar: to da „od 80.000 stanovnika Subotice ima najmanje 40.000 Bunjevaca“, što se zvanično nika-da pred javnošću nije priznavalo.

Za Bozu Šarčevića, župan Smausz napisao je još i ovo:

„Ambrozije Šarčević je starac od 76 godina koji je prije tri desetljeća otpočeo svoje narodnosno djelovanje. U međuvremenu je potpuno oglušio i bacio se na pisanje brošura i pisama. Dobro bi mu došla, kao egzistenciji bez imetka, jedna mala subvencija, ali ga se ne plaše. Ni na koga nema utjecaja. Ona njegova tvrdnja da je bunjevački jezik progнан iz škola neistinita je, nego jedino stoji da njegov Rječnik nije primljen za školsku knjigu, što dovoljno opravdava okolnost da je ovaj rječnik vrlo mršav izvadak velikog novosadskog srpskog rječnika, ne uzima u obzir nastavni krug osnovnih škola, osim toga težište mu nije na mađarskom, nego na poznavanju slavenskog jezika.“

U vrlo opširnoj predstavi Smausz oštro kritizira rad Šarčevića i Kujundžića kao i ostalih žalilaca i kaže da su oni imali čisto politički cilj pokretanjem ovog jezičnog pitanja u školama. „I kada bi oni dobili ono što traže, oni bi išli dalje stvarajući od Bunjevaca – posebnu narodnost“, veli Smausz. (Akt Ministarstva prosvjete vjera Budimpešta br. 41818/1897).

*

Godine 1896. Šarčević je uputio pismo uredniku rumunjskog lista *Dreptatea*, koji je izlazio u Temišvaru. U svom 241. broju list je objavio članak Boze Šarčevića. On je iznio cio kompleks bunjevačkog pitanja čiji je osnov bunjevačka nastava u pučkim školama. Otvoreno je iznio „da je ova nacija osuđena na smrt ako joj se ne nađu ratoborni sinovi, koji će umjesto zlatnog teleta prihvatiti nesebično narodni posao“.

Iste godine, mjeseca lipnja, izdao je Šarčević letak na mađarskom jeziku u kojem se ograđuje od stalnih mađarskih tužbi, od „panslavenstva“.

„Nalazim se na sumraku svog života. Teško mi je što mi se imputira slavizam i slaveniziranje. Dosta mi je ‘Bunjevac’. Moj grijeh, moj veliki grijeh.“

U ovom letku Šarčević iznosi još i ovo:

„Što se tiče strašnog ruskog panslavenizma mogu reći da sam imao čast s pok. Ilijom Garašaninom, srbijanskim ministrom, 1853. godine doći u intiman dodir. Tada su srpsko-mađarski odnosi bili na vrhuncu zatrovanosti i

on je govorio o potrebi poboljšanja tih odnosa. Na moju primjedbu: sve bi bilo dobro, ali Mađari se plaše Rusa, Garašanin je odgovorio: ‘Ta što se Mađari plaše Rusa! ... Rusi ne mogu škoditi Mađarima, mađarskoj naciji, nego jedino nama... Neka poslije Turčina uđe u beogradsku tvrđu ruski zapovjednik i uvede ruski za zvanični jezik, srpska inteligencija će se za jednu generaciju tako porusiti, kao što se bunjevačka inteligencija pomadara... Tako bi prošli i Bugari, Hrvati i svi ostali. Ali misija Rusije nalazi se drugdje, na drugim dijelovima svijeta...’ Mnoga obavještenja i uputstva sam dobio od blaženopočivšeg državnika. Zato mu blagosiljem uspomenu! Od početka tiskanja slova, knjige, došao je kraj asimilaciji na našem kontinentu. Svaki narod, tako i bunjevački i šokački, imaju svoju knjigu.“

(U mađarskom izvorniku vidi *Neven*, Subotica, br. 10/1935 str. 26 u članku Jose Šokčića „Bunjevci pod Mađarima“.)

U međuvremenu Boza je bio u stalnom dodiru sa studentima i ostalom omladinom. Stvorio je intimne veze s jednim od najsposobnijih bunjevačkih omladinaca, Benom Sudarevićem, koji je potpuno usvojio hrvatski književni jezik i bio suradnik *Subotičkih novina*, koje su izdavali njegovi srpski prijatelji u cilju da pomognu Bunjencima u borbi za goli život. Šarčević je bio ne malo iznenađen i zahvalan kad mu je stari prijatelj Boško Vujić saopćio da će Srbi pokrenuti tjedne novine da pomognu starom *Nevenu*... Boško Vujić, dr. Dušan Petrović i Mladen Đ. Karanović udružili su se s najmarkantnijim osobama mlade bunjevačke intelektualne generacije Pajom, Nikolom, Ilijom Kujundžićem, Benom, Vranjom Sudarevićem, Ivanom-Mukijom Budinčevićem, dr. Josom Vojnić Hajdukom i drugima kao i mladim srpskim odvjetnikom dr. Jovanom Manojlovićem i ostvarili svoj naum. Petrović je kupio tiskaru, a ostali su surađivali. Odgovorni urednik bio je Mladen Karanović, svršeni bogoslov.

Subotičke novine su briljantan dokaz srpsko-bunjevačke suradnje za vrijeme tih patnji i stradanja; dokaz nesebičnosti ovih rodoljuba, njihove odanosti istinskoj jugoslavenskoj stvari, požrtvovnosti, samoprijegora. *Subotičke novine* živjele su od 1893. do polovice 1898. godine i one su prouzrokovale materijalne poteškoće kod pokretača, ove trojice nesebičnih Srba, pa kasnije i njihov materijalni slom.

Beno Sudarević i njegovi najbliži drugovi: Ivan Mukija Budanović i dr. Josip Vojnić Hajduk, trojica mladih pravnik, stvorili su čitavu revoluciju u bunjevačkoj omladini novom idejom, da se pored starine „Pučke kasine“ osnuje omladinsko društvo u čijim će se prostorijama govoriti samo bunjevački... njegovati se tamburica... naše narodne pjesme... i prešutno suradnja sa srpskom omladinom...

„Kolu mladeži“ kumovao je Boza Šarčević još 1895. godine. Ono je podnijelo svoja pravila na odobrenje, ali ona nisu nikada bila odobrena.

Dana 12. travnja 1896. godine prvi puta su omladinci stupili pred javnost narodnom zabavom, koju su nazvali „Veliko kolo“. U zajednici sa srpskim pjevačima priređena je ova prva bunjevačko srpska narodna zabava, koja se pretvorila u snažnu jugoslavensku manifestaciju. *Subotičke novine* pozdravile su ovu priredbu na uvod-

nom mjestu i dale joj najveće značenje. Uspjeh ove zabave bio je nezapamćen. Sva bunjevačka i srpska mladež, najuglednije starješine i intelektualci jednog i drugog naroda, seljaci i radnici sa žuljevitim rukama, prisustvovali su ovoj priredbi, koja je prodrla u svijest naroda...

Zabavi je prisustvovao i Boza Šarčević, koji je suviše rano došao u dvoranu dok nije bilo nikoga osim nekoliko priređivača. Stari „borac“ je izrazio sumnju dr. Josi Vojniću Hajduku da priredba neće možda uspjeti?

„Eto, već je vrime da dođu, pak nema nikog“, reče žalosno starac.

„Samo malo pričekajte“, odvrati mu Joso na komadu papira, „biće tu tušta svita da neće ni stat!...“

I za četvrt sata napunila se ogromna dvorana... Došlo je sve što je zdravo u bunjevačkom i srpskom narodu. Kada je Boza vidio ogromnu vrevu naroda, zanatsku, te intelektualnu omladinu kako zajedno otvaraju „bunjevačkim kolom“ ovu priredbu sa seljacima i seljankama, uzviknuo je, pušeći na svojoj neizostavnoj luli, u dnu dvorane: „Sad sidi Bozo i mirne duše puši lulu... Ne staraj se za bunjevštinu...“

Ono što je on od početka svoje nacionalne djelatnosti priželjkivao vidio je sada ostvareno na ovoj zabavi svojim očima: sveučilišna omladina nalazila se zagrljena i zbratimljena sa svojim narodom... On je uspio svojim upornim radom pobijediti veliku zaraznu bolest: mađarsku i austrijsku megalomaniju i nije dao da se bunjevačka omladina udalji od svog seljačkog naroda...

„Ja nisam više potreban mom narodu“, govorio je mlađima. „Moje misto zauzele su stotine mladih ljudi, učenih sinova naše Nane! Ti sad samo puši lulu Bozo.“, govorio je zadovoljno i pred njegovim duhovnim očima ocrtavala se nova geografska karta južnih Slavena.

Njegovu dušu prožimala je radost. Ponesen krilima zanosa s ove priredbe Šarčević je izdao ovaj letak (tiskala ga je tiskara Vinka Blesića u Subotici):

ISKRENA RIČ BUNJEVAČKIM I SRBSKIM DOMO I RODOLJUBIMA

Hvala Bogu vidim da je ljubljeni rod moj živ.

Vidim da će se bunjevačka i srbska ljubav oživotvoriti, pak će se bunjevačko i srbsko bratstvo i sporazum učvrstiti.

Sad triba svima svisnim bunjevačkim i srbskim domo i rodoljubima da svesrdno i svojski obgrle bunjevačku i srbsku mladež i snjima da svetkuju blage dane.

Jer iskren sporazum ne rađa se kod općinskih i varoških zelenih stolova već kod porodičnih i obiteljskih bilih stolova.

Ovako će se onda obistiniti bunjevačka i srpska sloga, bratstvo i sporazum.

Živio naš kralj koji nosi krunu sv. Stipana!

Živila svete krunovine mađarska država – naša domovina!

Živio stožer domovine – narod mađarski!

Živili svi narodi mile naše domovine bez razlike porekla plemena i jezika!

Svi ujedno i zajedno!

To ne može biti, da za hiljadu godina, onoliko srcah roniše za domovinu
 krv svoju – badava i od tuge izginuše! –
 Živila bunjevačka i srbska domo i rodoljubiva mladež – uzdanica naša!
 Amo s njima i vi Šokci, u kolo se povlačajte, tarmat jezik naš ne dajte!
 Pa kad se tako složite, u Boga se uzdajte!
 Nemojte se brinuti i pravednog rodoljubnog silanja bojati!
 A ne boj se ni ti Nane, da će nestat tvoje grane.
 Jer sinaka imaš slavni, kojih jezik, rod svoj brani...
 A da skupa svi se slože, pomozu nam mili Bože!!!

*

S Bogom ostaj ljubljene rode moj!
 Ja sam na ovim moje dovršio.
 Staro doba mene veže.
 U Subotici dne 20 maja, g. 1897

Ambrozije Boza Šarčević

Navršivši 78 godina života Boza Šarčević je ostavio svoje pero. Živio je i nadalje među „svojim rođacima“ u Pučkoj kasini, čiji je bio svakodnevni gost, ili u „bunjevačkoj banci“, odnosno u uredništvu *Nevena*, ili *Subotičkih novina*. Imao je uvijek nešto novo da kaže svojim prijateljima. Volio je raspravljati s našim novinarima. Čitao je strane novine i pod svoju starost i ljutio se kada ga je izdala memorija iz francuskog jezika...

Sudjelovao je duhovno u svim poznijim bunjevačkim akcijama, u golemoj i neravnoj borbi svojih nasljednika za „bunjevačku abeciju“ i s interesiranjem je pratio mjesni tisak kao i intimna pismena obavještenja svojih prijatelja i suradnika.

Jednom, kada je pročitao članak dr. Joce Manojlovića u *Subotičkim novinama* (110) bio je vrlo zadovoljan i u njegovim starijima očima pokazivao se suze radosti. U ovom članku Manojlović je pisao:

„Je li već rodila bunjevačka Nana deliju-junaka, koji će prvi u varoškoj skupštini prozboriti našim krasnim bunjevačkim jezikom, koji ne zaostaje lipotom svojom ni jednom drugom jeziku na svitu? Ime će mu zlatnim slovima biti upisano u povisnici Bunjevaca!“

Kada je o tome članku razgovarao s Mijom Mandićem – učiteljem, osnivačem *Nevena*, rekao mu je iskreno: „Ja sam htio ‘samo’ Abeciju, jer sam stajao sam.... A Vi tražite sve što nam pripada, jer vas je već mnogo.... I budućnost je vaša!“

Polovicu svoga života proveo je Boza Šarčević u razmišljanju i povučeniosti, jer „nije čuo glas ljudi“. No, on je bio „nevidljivi duh“ Bunjevštine i Šokadije u Mađarskoj. Spiritus rector svih akcija. Otac Bunjevštine. Radio je puno energijom i velikim znanjem skoro sve do smrti.

Sudbina je bila vrlo kruta i nemilosrdna prema njemu. Već na početku školovanja, kada mu je bilo 11 godina, izgubio je svog oca, a u cvijetu mladosti – tek mu je bilo 28 godina – izgubi i svoju majku, koja je tako nesebično nosila breme života da bi „škularila“ svoju djecu. Izgubio je zatim svoga šuraka Ladislava Markovića, kojemu je posvetio svoju prvu knjigu, svojega zeta Fabijana Vojnića, zatim i brata rođenog (listopada 1883.) i suprugu svoju (16. kolovoza 1887.), dvije kćerke, i ostao skoro sam...

Boza se bio oženio Mađaricom, a on je i sam bio na putu da vjeruje da se u Mađarskoj može samo na jedan način živjeti: da se savije šija. Veliki neimar jugosla-venstva, Garašanin, razbio je u njemu tu zabludu i sudbina ga je obličila za preporo- ditelja svog napuštenog naroda.

Kako sam kaže, svoj je rad otpočeo 1860. godine. Devet godina poslije nje- ga, 1869. javio se i drugi sin bunjevačke Nane isto tako nesebičan i skroman: Ivan Antunović, zatim Ago i Laza Mamužić, Kalor Milodanović, Šime Ivić, Stipe Grgić i Antun Budanović i Mijo Vojnić Tunić i mnogi drugi znani i neznani, te je probu- đena slavenska svijest spasila ovaj narod od nacionalne smrti i pridonijela tome da se Subotica na osnovu samoopredjeljenja naroda, sa svojom prostranom žitnicom i čitavom Bačkom i Baranjom uvrsti u okvir Jugoslavije. Njegove proročanske riječi koje su izgovorene 1876. godine na usta Age Mamužića obistinile su se. Vojvodina je sastavni dio Jugoslavije.

On je fanatizirao sav hrvatski svijet Mađarske. Njegov glas se čuo i na sjeveru u Đuru, u Budimu, u Pečuhu, u Banatu i u Transilvaniji. On je uspio promijeniti u sebi cilj života i svoje shvaćanje o dužnostima školovanog Bunjevca prema svom narodu, ali u svom obiteljskom krugu već nije mogao ništa promijeniti. Sve su mu kćerke ostale Mađarice i kada je umro „najveći Bunjevac stoljeća“ njegov pogrebni oglas otisnut je na mađarskom jeziku. To, naravno, niukoliko ne umanjuje njegovu neizrecivu vrijednost za njegov rod, samo dokazuje kako se u to vrijeme netrpeljivost uvukla i u srce njegovih najbližih.

V.

Smrt Boze Šarčevića

On je umro, kao što smo u uvodu napisali, 29. studenoga 1899. godine. U ma- tičnoj knjizi umrlih stoji na mađarskom zabilježeno za smrt Boze Šarčevića: „Umro je bez da je bio snabdjeven sv. otajstvom umirućih. Sahranio ga je kanonik-župnik Veco Mamužić iz kuće u I. krugu br. 170. Umro je od staračke iznemoglosti.“ (Nje- gova žena sahranjena je 1887. godine iz kuće II. krug 296 – op. J. Š.)

Njegova sahrana bila je jedna od najvećih, koja se pamti u Subotici. Staro i mlado, radnik i činovnik, siromah i bogataš, žensko i muško, sve što je bunjevački osjećalo došlo je da se oprostí od „ujca Boze“, da ga isprati na „Senćansko“ groblje, na vječni počinak.

Subotički mađarski listovi pisali su samo kratke bilješke o njegovoj smrti, a *Neven* je u svom idućem broju, siječnja 1900. godine, izdao kao dodatak *Spomen knjigu* posvećenu Ambroziji Bozi Šarčeviću.

Na prvoj stranici je njegova fotografija iz devedesetih godina (1890-ih – op. V. N.) koja ga prikazuje kao starca. (111) Zatim *Neven* donosi članak Mije Mandića, dr. Jovana Manojlovića, Paje Kujundžića, poslije od jednog nepoznatog nam člana redakcije kao i uredništva *Nevena* u kome stoji i ovo:

„Tvoj život je urizan u grudi naše. Tvoje riči su amanet rodu Tvome. Tvoje slovo je trublja za narod Tvoj. Bunjevština se probudila na glas Tvoj i hiljadama prijanja uz jezik materinski. Što je društvenog bunjevačkog života u Subotici, koliko znači molbenica onih 1200 Bunjevaca što su tražili bunjevački jezik za naše škole, to je sve odziv toploga žara srca Tvoga, to je plod rada Tvoga. Zato je narod zahvalan prema Tebi. Svojim ujakom te je okrstio.“

*

„Uspomena žarkog rodoljuba neka živi u narodu našem! Neka bude ponos i dika roda našeg, dok je Bunjevaca na zemlji!!“

On živi

Pajo Kujundžić napisao je u ovaj prilog *Nevena* sljedeći članak:

„Ko je velika dila činio, ko je za narod dilovao, ko je svoju pamet, svoju misao jednom narodu nametnuo, čiju je zamisao jedan narod obljubio i prisvojio, taj se je pritopio u narod, taj živi dok mu narod živi. Taj ne umire u smrti svojoj, već on stiče neumrlost tu na zemlji, jer on ostaje s pokoljenja na pokoljenje. Taku je neumrlost stekao naš nezaboravljeni prvak Bunjevštine u Subotici: Ambrozije Boza Šarčević, otac bunjevačke misli, a po tom ujak svim svinsim Bunjercima u Subotici.

Kada je u Mađarskoj t. zv. ustavni život zavladao, a ustopice pomadžarivanje krenulo, Suboticom je tako zavladao taj duh, da se u bunjevačkoj varoši u otmenijim krugovima nije smilo bunjevački govoriti. Bilo je mnogo inteligentnih ljudi koji su govorili bunjevački, ali sa takom braćom koji ne razume mađarski. Koji je Bunjevac umio mađarski govoriti sotim su gospoda isključivo mađarski govorila... Bunjevački jezik je bio prizren, pastirski jezik, koji ne dolikuje u gospodске dvore, pa još ni u gazdačke pridnje sobe, već tamo natrag među čeljad.

Ovo mišljenje je općenito bilo, rasijalo sve učene glave. Samo je Ambrozije Boza Šarčević ostao netaknut. On je jedini smio krenit glavom i reći: To nije pravo, to neće biti dobro! On je smio reći da ustav svakom daje slobodu, a i brani svačije pravo.

Ambrozije Boza Šarčević proglasi da u Subotici: u varoškoj kući, u sudu, u crkvi i u škuli triba bunjevački jezik.

Kada se on usudio protiviti se općemu mišljenju, sam je stajao proti svima. Ono malo ljudi učenih koji su imali ustrpljivosti bar prislušati riči Šarčevićeve, to su mu bili najbliži prijatelji od Bunjevaca. Srbi su ga razumili. I gajili su s njime nježnije veze. Još i kad je pridobio braću Mamužića da svoju političku akciju osloni na temelj materinskog jezika, još ni tad ga inteligencija neće da razumi, a neki ga sad upravo počimaju mrzit kad vidiš da ga je narod razumio, kad osjetiš da je Ambrozije Boza Šarčević dobar prorok bio.

Kad se je Mamužić-stranka stvarala, Pučka Kasina otvorila, onda je Boza već digao glavu višlje. Tu se je očito počeo nadati boljoj budućnosti. Istina, na prvom 'Velikom prelu' Pučke Kasine osim dva Mamužića i Boze Šarčevića je samo lipe uspomene pok. Pišta Antunović bio prisutan od gospode. Ali je naš ujak oživio kad je priko hiljadu učesnika vidio od naroda. Od onoga časa Ambrozija B. Šarčević još upornije radi: govori, svađa se, piše mjesnim novinarima, piše i onima u Budimpešti. Piše i štampa pa šalje sve najuglednijim političarima. Ali mađarske publiciste nije mogao ni najdomoljubnijim svojim izjavama pridobiti za bunjevštinu.“

Kad je u posljednje vrime znao u 'Pučkoj Kasini' zateći po veliki niz učenih bunjevačkih mladića sklopio je ruke i uzdahnuo:

'Bože dragi! ta to je čitava vojska narodnih borioca!'

Pri takom času je ujac bio zadovoljan, te nam je od radosti pripovido o svojoj mladosti, početku svoga rada, o njegovoj osamljenosti:

'Kad se sitim kako nas je malo bilo prija 20 godina i danas gledam Vas u ovakom lipom broju, moram priznat, da sam već i ja mnogo doživio; a šta će te još vi doživiti?'

'Dico, ne bojte se, budućnost je vaša! Samo se dobro držite za livču.'

'Nunc dimittis servum tuum. (112) Upokojen, umirem, dico, moja!'

'Moje je sad već lulu čačkat, pa u zapečku pušiti.... Svršićete Vi to, što se meni otelo.'

Preminuo je.

On je umro. Ali je svojim očima vidio sebe podmlađena. Vidio je da je njegov duh obuko novo tilo, da živi dalje, da živi navike. I da on zaista živi među nama i u nami, pokazuju ovi redci koje njegovoj uspomeni posvećujemo.“

Poslije slijedi ovaj članak.

O Bozinom programu

Uvek sam držao za prirodno, ako se mnenja starih ljudi razilaze od mnenja mladića. Druga krv struji u žilama starina, druga, bujnija, u omladini. U starca je iskustvo, u mladoga čoveka većinom teorija.

Cenim u starca iskustva, ali ne primam uvek mnenja starca. Vremenom, sa mladićkom, muževnom snagom na žalost gubi se i duševna moć. Starci često predstavljaju njihove popušćenje u načelima kao sud zreloga u razumu, a ne – što je ustvari – kao plod telesne i duševne nemoći. Retki su danas Gledstoni, Košuti, Miletići....

Do groba je veran ostao svojim načelima i pokojni Boza Šarčević.

On je imao svoj „program“ i tog se čvrsto držao. O važnosti toga programa nisam se mogao sa starcem nikako složiti. On ga je omalovažavao, a ja sam ga precenjivao.

Radosno je pozdravljao starac zajednički rad Bunjevaca i Srba, ali je uvek strahovao da će Srbi zavesti Bunjevce na potraživanje velikih političkih prava da Mađari baš zbog toga neće hteti ostvariti njegov program.

Boza pak nije ništa drugo isticao za Bunjevce, nego samo – po njegovom mnenju: jednu malenkost – „bunjevačku abeciju“ u osnovnim školama.

Nije usvajao i bojao se svakog „narodnosnog programa“...

Jednog lepog letnjeg predvečerja sedeli smo zajedno u vinogradu i pretresajući razne narodne stvari, povelili smo razgovor i o bunjevačkoj „abeci“. Ja mu tad napisah sledeće: „Bunjevačka abeca je trojanski konj iz čijeg će trbuha izlaziti sve po izbor delije, borioci za pravo bunjevačkog puka.“

Starac je tri put glasno pročitao ove reči, svaki put sa većim žarom i oduševljenjem, a oči napunište suza radosnica... i prošaputa:

„E... onda... onda... odpusti s mirom slugu tvojega Gospodar, jer videše oči moje spasenje tvoje, koje si pripremio pred licem svoga naroda, videle da obasja neznabožca i slavu naroda tvojega Izrailja.“...

Al starac nije dočekao da i po Bunjevce kucne „čas zakona, pravde, i pravice...“. Hoće li se ostvariti program Boze Šarčevića? Ostvari li se, – neću strahovati za budućnost bunjevačkog puka...

(Dr. Jovan Manojlović)

Ovaj broj objavljuje i pjesmu narodnog pjesnika Staniše Neorčića

NA GROBU BOZE ŠARČEVIĆA

Da gudalo žalosno zagudi
Nek te čuje na sve strane ljudi.
Opivaću virnog starišinu
Da pozovem tužit Bunjevštinu.

Ko je godar sinak naše Nane
I poteko od slavenske grane
Svaki j' čuo za našeg Ujaka
Za uzornog i hrabrog junaka.

Crna smrt je njega pogodila
I sa ovog svita uklonila
Bunjevštinu u crno uvila
Kad je starca Bozu usmrtila.

On je bio uzor svome rodu
Odan njemu kao i dragom Bogu.
Ovoj knjigi, rode, se pokloni,
Za Ujaka dragog Boga moli.

Cilog vika za nas se borio
Duhom snagom on nije klonio.
Nepretelja mnogo je imao
Ali zato nije prepušćao.

Boza biše sudrug pokojnika
Antunović Ive kanonika
Al nam Ivu Bog sebi pozove
Osta Boza kupit sokolove.

I kad nam nesta kanonika
To nam biše srića prevelika:
Što dragi Bog sačuva Ujaka
Bunjevačkog velikog junaka.

Ostao je bez svog pobratima
Za kim tuži sad Bunjevština
Uze Boza pero u desnicu
Piše pismo Šokcu i Bunjevcu.

Da se drže svi ko čelik svoga:
„Ne dajte se zavest od nikoga,
Već čuvajte jezika miloga,
To Vam poklon od Majke i Boga.“

Nije bilo onda gospodara
Da u radu dođe mu za para
Al je zato on rado radio
Dok god nije s pravdom pobidio.

I u našoj biloj Subotici
Pobidiše sa njime Bunjevci
Izabraše sebi načelnika
To je bila pobjeda velika

On se mnogo za svoj rod trudio
 Dom i majku ljubiti nas budio
 I u našem velikome gradu
 Dostigo je radost u svom radu.

Od dan do dan nas sve više biva,
 Od radosti starac suze liva.
 Reče starac: „Ta ne boj se Nane
 Da će nestat bunjevačke grane.“

Ja putovat već sa zemlje mogu
 Falu dajem velikome Bogu
 Kada sam Vas u čopor skupio
 I sa našom stazom uputio.

Lip je život starac doživio
 Sedamdesetosmu je gazio
 Al je nami sve to malo bilo
 Nise dosta rod snjim ponosio.

Sad kaj, rode, starišinu svoga
 Starišinu uju premiloga
 Ambroziju Bozu Šarčevića
 On nam biše ponosita zvizda.

On je nami ko misec svitlio
 I mrklog nas mraka oprostio
 Kad nas, naše ljubiti naučio
 Onda nas je na zemlju spasio.

Ja ko pisnik bunjevačkog roda
 Klečec molim svemogućeg Boga:
 Bože mili Bozu sebi primi
 A Bunjevce na dugo poživi.

XI 1899

Staniša Neorčić

Prilog *Nevena* s ovim i drugim člancima čitan je u svoj bunjevštini sa suznim očima. Narod je iskreno i dubokim ganućem oplakivao najvećeg sina bunjevačke nane, svoga preporoditelja, spasitelja ne samo u Subotici, nego svugdje, gdje Bunjevci i Šokci žive.

Život je tekao dalje... Bozini učenici produžili su njegov posao, njegove borbe, ali upornost s druge strane nije dozvolila da pobijedi pravda i jednakost na zemlji, koja se krasila slobodarskim zakonima, a primjenjivala je okrutno mjere protiv slabijih. Svakodnevnne borbe za opstanak, za svoj jezik, za koru kruha, razna politička i socijalna strujanja izbljedjeli su uspomenu na novog čestitog čovjeka i današnja generacija, današnja omladina malo o njemu zna.

Nova Subotica odužila se njegovoj uspomeni na taj način što je jednu ulicu prozvala imenom Boze Šarčevića, a njegova staračka slika visi na počasnom mjestu u Gradskom muzeju Subotice.

Uspomena na Bozu Šarčevića neka živi dok je čestitosti i poštenja u srcima Šokaca i Bunjevaca – bačkih Hrvata!

PABIRCI

Šarčević je daleko izrastao iz sredine u kojoj je živio. U unutarnjoj politici Mađarske njega je interesiralo najviše to što je bilo u vezi s narodnosnim pitanjima, jer je nastojao svaki pokret, esej, članak mjerodavnih čimbenika iskoristiti za „spas Bunjevine“. Imao je u tome, međutim, slabe sreće.

On je najrađe čitao u novinama vanjskopolitičke i privredne vijesti i članke koji su o tom području svjetske politike pisali. Razmišljao je mnogo o događajima, pa bi svojim prijateljima često govorio: „Ja se ne zanimam samo za ono, što pišu o politici, već vrebam što rade oni, koji prave politiku i upravljaju svijetom.“

Vjerovao je u progres, ali je mnogo zahtijevao i od konzervativizma možda zato što je sam bio – progresivan. Zar nije bila revolucija njegova uporna borba protiv plemićko-feudalne gradske vlade Ivana Mukića u Subotici, kada je uspio 1884. godine dovesti do izražaja volju ne jedne male obiteljske klike, nego širokih slojeva naroda? On je upravo oborio stoljetnu veleposjedničku vlast u Subotici stvorivši demokraciju u samoupravi Subotice.

Smatrao je da između Istoka i Zapada treba postojati snažna tampon država i zato je vjerovao u budućnost Austro-Ugarske naravno pod uvjetom da njeni narodi budu zadovoljni, da uživaju jednaka prava i da imaju jednake dužnosti. Vjerovao je da će na čelo te velike monarhije doći državnici koji će uvidjeti potrebu vođenja pravične politike u tom narodnosnom šarenilu. Ali događaji su mu sve više oduzimali od te iluzije.

„Ako Mađarska vlada ne bude shvatila značaj zadovoljstva kod narodnosti i ne pruži potpunu ravnopravnost narodima, onda je sudbina Austro-Ugarske zapečaćena. Ona će tad neminovno nestati s karte Evrope, jer će se snaga njenih naroda razvući na mnogo strana. Male države pod zaštitom Njemačke i Rusije, a možda i Francuske, i drugih velikih sila, osnovat će se na istom teritoriju, a ona će prije ili kasnije, postati poprište borbi, krvavi zalogaji nikad nezasitih osvajača...“, govorio je. (114)

Mada je živio od svoje malene mirovine, on je uvijek znao odvojiti toliko da tiska neke letke o bunjevačkom pitanju ili o vanjskoj politici. Sve događaje dovodio je u vezu s nepravdom učinjenom njegovom narodu, „njegovim rođacima“, i razaslanjem letaka na utjecajne društvene i političke ličnosti, publiciste i novinare, htio je upozoriti svijet na „bunjevačku abeciju“...

Uvijek bi se ogradio od toga da se bunjevačko pitanje pertraktira kao „narodnosno pitanje“, jer bi time „razjarili Mađare“, već je trpio nekad i teške kritike, osobito

u svojoj dubokoj starosti od svojih mladih učenika, temperamentnih i eksplozivnih, koji su htjeli ne samo „abeciju“, nego potpunu jednakost s Mađarima i to odmah.

*

„Šovinizam je velika zabluda. Bolest koja može zaraziti čitave narode, oslijepiti ih ili usmrtiti...“, govorio bi često. (115)

Najveći zagovornik „bunjevačke misli“ bio je nesumnjivo njen otac Boza Šarčević. Za ime „Bunjevac“ znade se u ovim krajevima od velike seobe iz Dalmacije u ove krajeve pri kraju 17. stoljeća. Inteligencija se uvijek „izdvajala iz Bunjevštine“ govoreći za sebe da su „Dalmatinci“, koji govore jezik dalmatinski ili Iliri s ilirskim jezikom. Još i osamdesetih godina (1880-ih – op. V. N.) u *Nevenu* nekoji književnici prevodili su sa stranih jezika, pa su taj prijevod nazvali „podalmatinčio“.

Boza Šarčević nije volio da se Bunjevci zovu drugim imenom no svojim: bunjevačkim. Ovo ime u Mađarskoj nije smatrano porugom, kao na jugozapadu, u Lici i Dalmaciji.

Bunjevačka književnost, popularizacija bunjevačkog imena, bunjevačka misao i – bunjevačka svijest – sve to datira od dana pojave Boze Šarčevića na subotičkom nebu. Zato su ga njegovi suvremenici i prozvali „ocem bunjevačke misli“, ili „ocem bunjevačkog pokreta“.

Ivan Antunović se pojavio na terenu sa svojim bunjevačkim listom onda kada je na njemu hodala svjesna Bunjevština i Šokadija. Ne znači da nije trebalo više raditi. Putem *Bunjevačkih i šokačkih novina* ime Ivana Antunovića bilo je razgllašeno po svem slavenskom jugu i ono se duboko urezalo u sjećanje ljudi. Pokretačka snaga svake bunjevačke akcije bio je uistinu Boza Šarčević, ali za njega se samo malo čulo i zato se ne treba čuditi što je povijest – svi dosadašnji povjesničari koji su se bavili Bunjevštinom – svu onu svjetlost koja je pripadala u prvom redu Bozi Šarčeviću upravljala na druge istaknute likove naše prošlosti.

*

Bunjevac po ocu i majci, tijelom i dušom, on je bolje znao mađarski i latinski, jer je srednje i visoke škole učio na tim jezicima. On se, kao što je kroničar *Nevena* zabilježio, na mađarskom jeziku borio za Bunjevštinu. (116) Možda je to i pretjerano, jer se ne može izgubiti iz vida da je Šarčević napisao prvu bunjevačku knjigu u Subotici, on je izdao prve bunjevačke kalendare, napisao prve bunjevačke rječnike, prvi sakupljao narodne umotvorine na materinskom jeziku i u svom malom narodu radio to isto što su na velikom slavenskom jugu radili Vuk Karadžić, Đuro Daničić i drugi.

Kad god bi govorio o svom narodu, on bi ga ovako apostrofirao: „Moji rođaci!“

Sva Bunjevština bila je, stvarno, s njim u srodstvu. U duhovnom srodstvu. On je bio ne samo prvi, nego i najveći, najborbeniji trudbenik i „borioc“ Bunjevštine i Šokadije. Za njega dolazile su čitave falange javnih radnika, novinara, književnika, povjesničara i državnika bunjevačke krvi, ali njegov neimarski, pionirski rad, kojim je položio temelj kasnijem radu Ivana Antunovića, Kalora Milodanovića, Age Mamužića, Mije Mandića, Paje Kujundžića, Stipe Grgića, braće Sudarevića, Blaška Rajića i mnogih drugih, jest najznačajniji i od najveće vrijednosti. Zato ga taj rad

podiže na najviši pijedestal na životnom putu ove daleko izdvojen skupine hrvatskog naroda na najsjevernijoj etnografskoj granici južnog Slavenstva.

Zato su ga njegovi „rođaci“ od milošte nazvali svojim „Ujakom“.

*

Smrt starog „Ujca“ izazvala je duboku žalost ne samo u Subotici, već u cijeloj Mađarskoj gdje Bunjevci žive. I Srbi, koji su ga cijenili i uvažavali, zapalili su voštanicu za njegovu dušu. Umro je 29. studenoga u 9 sati navečer nakon što je saznao da mu je stari drug i „saborioc“ Srbin Boško Vujić svojevrijedno otišao u smrt... Ova dva odlična Jugoslavena koji su, takoreći, zajedno počeli svoj prosvjetiteljski rad i pokrenuli nacionalnu stvar Bunjevaca s mrtve točke, umrli su skoro istodobno...

*

Mjesni mađarski tisak uglavnom je samo registrirao smrt Boze Šarčevića, dok je *Bácskai Ujság* maliciozno komentirao. *Bácskai Ellenőr* Károlya Sztoczeke objavio je samo žalobnicu, koju je izdala obitelj na mađarskom jeziku, bez ikakvog komentara, dok je *Bácskai Ujság* donio sljedeće: „Šarčević je na starim dijetama (narodnim skupštinama) zastupao Suboticu u Bratislavi kao mali ‘zastupnik’.“

List je saopćio i to da je Šarčević bio prvi civis (građanin) kojega je Bačkobodroška županija izabrala za počasnog pododvjetnika županije što je u ono vrijeme bio vrlo ugledan i važan položaj, zatim je rekao: „On je budno pratio pokret slavenške narodnosti i njene težnje našle su odziva u njegovoj duši.“

Konstatira da je Šarčević htio postati vođom narodnosti, ali da je njegov glas ostao glas vapijućeg u pustinji, te je patriotska mađarska javnost prešla preko njegovih proglašenja, koje je izdavao, na dnevni red...

Upornom i borbenom starcu nisu dali mira ni poslije smrti što je jasan dokaz da je njegovim odlaskom iz života nestalo važnog i značajnog trudbenika. (117)

*

U uspomeni na stare događaje Ilija Kujundžić sjeća se u *Nevenu* kao suvremenik bunjevačkog pokreta u Subotici, pa piše i ovo:

„Za vrijeme borbe uvijek je Ujo Boza davao naputke i savjete. Opazi da ‘čoporanje’ teško ide, predloži osnivanje ‘Pučke Kasine’ koju su prvo htjeli nazvati Bunjevačkom, ali vlada nije dopustila to ime.

Narod sad već probuđen nestrpljivo je iščekivao odobrenje pravila Kasine. Ago Mamužić pozivao je u svoju pisarnu ljude da se sastanu ovdje dok se pravila ne odobre.

Prilikom otvaranja Kasine na Oce 1878. godine održana je večera kod ‘Zlatnog Jelena’. Bilo je prisutno 300 ljudi.“ (118)

Nema sumnje da su ovoj svečanosti prisustvovali svi oni koji su bili važni za borbu Bunjevaca u interesu osvajanja svojih prava. Ilija Kujundžić ovako opisuje taj sastanak:

„Vladalo je nikad neviđeno oduševljenje. Starješine od 70 godina zaigrali su i zapivali; mlađi Bunjevci su se grlili i ljubili. Starina Boza Šarčević, pošto nije čuo ništa, išao je od jednog do drugog stola i svakog bi zagrlio te sokolio da se drže sloge i uprava grada Subotice mora preći u bunjevačke ruke.“ (119)

*

„Pučka kasina“ je odlučila da uspomenu na Bozu Šarčevića ovjekovječi jednom velikom uljanom slikom, koju je izradio slikar Petar Buljovčić. Otkrivanje slike izvršeno je 1900. godine. Tim povodom *Neven* je pisao:

„Ujače! Da Ti se dalo ustati, viditi koliko se kolo skupilo na slavu Tvoju da Ti je bilo čuti koliko je pivača pivalo diku Tvoju, da Ti je bilo viditi kako narod igra od ljubavi, kako starina jači od 80 lita Kolo i Tebe hvali; oh da Ti je bilo čuti kako narod zbori. Ne govore tu samo članovi ‘Kola Mladeži’, ne govore tu samo učeni sinovi naroda, nego oduševljenje otvara usta i prostom rodoljubu. Naši reklijaši progovarahu na grobu Tvome pri slavi Tvojjoj. Nije tu bilo nesporazumljenja, nije tu bilo razlike. Sve se je osiđalo srićno i zadovoljno što se u uspomeni Tebi posvećenoj bar donekle moglo odužiti starišinama svojim, koji su očuvali naš jezik i naše običaje, koji su se do sada borili za naš narod i bunjevštinu, koji su kadri bili i žrtve doprijeti za narod i sotim posvidočiti da Bunjevci nisu zaboravili za se.“ (120)

*

Svaka bunjevačka novost, akcija u narodu, osnivanje banke ili društva, vodilo je svoje podrijetlo od Boze Šarčevića. Renegati i Mađari – šovinisti napadali su ga svom silom. Vrijeđali su ga na vrlo prost način u novinama ili „na sokaci“ misleći da će čestiti starina ozlovoljiti i napustiti svoj pravac. Kada su mu jednom prilikom u „Pučkoj kasini“ saopćili kako je nekim svojim djelom požnjeo buru kod mađarske žurnalistike, „Ujo“ je, smiješeći se, odgovorio našim riječima u latinskoj konjugaciji:

„Lajant kučke sed grizare non possunt!“

Odnosno:

„Laju kučke, al’ gristi ne mogu!“

Ova njegova izreka pričala se veselo na široko i ona se prenosila s koljena na koljeno. U njoj žive vječito svježi duh Bozin, spreman uvijek na šalu, ili da bocne ironijom.

*

Kada su već i zadnju bunjevačku riječ prognali iz subotičkih škola, Laza Mamužić, nekada njegov suradnik, zidao je velike moderne školske zgrade, usporedo s ostvarivanjem urbanističkog programa. Bunjevačko-šokački kalendar *Danica* objavila je 1894. godine uspjelu fotografiju jedne od tih školskih zgrada. Netko je pokazao Bozi ovu sliku, a Ujak tronutim glasom reče:

„Rano moja, to je grob bunjevštine, kad u njoj bunjevačke alfabete nema. Takva škola koja prezire bunjevačku rič nije zaslužila štovanje Bunjevaca...“ (*Subotičke novine*, br. 48/1893)

*

Cijelog svog vijeka bio je umjeren u svemu. Inače vesele prirode utonuo je već u svojoj 50. godini u potpunu usamljenost svoje bolesti. Ali bez njega nije održana ni jedna bunjevačka svetkovina, ni jedan veći „svinjokolj“. Pa i on je po starom, kako je rekao, rđavom običaju nazdravljao trojanicom. Ispio je, naime, tri čaše vina jednu za drugom, nazdravljajući jednom članu društva, a taj je morao trojanicu produžiti, dok je u društvu bilo čovjeka, koji nije još pio.

Jednom su ga pitali za podrijetlo i značenje trojanice. On je objasnio ovako:

„Trojanica to ti je produkt naše široke narodne demokracije.. Ona je simbol slobode, jednakosti i bratstva! Rđavo je samo to što se ona pije jedna za drugom, čaša za čašom, pa se čovjek može lako prevariti isto kao i u toj velikoj demokraciji: u slobodi, jednakosti i bratstvu! Zateturaš se, pa izgubiš sve odjednom... Zato uzdaj se u se i u svoje kljuse...“

*

Šarčević je bio širokogrudan. On nije tražio tuđe, ali ni svoje nije dao. On nije učio svoj narod da bude šovinist, već samo da bude ponosan na svoje, na svoju narodnost, na svoje podrijetlo. On je pored našeg nacionalizma razvijao u svom narodu i socijalni osjećaj, ukazujući na potrebu čovječnosti u radu s ljudima. Bunjevački zemljoradnik smatrao se potpuno jednakim u poslu s bogatim seljacima. On mu nije bio „pokorni sluga“, nego suradnik.

Socijalno shvaćanje i čovječnost Bunjevaca najviše su se izrazili prilikom velike poplave susjednog grada Segedina. Većina stanovništva Segedina ostala je bez krova. Mnogi Segedinci smješteni su po susjednim selima, općinama i u Subotici, po gradu i prostranim salašima. Mnogi Bunjevci nisu razumjeli njihov jezik, ali su ih držali tjednima kao svoje goste. Onima, koji su ostali u Segedinu pod vedrim nebom, Subotičani su slali velike količine hrane. Najviše su dali Bunjevci, jer oni su najviše i imali. Zna se za Dragutina Kopunovića koji je odvezao svojim kolima osam seljačkih kola kruha i slanine u Segedin. (121)

*

Boza je u svoje vrijeme napisao i izdao mnogo narodnih izreka i umotvorina. I poslije je sakupljao, dok nije izgubio sluh, pa je često upotrebljavao ovu narodnu: „Ko nije na radu, taj ne može biti na talu.“ To jest: Tko ne radi, neće sudjelovati u diobi ploda. Kroz ovu malu izreku diše njegov socijalizam, priželjkivanje obiteljskih zadruga, koje su u sutonu njegova života već iščezle iz našeg narodnog života... Po njegovu učenju svako treba svojim umnim i tjelesnim sposobnostima doprinijeti svoj dio općem dobru, narodnoj zajednici i tek onda zahtijevati svoj dio, svoju zasluženu nagradu.

*

Nacionalna svijest je već sasvim budna i aktivna u devedesetim godinama prošlog stoljeća (1890-ih – op. V. N.). To dokazuje i darežljivost jednog bunjevačkog rodoljuba za nacionalnu stvar. Jose Matković je ostavio šest lanaca zemlje stvorivši zakladu čijim godišnjim prihodom treba potpomagati dva bunjevačka đaka iz sedmog i osmog razreda gimnazije koji najbolje vladaju bunjevačkim jezikom. Pripomoć bi imao dodjeljivati gradski načelnik, prepozit i jedan profesor koji također dobro govori bunjevački. (122)

*

Proračune grada sastavljali su u Subotici obično u poznu jesen za iduću godinu. Upitao će Ujka jednog dana netko u Pučkoj kasini zašto se proračun sastavlja uvijek u jesen?

„To je zato, objasnio je on, što čekaju da vide kako je ‘zemlja platila’ i koliko mogu povisiti ‘domestiku’.“

*

U osamdesetim godinama (1880-ih – op. V. N.) pokušavali su u Mađarskoj izazvati nered antisemitskim demonstracijama. Lijepili su nepoznati pod velom tamne letke i plakate protiv Židova. U Subotici su neki „hazaŋije“ (123) pravili pitanje mogu li Židovi biti članovi Gradskog orkestra koji je dužan svirati i u katoličkoj crkvi o nedjeljama i blagdanima. To pitanje raspravljao je ne samo tisak, već i vlasti. Boza je tužan promatrao ove pojave i rekao svojim:

„Židovi su kao i mi Bunjevci. I njih ‘furt’ napadaju i ne daju im ni da mrdnu... Nikad ne gledaj ko je kakve vire, već je li pošten i dobronamiran čovik!.. Sasušiće se ruka koja nas i njih bičeva...“

*

Jedan plemić, čija je obitelj desetljećima vladala u Subotici zauzimajući prije revolucije i poslije Nagodbe visoke položaje, nije nikako htio sići s vlasti. Vlast je za njega stvarno bila slast. Bio je bogat čovjek te je njegova velika plaća pokrivala samo sporedne troškove... Njegovo feudalno shvaćanje bilo je identično sa shvaćanjem Verböczievog Tripartituma. Autokrat i potpuno asimiliran on je preko svoje razgratane obitelji najviše doprinio povećavanju broja renegata... Boza je dobro vidio kada je odlučio da tog čovjeka treba učiniti smiješnim i tako ga otjerati sa vlasti... I uspio je: jednim duhovnim odgovorom primorao ga je na ostavku i tada se pružila prilika Bunjevcima da preuzmu vlast u ime naroda.

Prilikom jedne debate silni „gospodar Subotice“ rekao je uvrijeđen na neku primjedbu:

„Ja ne radim za novac, nego za čast! To da znate!!“

Boza je odmah sročio svoj čuveni odgovor:

„Pa jest, svatko radi za ono što nema...“

Djela Ambrozija Šarčevića

1. *A nemzetiségi kérdés Magyarországon szerb szempontból*. Irta Popovics Milos a Vidov Dan szerkesztője. Fordította és kiadta Sárceveics Ambrus. Szabadka 1865. Tiskara K. Bittermann. Str. 153, vel. 22. 2 x 15.8. (Gradska knjižnica u Subotici, inv. br. 6735).
2. *Zbirka mudrih i poučnih izrekah. Na korist bunjevačkog puka*, Subotica, 1869., Tiskara K. Bittermann, str. 22, vel. 17 x 10.7 (inv. br. 7681).
3. *Bunjevački kalendar za pristupnu 1870 godinu*, Tiskara K. Bitterman, (vlasništvo Gradskog muzeja u Subotici).
4. *Mađarsko jugoslovenski politični i pravosudni ričnik; mađarske jugoslovenski dio*, Subotica, 1870., Tiskara K. Bittermann, str. 226, vel: 22 x 15.3. (inv. br. 3256).
5. *Tolmač izvornih, književnih i zemljopisnih jugoslavenskih riči*, Subotica, 1870., Tiskara ud. K. Bittermanna, str. V + 186, vel. 22 x 16 (inv. br. 7401).
6. *Bunjevačko-šokački kalendar za 1871. godinu*, (vlasništvo Gradskog muzeja u Subotici).
7. *Szabadkai levél egy bunyevác hazafitel Mocsáry Lajos urnak*, 1886.
8. *Bunyevác program*, 1892.
9. *Elemi népiskolai magyar-bunyevác szotár*, Szabadka, 1893., Tiskara S. Székely, vel. 16 x 10, str. 26. Rječnik za školsku omladinu. (inv. br. 2419).
10. *Mađarsko-srpsko-hrvatski-bunjevačko-šokački književni riečnik* (Magyar-szerb-horvát-bunyevác-sokác könyvészeti szotár. Szabadka 1894. Tiskara S. Székely. Str. 4 + 135, vel. 22 x 15.5. Književni rječnik. (inv. br. 7426).
11. „Otvoreni list“ 1894. (Letak).
12. Letak s predgovorom iz književnog rječnika. Zajedničko izdanje s Boškom Vujićem. 1894.
13. „Otvoreno pismo rodu bunjevačkom i šokačkom“. Vel: oktav. Str. 6. Tiskara Vinka Blesića.
14. „Rusi u Kini“. Letak na mađarskom. 1897.
15. „Iskreana rič bunjevačkim i srpskim domo i rodoljubima“. 1897.
16. Letak na mađarskom: „Életem alkonyatánvagyok“. 1898.
17. Njemu se pripisuju još i ova djela: *A Bácskai Hirado és a bunyevác elemi tanügy*. Irta Mamuzsich Lázár Szabadka városi képviselő. 1874.
18. „Jedna rič Bunjevcima ili šta je razlika između Felixa Parčetića i Kalora Varge“. Pisao je jedan Bunjevac. 1872. – Politički spis.
19. „Da li je vira ili nevira naš gradonačelnik?“. 1895.
20. „Braćo Kršćani!“. Politički spis. Letak na bunjevačkom. 1895.

Napomene

1. Hóman Szekfű, *Magyarország története*, Budapest, Knjiga I, str. 214: Ilija, Vid 1063-1074, Jovan Uroš I 1116-1131, Rada 1205-1235 god.

2. *Magyarország vármegyei. Temes vármegye története*, Budapest, Studija Szentkláraya.
3. Ivan Prčić, *Subotica i Bunjevci*, Subotica. (Stipan Prčić dobio je plemstvo u Mađarskoj već 1561. godine.)
4. Današnja naša stvarnost je najuvjerljiviji dokaz za to.
5. Fényes Elek, *Magyarország mostani állapota statisztikai és geográfiai tekintetben*. Pest 1843., knjiga II, str. 45., po ovoj knjizi Subotica je imala 32.984 stanovnika i to: 31.414 rimokatolika, 1251 pravoslavnog, 19 evangelista, 16 reformatora, 284 židova. Dvije trećine bili su „Raci“, tj. Jugoslaveni, jedna trećina Mađari, 600 Nijemaca. Plemićkih obitelji bilo je 200. Ističe se da je domaća radinost, osobito tkanje i bojanje platna, vrlo razvijena, a trgovinom se bave poglavito „Grci“.
6. Iványi István, *Szabadka város története*, Szabadka 1892., II knjiga. Poglavlje o Bunjevcima.
7. *Neven*, Subotica, god. 1896., str. 89.
8. *Letopis Matice Srpske*, Novi Sad, knjiga 325 (1-3), str. 163. Studija Vase Stajića, „Mađari i denacionalizacija Bunjevaca“.
9. Do 1906. godine izlazio je u Đuru (Győr) u mađarskoj slavenski dnevni list sa kajkavsko ekavskim narječjem. (*Jugoslavenski Dnevnik*, Subotica br. 31/1930 god.)
10. Odvjetnik Benco Mačković, dr. Franjo i dr. Vinko Somborčević bili su poznati Ilirci 1840-ih godinama u Subotici.
11. Genealoška tabla obitelji Šarčević.

Stipan

!

Toma

vjenčan 17 XI 1754 s Marijom.

!

STIPAN

rođen 3 VI 1757, vjenčao se 14 XI 1774 sa Anastasijom Bernić

!

Toma

rođen 19 XII 1784, vjenčao se 22 V 1814 sa Agatom Jurić, ćerkom Josipa Jurića i Olive Rudić, udovicom iza pok. Jakoba Đelmiša, rođenom 24 III 1784. Toma je umro 27 VIII 1831, Agata 23 II 1848.

...

Iz ovog braka rodila su im se dva sina Martin i Ambrozije Šarčević. Ambrozije je rođen 30 III 1820, vjenčao se 29 IV 1845, umro 29 XI 1899 u Subotici. (Prema podacima matrikule rk. crkve u Subotici.)

12. Ambrozije Šarčević bio je prvi učenik prvog profesora stenografije u Mađarskoj Károlya Hajnika i mađarski parlamentarni stenograf: Hajnik, Šarčević, Szili. – Vidi *Lexikon Pallas* na mađarskom jeziku, knjiga IV, str. 426, zatim *Gorsirászati Közlöny*, Szeged, 1892., str. 197, u članku Lászlóa Szabóa, koji među ostalim

piše: „Prilikom boravka na Paliću saznao sam da u Subotici živi veteran mađarskih stenografa, koji je u četrdesetim godinama radio kao stenograf: Boza Šarčević. Odmah sam mu se javio pismom i on me je već sutradan posjetio. Došao je po velikom pljusku. Bio je to čovjek blizu 80 godina, ali prav, ogroman čovjek, visok 6 stopa, sijed s odličnom memorijom. On je bio prvi i najstariji učenik Hajnika, pionira mađarske stenografije. U Velikom Varadinu, gdje je studirao, čuo je prvi put o stenografiji i došavši u Budimpeštu naučio je od Hajnika. Prve mađarske parlamentarne zapisnike od 1841 godine sastavio je Šarčević sa Hajnikom i Szilijem. Šarčević je u Subotici već u četrdesetim godinama počeo učiti stenografiju, tj. Šarčević bio pionir stenografije u Subotici. Upotrebljavao je Taylor sistem. Stenografiju je morao napustiti zbog slabog sluha.“ *Magyar Gyorsíró Szemle*, Budapest, 1937., knjiga II. str. 171, također se sjeća pionirskog rada Šarčevića u stenografiji u Mađarskoj i veli da je Šarčević sudjelovao na Saboru u Koložvaru 1841./43., u Bratislavi 1843./44., 1846./47. i 1847./48. godine. – Dana 9. travnja 1843. sudjelovao je na prvom stenografskom takmičenju u Pešti, kome je predsjedavao sam Lajos Kossuth, ali uvjeti natjecanja bili su nevjerojatno teški: čitavo prije podne stenografitiranje raznih govora, a rješavanje stenograma poslije podne.

- 13-14. Arhiv Gr. Načelstva u Subotici br. 3326/1841 i 41/1842.
15. *Subotičke novine*, Subotica, br. 4 iz 1894. god.
16. Isto, br. 44/1893.
17. Iványi István, *Szabadka város története*, Szabadka II. knj. str. 562.
18. Arhiv Gr. načelstva u Subotici (kasnije skraćeno samo ARHIV.) br. 3737/1863 i br. 1259/1870.
19. *Szabadság*, nedjeljni list, Szabadka br. 33/1886.
20. Laza Mamučić postavio je Bozu Šarčevića za „dnevničara koji će škartirati arhivu“ s 2 forinte dnevnicke. Njegov šef bio je Jandek, koji ga nije trpio i vodio o njemu strogo računa. Dva puta mu je 1889. godine odbio od plaće zato što jednom prilikom nije došao na vrijeme u ured i odbio mu je na kraju mjeseca pola dana, tj. 1 forintu od plaće, a drugom prilikom čitavu dnevnicu. (Gradsko načelstvo br. 4657 i 8004/1889., *Szabadság* od 18. siječnja. 1891. i gr. nač. 456/1892. – Njegov akt o postavljenju za dnevničara pod br. 3713/1889 nisam mogao pronaći. (No, kasnije, Šarčević je imao zadovoljstvo čitati presudu disciplinskog suda kojom je njegov vatreni neprijatelj Jandek bio osuđen da plati 500 forinti kazne, a osim toga osuđen je na gubitak službe zbog raznih neurednosti.
21. *Szabadkai Hirlap*, Szabadka, br. 186/1899.
22. *Subotičke novine* br. 4/1894.
23. Fényes Elek, *Magyarországnak és stb. statisztikai és geográfiai tekintetben. „Bácskai Hirlap“*, Subotica, br. 19/1897 i *Szabadkai Hirlap* br. 88/1897 pišu da je „75 % Subotičana još uvijek nepismeno“.
24. Jedan „lanac“ je 2000 hv², a kat. jutro 1600 hv².
25. Knjiga postoji u Gradskoj knjižnici u Subotici pod br. 7681.
26. Po riječima i sjećanju pok. dra Jose Vojnić Hajduka, odvjetnika u Subotici.

27. Kalendar *Danica*, Subotica, za 1896. godinu, str. 26, članak Mije Mandića.
28. *Prvi bunjevački kalendar* izdao je godinu dana ranije, za 1869.
29. Jose Šokčić, *Subotica pre i posle oslobođenja*, Subotica, 1934., str. 19. i *Letopis Matice Srpske*, Novi Sad, br. 2 iz 1870. godine u kojem stoji i ovo: „Ivan Antunović, u Kalači, poziva na pretplatu na ‘Bunjevačke i Šokačke Novine’. Njegova je namera da u svojim novinama na bunjevačkom jeziku „raspravlja što je čoveku nužno znati kano pojedninoj osobi, kao što i u svih svojih odnošajih, kano članu obitelji, općine i domovine“. „Ovde će dakle biti zastupljena škula i crkva, ovde svako pravo i uprava općinska, županijska i zemaljska. Ovde znatnosti, trgovina, zanatstvo, poljodilstvo. Ovome listu nije istina celj politika, ali će on donositi i rasprave o raznolikim političkim pitanjima i to po načelima ‘kršćanske demokratije’. Cena je ovom listu vrlo malena: za celu godinu 3 for. a v. na pola godine 1 f. 50 kr. n. a na četvrt 75 nov. List će ovaj izlaziti svake nedelje jedanput na povećem polutabaku, a kada se pretplatnici umnože onda će se i novine povećati. – Mi najtoplije preporučujemo ovaj list pažnji našeg sveta. Doista treba svaki Srbin da svojski potpomogne ovog brata Bunjevca koji je pregao da budi svest u svome narodu. Bunjevci su naša rođena braća i po krvi i po jeziku pa bi već vreme bilo, da se jedared zblizimo te da pomažemo jedan drugog u borbi za opstanak i napredak. Ovaj list brata Antunovića valja da bude kopča, koja će nas vezati i tako sroditi kao što se pristoji braći od vekova. Daj bože da ‘Bunjevačke i šokačke novine’ nađu odziva među našim čitalačkim svetom, među pravoslavnima i katolicima podjednako, pa da tu bar budemo jedno srce i jedna duša.“.
30. *Letopis Matice Srpske*, Novi Sad knjiga br. 331 (1-3) str. 207. Stajić Vasa, „Ivan Antunović i Ujedinjena Omladina Srpska“.
31. Lázár Mamuzsics, *A „Bácskai Hiradó“ és a bunyevác elemi tanügyi* (brošura), Szabadka, 1876.
32. Kalendar *Danica*, Subotica, 1896. Članak Mije Mandića.
33. Jose Šokčić, *100 godina subotičke štampe*. Rukopis, str. 17.
34. *Neven*, Subotica, br. 193/1895. god. Boza Šarčević je odmah izvijestio Ivana Antunovića o osnivanju „Pučke kasine“ u Subotici. Antunović je u lijepom pismu čestitao njenom prvom predsjedniku Đeni Duliću. (Vidi: Šokčić, *Subotica pre i posle oslobođenja*, Subotica, 1934., str. 28)
35. Isto br. 116/1890.
36. Mijo Mandić: *50 godišnjica subotičke Pučke Kasine*, Subotica 1928.
37. Po pričanju pok. dra Babijana Malagurskog, odvjetnika i javnog radnika u Subotici.
38. Ivan Mukić potekao je iz odnarođene bunjevačke obitelji. Otac mu je bio član Stola sedmorice, tj. Vrhovnog suda u Budimpešti. Za vrijeme austrijskog apsolutizma nije htio služiti Bachovom režimu i zato je među Mađarima omiljen. Po Nagodbi bio je izabran za gr. načelnika Subotice. Sina Karolja (Dragutin), koji je bio odvjetnik, spremao je također za politički život, ali se ovaj, pošto je propao na parlamentarnim izborima, a u izbore je uložio znatnu svotu, ustrijelio.

Kada mu je otac umro, Karolj je imao „viteški obračun“ s nekim časnikom. U zoru je pošao ispred očevog odra na dvoboj i ranio svog protivnika.

39. *Szabadság*, Subotica, br. 35/1887.

40. Isto br. 41/1886.

41. Šarčević onda još nije znao za ličke i dalmatinske Bunjevce.

42. Janković Aurel, veliki župan, došao je u Suboticu iz Sente. On je potekao iz denacionalizirane bunjevačke obitelji, ali je ipak imao simpatije prema Bunjevcima.

43. „Odavde su, dakle, suze.“

44. „Blago republike je najviši zakon“.

45. *Szabadság* Subotica, br. 33/1886.

46. *Bácskai Ellenör*, Subotica, br. 24/1883.

47. Isto.

48. *Szabadság*, Subotica, br. 41/1886.

49. *Báskai Ellenör*, Subotica, 24/1886.

50. Isto br. 45/1886

51. *Szabadkai Hirlap*, Subotica, br. 26/1886.

52. Isto br. 7/1886.

53. Isto br. 22/1886.

54. Isto br. 23/1886.

55. *Bácskai Ellenör*, Subotica, br. 29/1885.

56. *Szabadkai Közlöny*, Subotica, br. 46/1888.

57. *Ellenzék*, Subotica, 7/1888 i 11/1888.

58. Isto br. 1/1888.

59. *Szabadság*, Subotica, br. 7/1887.

60. Isto br. 23/1887.

61. *Szabadság*, Subotica, br. 2/1887.

62. *Szabadkai Közlöny*, Subotica, br. 47/1879.

63. Isto br. 51/1879.

64. *Bácskai Ellenör*, Subotica, br. 6/1883.

65. *Szabadság*, Subotica, br. 30/1887.

66. Isto br. 35/1887

67. Isto br. 22/1888.

68. Isto br. 37/1888.

69. *Bácskai Ellenör*, Subotica, 23/1886.

70. *Szabadkai Hirlap* br. 10 iz 1886 godine.

71. *Szabadság*, Subotica, br. 36 i 37 iz 1887.

72. Isto br. 35/1887.

73. Isto br. 26/1888.

74. Po pričanju pok. dra Babijana Malagurskog, odvjetnika u Subotici.

75. *Bácskai Ellenör*, Subotica, br. 2/1887.

76. *Szabadkai Hirlap*, Subotica, br. 28/1894.

77. Isto br. 4/1893.

78. Isto br. 17/1893 pod naslovom „Živio tu, živio tamo, živio svugdje!“

79. Isto br. 30/1897.
80. Isto br. 6/1897.
81. Isto br. 3 i 6 iz 1897 godine.
82. Isto br. 50/1893.
83. Isto br. 17/1893.
84. Isto br. 11/1893.
85. Isto.
86. Isto br. 20/1893.
87. Isto br. 28/1892.
88. Isto.
89. Isto br. 43/1892.
90. Isto br. 47/1892.
91. Isto.
92. Isto br. 49/1892.
93. *Bácskai Hirlap*, Subotica, br. 64/1898.
94. Isto, br. 5/1898.
95. *Szabadkai Hirlap*, Subotica, br. 22/1896.
96. Isto br. 26/1896
97. Isto prema subotičkom *Nevenu* br. 7/1892: 117.; *Szabadkai Hirlap* 7/1893: „Nova bolest. Pored tifusa, difteritisa, škarlatina i drugih zaraznih bolesti počinje se širiti nova vrsta bolesti, koja nije manja opasna nevolja, koja vadi svoje žrtve najviše od članova sadašnje vladajuće stranke. Ime ove bolesti je ‘bunjevačka inteligencija’. Prema dopisu našeg zdravstvenog referenta ova bolest javila se dosada samo sporadično. Prošlog tjedna, međutim, na ‘Bunjevačkom prelu’, poprimila je odjednom akutno značenje. Uz sućut saznajemo da su se mnogi odličnici našeg društva zarazili od ove bolesti čija imena donosimo po svjetskom listu na bunjevačkom jeziku koji izlazi pod naslovom ‘Neven’: Lazo (i po čika Mati ‘opće-poštovani gradonačelnik’), Jožika (naš ljubljani zastupnik), Lajčo i Deže Antunović (prototip kavaljerstva), Ago Kovačić (nepresušni aromatar), Ambro Šarčević (matori kuruc), braća Kujundžići (čitaj: kujunčića, ozloglašeni mađarski šovinista), Ivan Barić (biskupski vježbenik), Ognjen Mišaiš (vulgo), Naca (likar), Franjo i Joso Sudarević, Bela Čović, Ante Mamužić, Marko Puzić, Stipan Peić-Štroco, Mate Dulić, Vince Gabrić, Pajo Romić, Ante Piuković (šteta za njega, lijep je dječak), Marko Čović, Stipe Tikvicki, Joso Stipić, J. Matković, Luka Buljovčić, nadobudni diktatori. ‘Bunjevačka inteligencija’ je tim opasnija što ljekari još uvijek nisu ustvrdili uzročnika ove bolesti i zato stoje takoreći bespomoćno protiv ove harajuće nevolje. U tome se svi slažu da bolest počinje velikom ‘narodnosnom groznicom’, a ostali simptomi variraju. Prema vijestima, nalaze se na putu ka Subotici Koch i drugi čuveni strani bakteriolozi, da bi otkrili bakcile ove nove vrste bolesti.“
98. Pismo je svojina privatnog muzeja dra Jovana Milekića, na Paliću.
99. *Subotičke novine*, br. 33/1893 odaje veliko priznanje Šarčeviću za školski rječnik i preporučuje ga narodu.

100. Isto br. 25/1893.
101. *Bácskai Ellenör*, Subotica br. 48/1893 piše: „Maszlag, amelyet egynémely magyar pedagogus balgaságának táplálására, a Drávántulra bucsutjára bácskai pánszlávok lelki gyönyörködtetésére, de a Bunyevácok és Sokácok lelkének a magyar nemzettől minél sikeresebb elidegenítésére kotyvasztottak a pánszlav korifeusok: így lehetne röviden nevezni Sárcevicus Ambrus 'Elemi népiskolai bunyevác-sokác magyar szotárát'“ – što u prijevodu glasi: „Otrov, koga su brljekali panslav korifeji za ishranu budalaštine nekoliko mađarskih pedagoga i za duševno naslađivanje bačvanskih panslavena koji često odlaze preko Drape na poklonjenje, ali za što uspješnije otuđivanje duša Bunjevaca i Šokaca od mađarske nacije; ovako bi se moglo ukratko nazvati 'Bunjevačko-šokačko-mađarski rječnik za osnovne pučke škole' Ambrozija Šarčevića.“ – Drugi list, *Szabadkai Hirlap*, Subotica, br. 10/1896, javlja da je kalački nadbiskup otkupio 200 komada ovih rječnika i poklonio ih je subotičkom Školskom odboru s tim da ih razdijeli po školama đacima, ali „bez obzira na veliko poštovanje prema osobi nadbiskupa Školski odbor neće razdijeliti po školama ove Šarčevićeve rječnike namijenjene za nagradu učenika“. – *Subotičke novine* br. 33/1893 odaju veliko priznanje Šarčeviću za ovaj rječnik i preporučuje ga narodu, dok *Szabadtság* (br. 33/1886) naziva Šarčevića „starom ludom ograničenog uma, čija je fiksna ideja da se podučavanje po pučkim školama može voditi samo na bunjevačkom jeziku“.
102. *Bácskai Ellenör*, Subotica, br. 24/1893.
103. *Subotičke novine*, Subotica, br. 24/1894.
104. Pismo je svojina Gr. muzeja u Subotici.
105. Joso Šokčić, *Subotica pre i posle oslobođenja*, Subotica, 1934., str. 167.
106. Letak je svojina dra Jovana Manojlovića, odvjetnika u Subotici.
107. *Subotičke novine* od 25 lipnja 1893.
108. Spisi u Ministarstvu prosvjete i vjera u Budimpešti pod brojem 41812/1897.
109. *Neven*, Subotica, br. 10/1935 u studiji Jose Šokčića pod naslovom „Bunjevci pod Mađarima“, str. 26.
110. *Subotičke novine*, Subotica, br. 8/1895
111. Fotografirao ga je dr. Jovan Manojlović, odvjetnik u Subotici.
112. „Sad odpusti slugu Tvojeg“.
113. *Neven*, Subotica, br. 13/1900.
114. Po pričanju dra Babijana Malagurskog u Subotici.
115. Isto.
116. *Neven*, Subotica, 15/1900
117. *Bácskai Ujság*, Subotica, 1 XII 1899
118. *Neven*, Subotica br. 31/1918
119. Isto od 10 VI 1900
120. Isto br. 100/1900
121. *Szabadkai Közlöny*, Subotica, br. 11/1879.
122. *Subotičke novine*, Subotica br. 19/1894
123. *Rodoljubi*.